

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra slavistiky

Dětský hrdina v ruské literatuře 20. století

Diplomová práce

Autor:	Bc. Monika Matějková
Studijní program:	N7504 Učitelství pro střední školy
Studijní obor:	Učitelství pro střední školy – ruský jazyk a literatura Učitelství pro 2. stupeň ZŠ – německý jazyk a literatura
Vedoucí práce:	Mgr. Jana Kostincová, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Monika Matějková

Studium: P12398

Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství pro střední školy – ruský jazyk a literatura, Učitelství pro 2. stupeň ZŠ – německý jazyk a literatura

Název diplomové práce: Dětský hrdina v ruské literatuře 20. století

Název diplomové práce AJ: Child as a Literary Hero in 20th Century Russian Literature

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce podá přehled různých typů dětských hrdinů, které se vyskytují v ruské literatuře 20. století. Díla, která budou v diplomové práci využita, budou reprezentovat různé etapy 20. století, půjde o prózy M. Gorkého, L. Andrejeva, A. Platonova, B. Pasternaka, M. Šolochova, L. Petruševské, S. Sokolova, případně dalších.

Anotace:

Práce podá přehled různých typů dětských hrdinů, které se vyskytují v ruské literatuře 20. století. Díla, která budou v diplomové práci využita, budou reprezentovat různé etapy 20. století, půjde o prózy M. Gorkého, L. Andrejeva, A. Platonova, B. Pasternaka, M. Šolochova, L. Petruševské, S. Sokolova, případně dalších.

Garantující pracoviště: Katedra slavistiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kostincová, Ph.D.

Oponent: Mgr. Elena Anatolievna Vasilyeva, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 15. 5. 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucí diplomové práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

.....

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucí své diplomové práce Mgr. Janě Kostincové, Ph.D. za její ochotný a vstřícný přístup při konzultování mé diplomové práce.

Bc. Monika Matějková

Anotace

MATĚJKOVÁ, Monika. *Dětský hrdina v ruské literatuře 20. století*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzita Hradec Králové, 2015, 86 s. Diplomová práce.

Práce podává přehled různých typů dětských hrdinů, které se vyskytují v ruské literatuře 20. století.

Obsahem první kapitoly je Úvod. Druhá kapitola popisuje kulturní pohled na dítě a počátky a vývoj dětského hrdiny v ruské literatuře. Je doplněna charakteristikou literatury pro děti a mládež. Druhá kapitola podává přehled vývoje ruské kultury a literatury ve 20. století a je zaměřena především na vývoj v souvislosti s vybranými autory. Čtvrtá až osmá kapitola jsou kapitoly praktické, které udávají přehled vybraných autorů a jejich děl a charakteristiky dětských hrdinů vystupujících v těchto dílech. Mezi nimi: Andrej Platonov a povídka *Návrat*, Vladimir Bogomolov a povídka *Ivan*, Maxim Gorkij a autobiografický román *Dětství*, Tatjana Tolstá a kniha povídek *Fakír* a jiné povídky, Arkadij Averčenko a kniha satirických povídek *O malých pro velké* a Anton Makarenko a jeho román *Pedagogická poéma* a kniha přednášek *O výchově dětí v rodině*. Posledními třemi kapitolami je *Závěr*, *Abstrakt* a *Použité literární zdroje*. Práce je doplněna přehledem nejvýznamnějších událostí ve 20. století v Rusku v datech, který je zařazen jako příloha.

Klíčová slova: Ruská literatura, dětský hrdina, A. Platonov, V. Bogomolov, M. Gorkij, T. Tolstá, A. Averčenko, A. Makarenko

Annotation

MATĚJKOVÁ, Monika. *Child as a Literary Hero in 20th Century Russian Literature*.
Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzita Hradec Králové, 2015, 86 s.
Diplomová práce.

The thesis provides an overview of different kinds of children's heroes who appear in the Russian literature of the 20th century.

The first chapter serves as the introductory one. The second one describes the situation in Russia in the 20th century. It is supplemented with an overview of the most significant historical events of this century in dates. The third chapter introduces the life and the children's upbringing in Russia at that time. The fourth chapter deals with a children's literary hero, his formation and development in literature. The fifth chapter briefly describes the culture and art in Russia in the 20th century, presents several authors and their works. The children's heroes are chosen from these works. These heroes are described, characterised and in the following seventh chapter also compared. The three last chapters include Conclusion, Abstract and Literary sources.

Key words: Russian literature, children's hero, Platonov, Bogomolov, Gorkii, Tolstaia, Averchenko, Makarenko

Obsah

1 Úvod.....	8
2 Dětský hrdina v ruské literatuře	10
2.1 Kulturní obraz dítěte.....	10
2.2 Počátky a vývoj dětského hrdiny v ruské literatuře	10
2.3 Charakteristika literatury pro děti a mládež	14
3 Vývoj kultury a literatury v Rusku ve 20. století	15
4 Dítě a válka.....	18
4.1 Andrej Platonov - Návrat	18
4.2 Vladimir Bogomolov - Ivan	22
5 Dětství v autobiografii.....	30
5.1 Maxim Gorkij – Dětství	30
6 Idealizovaný obraz dětství.....	46
6.1 Taťjana Tolstá – Fakír a jiné povídky	47
7 Dětský hrdina a satira.....	60
7.1 Arkadij Timofejevič Averčenko – O malých pro velké.....	60
8 A. S. Makarenko a jeho odborný pohled na dětství a výchovu ve 20. století	70
8.1 Román: Pedagogická poéma	71
8.2 Kniha přednášek: O výchově dětí v rodině	74
9 Závěr.....	77
10 Abstrakt	79
11 Použité literární zdroje	81
11.1 Primární literatura	
11.2 Sekundární literatura	
11.3 Internetové zdroje	

Příloha

1 Úvod

Předkládaná diplomová práce nese název „Dětský hrdina v ruské literatuře 20. století“ a přináší přehled různých typů dětských hrdinů v ruské próze uvedeného období.

Stejně jako jsou dějiny 20. století, a to nejen v Rusku, nasyceny velkým množstvím historických událostí, které měly pozdější dopad na vývoj nejen Ruska, tak také literatura tohoto období je velmi bohatá. Proto je i v rámci literatury s dětským hrdinou zastoupeno mnoho typů těchto hrdinů a právě o nich má práce pojednávat.

Téma, které jsem si vybrala, je mi velmi blízké. Literatura patří mezi mé zájmy a čtení mezi mé oblíbené činnosti. Vzhledem k mému druhému studijnímu oboru – německému jazyku – jsem doposud věnovala více času spíše čtení německých autorů. Volba tohoto tématu diplomové práce byla tedy záměrná. Záměrem bylo proniknout ještě více do ruské literatury, objevit díla, která nejsou přímo součástí přednášek a seminářů z ruské literatury a která mohou obohatit můj kulturní a literární rozhled. Podle mého názoru není tato literární oblast, tedy oblast prózy s dětským hrdinou určená pro dospělé, příliš probádaná. Na tento fakt jsem narazila již při samotném výběru tématu své diplomové práce, kdy jsem začala vyhledávat potřebnou použitelnou literaturu. Co se týká teoretických pramenů, pojednávajících o dětském hrdinovi v próze pro dospělé, není jich k nalezení velké množství.

Cílem mé diplomové práce je podat přehled různých typů dětských hrdinů v ruské próze pro dospělé 20. století. Vzhledem k nepřilíživému množství teoretické literatury, pojednávající o tomto tématu, je stále co zkoumat a o čem psát. Mezi dílčí cíle mé diplomové práce patří rozbor osobnostních charakteristik jednotlivých vybraných dětských hrdinů. Tento rozbor probíhá na základě několika charakteristik – jak je dětský hrdina v literárním díle autorem zobrazen, jak on sám jedná a jak se chovají ostatní literární postavy při jednání s ním. Hlavním cílem je potom shrnutí vždy celého tematického celku a porovnání děl, a tedy dětských hrdinů v nich vystupujících.

Diplomová práce je rozdělena do sedmi kapitol. První dvě uvedené kapitoly jsou teoretické.

První kapitola pojednává o postavě dětského hrdiny v ruské literatuře a je rozdělena do tří podkapitol. V kapitole jsou zastoupeny informace o obrazu dítěte v kultuře všeobecně, o počátku a vývoji dětského hrdiny v ruské literatuře a je zde uvedena také charakteristika literatury pro děti a mládež, se kterou není možné srovnávat prózu s dětským hrdinou pro dospělé. Tato charakteristika tedy slouží k ujasnění pojmů, aby nedocházelo k jejich záměně.

Druhá kapitola podává informaci o vývoji kultury a literatury v Rusku ve 20. století a je zaměřena především na vývoj spojený s autory uváděnými v mé diplomové práci.

Třetí až sedmá kapitola diplomové práce jsou kapitoly praktické, které se zabývají konkrétními literárními díly a rozбором charakteristik dětských hrdinů v nich zastoupených. Do své diplomové práce jsem volila díla, která jsou většinou dobře známá, nejsou však tak často uváděna právě ve spojení s prózou s dětským hrdinou. V rámci většího přehledu jsem se snažila vybrat prozaická díla z různých období 20. století, s čímž je spojena také pestrost dětských hrdinů, kteří se v rámci jednotlivých období, autorů i použitých literárních žánrových variant značně liší. Právě tato pestrost výběru literárních děl dopomohla tomu, že diplomová práce podává poměrně obsáhlý přehled a neorientuje se jen na jeden typ dětského hrdiny. Na závěr každé z praktických kapitol je uvedeno shrnutí celé kapitoly, případně porovnání jednotlivých literárních děl, která jsou uvedena v rámci jedné kapitoly. Jmenovitě jsou v praktické části práce zastoupeny tyto kapitoly: Dítě a válka, Dětství v autobiografii, Idealizovaný obraz dětství, Dětský hrdina a satira a A. S. Makarenko a jeho odborný pohled na dětství a výchovu ve 20. století a s nimi spojení tito autoři: Andrej Platonov, Vladimír Bogomolov, Maxim Gorkij, Taťjana Tolstá, Arkadij Averčenko a Anton Makarenko. Jedná se o známé ruské autory, kteří reprezentují různá období 20. století v ruské literatuře.

Součástí diplomové práce je příloha, přinášející přehled událostí 20. století v Rusku, která slouží k dokreslení celkové situace v Rusku v daném období. Vzhledem k velkému množství historických událostí, které se ve 20. století v Rusku odehrály, nelze na vývoj literatury a kultury celkově pohlížet bez přihlédnutí právě k těmto událostem, které měly často vliv na budoucí vývoj země, včetně vývoje kultury.

Předkládaná diplomová práce může sloužit jako studijní materiál pro studenty, kteří projeví zájem o dané téma. Vzhledem k nepříliš velkému počtu teoretických děl, která jsem osobně k dané problematice v dostupných zdrojích objevila, považuji svou práci za přínosnou.

2 Dětský hrdina v ruské literatuře

2.1 Kulturní obraz dítěte

Obraz dítěte hraje v kulturních dějinách lidstva specifickou roli. Dítě je většinou spojováno s hodnotami, jako naděje, čistota duše a upřímnost. Vytváří se tak určitý předpoklad k chování vůči dítěti – dítě má být chráněno. A to nejenom fyzicky, ale i duševně. Dítě je také určitou nadějí na lepší život. Svou hravostí, bezelstností, upřímností a svým směřováním do budoucnosti vytváří kontrast ke světu dospělých. Dítě je tabula rasa a mělo by být popsáno jen dobrem. (Pešková 2012, 107)

2.2 Počátky a vývoj dětského hrdiny v ruské literatuře

Pokud mluvíme o postavě dětského hrdiny v literatuře, je třeba si uvědomit, že se nemusí nutně jednat o literaturu pro děti a mládež. Zatímco literatura pro děti a mládež je přednostně opravdu určena především okruhu dětských čtenářů, literární díla, která jsem si zvolila pro svoji práci a ve kterých vystupují dětské hrdinové, jsou díly určenými zejména dospělým čtenářům.

Umělecké zobrazení dětské postavy je jev poměrně nedávný. Až do poloviny 19. století, tedy do doby romantismu, se vyskytovaly zjednodušené dětské postavy jen v didaktické poezii a mravokárných vyprávěnkách. Umělecká próza dětské postavy neznala. Do konce 18. století bylo dítě chápáno jen jako nehotový a nedokonalý člověk. Přistupovalo se k němu pouze jako k předmětu výchovy a vzdělávání. Zákonitosti dětské psychiky nebyly v té době dostatečně známy. Až romantismus se svým důrazným zájmem o individuální osud člověka a ostrým cítěním třídní nespravedlnosti došel tak daleko, že si spisovatelé povšimli i osudu dítěte. Objevují se dětské postavy, které však byly zprvu jen epizodickou součástí velkých románů, v nichž hlavní úlohu hrají dospělí hrdinové. Případně se vyskytuje obraz dětství v románech, sledujících celý životní osud hrdiny od dětského věku až do období zralosti.

Prvními autory, kteří zachytili dětskou postavu na pozadí celkové společenské situace a v konkrétních sociálních podmínkách a souvislostech, byli francouzský romantik Viktor Hugo a anglický zakladatel kritického realismu Charles Dickens. Umění zachytit lidskou duši a vnitřní život a vývoj člověka, jak ho prožívá a prožívá sám hrdina, ovládl teprve autobiografický román, konkrétně Lev Nikolajevič Tolstoj ve své autobiografické trilogii *Dětství, Jinošství a Mladost*.

Postavy sirotků, dětí bez domova, vyhozených na dlažbu velkoměst, umírajících v bídě, dětí, které nikdy nepoznaly rodičovskou lásku, nebo dětí, které musely pracovat jako dospělí, putují literaturou druhé poloviny devatenáctého století a začátku dvacátého století po celé Evropě. Najdeme mezi nimi významná díla, která si podnes uchovala literární hodnotu. Bylo však i mnoho knih, které časem upadly v zapomenutí. Dětské osudy měly burcovat svědomí společnosti, vyjadřovaly pokrokové sociální citění autorů, kritiku společenského řádu, byly voláním po nápravě. Knihy napsané na podobná témata často vycházely ze stejných pozic a mnohé z nich byly poznamenány sentimentální dobročinností a končily šťastným vyřešením jednoho individuálního dětského osudu uprostřed světa plného bezpráví a křivd.

Dětské osudy byly zpočátku ukazovány vždy z pozice dospělého, byly zobrazovány více či méně objektivním pohledem zralého člověka, který si uvědomuje sociální souvislosti v postavení dětského hrdiny. Tato literatura byla výzvou, aby si společnost uvědomila rozpornost a nespravedlnost svého zřízení, jehož tíže nejcitelněji dopadá právě na děti. V důsledku uvedených skutečností byly dětské postavy zobrazovány jen zvnějšku, autor studoval vliv prostředí na jejich osudy, ale samy postavy zůstávaly vůči prostředí značně pasivní a působily na čtenáře převážně jen svou dětskou bezelstností a mravní čistotou. Jejich nitro zůstává zraku čtenáře nadále skryto.

Vnitřní svět dítěte, jeho myšlenky a city, jeho neuvědoměle kritický postoj ke světu kolem, skutečný dětský svět a duševní obzor, se podařilo zobrazit teprve těm autorům, kteří k němu přistupovali přes zážitky a prožitky vlastního dětství. Teprve autobiografický román, který se soustředil na sledování psychického vývoje dítěte, objevil pro literaturu vývoj dětské duše a také dětskou kritiku společnosti, která v autobiografiích není vyslovována autorem, ale vyplývá z konfrontace zákonů dětského světa a světa dospělých.

19. století přispělo i jinými příběhy, nezachycujícími pouze příkré rozpory mezi dětskými osudy a současnými sociálními podmínkami. Zejména autoři, kteří byli těsně spjati s tradicemi venkovského lidu, s poměrně klidným plynutím života uprostřed přírody a práce podmíněné koloběhem ročních období, zanechali ve svých dílech idylické, poetické obrazy dětství, v mnohých směrech zidealizované.

Celkový obraz prózy ze života dětí, jaký vytvořilo 19. století, se v podstatě beze změn uchoval i na počátku 20. století. Po první světové válce dochází k rozkvětu literatury ze života dětí. Poválečné události v Rusku ovlivnily vývoj literatury ve všech evropských zemích.

Pozornost k sociální problematice stoupá již v období bezprostředně před první světovou válkou. Upevňuje se revoluční situace a sílí národní osvobozovací hnutí. Silná sociální nota proniká i do knih, které chtějí zachytit idylické dětství s jeho hrami, drobnými radostmi i starostmi, se školními i domácími povinnostmi. (Genčiová 1984, 87 – 100)

V umělecké literatuře je v postavách dětí vyjádřena určitá víra v budoucnost. Aktuální dětský život, jako by neměl žádný význam. Významným se, podle děl tohoto období, dítě stane až ve svém dospělém životě. Již literatura počátku 20. let překypuje sociálními motivy předčasně dospělých dětí, jež jsou zatíženy přílišnou odpovědností, starostmi a zážitky, včetně zkušenosti se smrtí. Občanská válka a první léta SSSR jsou zaznamenány jako doba odtrhování dětí od rodičů. (Pešková 2012, 108)

Od dvacátých let se objevuje třídění ruské literatury podle námětů. Téměř všechna próza tohoto období se dá zařadit do tří základních, vnitřně však mnohotvárných, tematických okruhů. Je to v první řadě zobrazení dítěte v revoluční době a v době občanské války, dále zobrazení bezprizorního dětství, v druhé polovině 20. let se pak formuje třetí okruh – literatura o pionýrském hnutí. Uvedené tematické dělení nehraje jen podřadnou pomocnou úlohu. Odpovídá sociálně historické problematice doby, jež bezprostředně vyplynula ze života celé ruské společnosti a ani v literatuře nebyla okrajovou záležitostí.

Ve 30. letech nabývá sociální tematika u některých autorů charakteru sociální utopie. Všichni autoři propagují kolektivismus, vzájemnou pomoc a solidaritu, která však není vyjádřena přímo a otevřeně v důsledku tehdejší politické situace.

Téma revoluce a občanské války stálo v čele ve veškerém ruském umění. Zobrazení světa bezprizorních dětí bylo rovněž sociálně historicky podmíněno. Nebylo jen navázáním na tradici zobrazování sirotků, vyhnaných na ulici. První světová válka, revoluce a pak občanská válka si vyžádaly nespočetné množství životů. V důsledku těchto událostí byly rodiny roztrhány a desetitisíce dětí zůstaly bez domova a bez rodičů, napospas ulici. Bezprizornost se stala sociálním problémem, jež musela vláda řešit jako jeden z prvních. Proto jej ani literatura nemohla obejít. Po vzniku pionýrské organizace v roce 1922 se objevuje společenská poptávka po knihách o pionýrském hnutí a s ním spojené kolektivní výchově mládeže.

Druhá námětová oblast, která má v počátcích ruské literatury s dětským hrdinou významné místo, je právě literatura o bezprizorních dětech. Bezprizornost se objevovala v letech po občanské válce. Pronikání tématu bezprizornosti do literatury nesporně napomáhala též vžitá tradice, která zobrazovala sociální problematiku prostřednictvím osamocенého dítěte. V ruské literatuře však tato tradice nabývala zcela jiného etického

vyznění. V buržoazní literatuře sloužil osud opuštěného sirotka autorovi k demonstraci duševní síly a vůle hrdiny, jenž se navzdory těžkým životním podmínkám dokázal samostatně probít, pokud se ovšem ještě dříve nenašel nějaký dobrodinec, který se ho ujal. V ruské literatuře zpočátku někteří spíše náhodní autoři ztotožňovali dětskou bezprizornost s anarchisticky chápanou svobodou a život bezprizorníků byl často falešně idealizován. Bezprizorníci u nich byli představováni jako neohrožení hrdinové. Sám život odhaloval denně falešnost tohoto pojetí. Bezprizorné děti ve skutečnosti představovaly jisté nebezpečí, neboť se sdružovaly ve zlodějské bandy a potloukaly se po celé zemi.

Třetí, a pro budoucí rozvoj ruské literatury nejdůležitější námětová oblast, byla literatura o pionýrském hnutí. První pionýrské oddíly začaly vznikat v roce 1922. Dříve, než se mohly nové jevy ze života dětí odrazit v literatuře, bylo třeba získání mnoha zkušeností. V pionýrské literatuře byl od počátku vytyčen směr k realismu, k pravdivému zobrazování života dětí ve všech společensko-historických souvislostech. Jako první se objevují analytické prózy, které sondují půdu bez literárně promyšlené struktury, opírají se o aktuální tematiku a vlastní zkušenosti z práce mezi pionýry.

Po druhé světové válce se znovu vydávala díla antifašistických a komunistických spisovatelů, která byla napsána již ve 30. letech. Druhou námětovou skupinu v pokrokové poválečné literatuře tvoří partyzánské příběhy, příběhy o účasti dětí na frontě nebo v pomoci lidem, kteří utíkali z koncentračních táborů. Většina příběhů s válečnou tematikou z období prvních deseti až patnácti let po válce je komponována jako velmi poutavé, téměř dobrodružné příběhy. Autoři se soustřeďují na události, které jsou mimořádné, neobvyklé a hrdinové v nich musí řešit mimořádné úkoly. Příběhy jsou většinou odlehčené, nesou stopy promyšlené konstrukce i patosu, který je možné, vzhledem k době vzniku těchto děl, omluvit. Vyhýbají se však většinou té horší, všední tváři války. Tím nejsou myšlena jen zvěrstva fašismu, ale také každodenní utrpení z hladu, krajní nouze, zimy, nemocí, ze ztráty všech blízkých a všeho dalšího, co je člověku drahé. Proto se dnešnímu čtenáři při zpětném pohledu právem zdá, že tyto poutavé příběhy neodpovídají zcela skutečnému utrpení, které bylo údělem dětí v životě za války. Tato tvář války se v literatuře objeví až v sedmdesátých letech, kdy vstoupí na literární scénu generace spisovatelů, kteří byli za války dětmi a kteří vydají ve svých autobiografických zpovědích prosté svědectví o svém strastiplném válečném dětství.

V poválečných letech procházela ruská literatura vývojem, který nebyl jednoduchý ani jednoznačný. Nástup do mírového života, který v literatuře jako celku probudil zájem o tematiku výstavby země, si přiměřeně k úkolům dětí a mládeže vynutil v literatuře zájem o problematiku školní práce jako hlavní dětské činnosti. K významným proměnám prózy

dochází v první polovině 60. let. Autoři pociťují potřebu ukázat život v širokých společenských souvislostech, zobrazit mnohotvárnost lidské činnosti a pestrost lidských charakterů a zařadit do složitého obrazu života i dítě s jeho problémy, touhami, schopnostmi a mravními zásadami. Autoři vyhledávají neprobádané cesty, neznámé prostředí, vkládají do díla své bohaté životní zkušenosti, naplněné stykem s lidmi nejrůznějších povolání. Za takových okolností nabývají i konflikty dětského hrdiny na životní přesvědčivosti a významu, v pozadí za nimi je autorova znalost života, nikoli úsilí předvést na události řešení nějakého výchovného problému. Sama událost přestává v povídce nebo příběhu hrát hlavní úlohu. Autora ani čtenáře nezajímá, jak se vyřeší zápleтка, zajímá jej pouze charakter dětského hrdiny. V průběhu vyprávění autor sám poznává charakter člověka podle jeho činů a vztahu k okolnímu světu a zprostředkovává své poznání i čtenáři v jeho průběhu. Mnohdy sám autor přichází k závěru, který jako by neočekával. (Genčiová 1984, 105 – 120)

Do konce 20. století se v ruské literatuře stále setkáváme s dítětem jako obětí války. Dítě je zobrazováno jako aktivní účastník války, nebo jako někdo, kdo tráví období války doma, v neúplné rodině bez otce. Objevuje se idylické ztvárnění dětství nebo naopak autobiografie, která líčí pravdivý, často děsivý obraz života dítěte. Nežádáme se můžeme v tomto období setkat také se satirou, která se svým způsobem snaží upozornit na současné společenské události a jejich dopad na děti.

Mezi nejvýznamnější autory prózy s dětským hrdinou ve 20. století patří Andrej Platonov, Maxim Gorkij, Vladimir O. Bogomolov, Arkadij T. Averčenko, Saša V. Sokolov, Ljudmila Petruševská, Michail A. Šolochov, Boris L. Pasternak, Leonid N. Andrejev, Taťjana Tolstá nebo Vasilij M. Šukšin. Významné místo zaujímá Anton S. Makarenko a jeho spisy o výchově dětí.

2.3 Charakteristika literatury pro děti a mládež

Protože je literatura s dětským hrdinou, určená pro dospělé, často zaměňována s literaturou pro děti a mládež, uvádím pro srovnání a ujasnění následující charakteristiku literatury pro děti a mládež.

Literatura pro děti a mládež je charakterizována jako literatura přímo adresovaná dětem a mládeži a vyčleňuje se zejména v protikladu k literatuře pro dospělé. (Mocná 2004, 360) V širším pojetí zahrnuje také jiné literární texty, které přijímají jako svou četbu právě čtenáři nižších věkových kategorií, a to ve věku tří až patnácti let. (Pavera a Všeticka 2002, 209)

Na základě zamýšleného příjemce lze rozlišit dva druhy literárních textů. Intencionální díla jsou dětem a mládeži záměrně adresována tvůrcem. Neintencionální díla jsou určena původně dospělým, druhotně se však stala víceméně trvalou součástí dětské četby. Literatura pro děti a mládež se postupně šíří zvukovými nosiči, rozhlasem, televizí a filmem.

V literatuře pro děti a mládež se promítají tři priority: didaktická funkce, rozvíjející hodnotovou orientaci (např. bajka), poznávací funkce (např. dětská encyklopedie) a imaginativní funkce, rozvíjející hravost a fantazii (např. autorská pohádka).

Literaturu pro děti a mládež tvoří žánry ze tří zdrojů – 1) žánry určené dětem a mládeži, 2) žánry převzaté literaturou pro děti a mládež z folklorní a starověké literatury, 3) univerzální žánry literatury pro děti a mládež a literatury pro dospělé. (Mocná 2004, 360)

3 Vývoj kultury a literatury v Rusku ve 20. století

Vývoj kultury a literatury v Rusku ve 20. století

Téma mé diplomové práce, tedy téma Dětský hrdina v ruské literatuře 20. století, nelze promýšlet bez přihlídnutí k historickým událostem, které se v tomto období v Rusku udály. Literatura a umění všeobecně se vždy rozvíjí v určitém společenském a historickém kontextu, který dané umění nutně ovlivňuje. Znalost vývoje země nám pomáhá pochopit okolnosti vzniku literárního díla i myšlení autora toho konkrétního díla.

Na přelomu 19. a 20. století se v důsledku politických problémů mění situace v Rusku. Rozvoje hospodářství je uplatňováno politickým a sociálním tlakem, který má za následek pozdější vlnu revolucí. V 90. letech 19. století se Rusko stává velmocí, budují se železnice, rozvíjí se těžký a strojní průmysl. Země je v čele Evropy ve výrobě oceli a produkci obilí. V této době je zlatý věk ruské literatury vystřídán věkem stříbrným.

Po prohrané válce s Japonskem následují dvě revoluce, které slouží jako inspirace pro všechny umělce. Výpovědi těchto umělců mají rozličný charakter. Ruské revoluce s sebou přináší chaos, politické zápasy i popravy intelektuálů nebo násilné deportace umělců z Ruska. V literatuře této doby se rozvíjí realistická próza, reprezentovaná Maximem Gorkým, jež je považován za průkopníka socialistického realismu a je osobou často spojovanou s ruskou revolucí. První část jeho autobiografické trilogie Děťství vychází v roce 1913 a líčí roky, které předcházely vlně revolucí. Maxim Gorkij emigroval již v roce 1906, z emigrace se navrátil v roce 1913.

Po revoluci roku 1917 se ruská literatura štěpí na tři základní proudy: oficiální, neoficiální a emigrantskou. Umělci, kteří se odmítají smířit s politickým režimem, emigrují především do Paříže, Berlína nebo Prahy a tvoří první vlnu ruské emigrace. Ruskou revoluci nepřijal ani Arkadij Averčenko, který prchá ze země a dostává se až do Prahy, kde později také umírá a je pohřben. Ještě před svým útekem, těsně před revolucí, vydává v roce 1916 sbírku satirických povídek *O malých pro velké*, kde se v krátkých, úsměvných povídkách snaží o zlehčení situace této doby.

Ve 20. letech se literární život soustřeďuje do literárních skupin, jejichž existenci ustanovuje usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Ruska. Počátek 30. let, období politických procesů a budování totalitního systému, znamená pro autory konec spisovatelské volnosti, literatura je pod neustálým politickým tlakem. Vláda využívá tajnou policii i koncentrační tábory smrti. Tyto události se stávají součástí ruské literatury až zhruba v 50. letech. Začátek Stalinovy diktatury je v literatuře spojen se zákazem činnosti literárních skupin. Ruská vláda usiluje o vytvoření člověka jako jedince, který bude naprosto podřízen své zemi a bude jednat jen v její prospěch. V roce 1949 vydává Anton Makarenko svou knihu přednášek *O výchově dětí v rodině*, kde zdůrazňuje nutnost, aby výchova v rodině šla stejnou cestou jako výchova státu. Jen tak je možné vychovat plnohodnotné občany země. Ještě dříve, mezi lety 1933 a 1935, vzniká také rukou Antona Makarenka román *Pedagogická poéma*, kde líčí své působení ve funkci vychovatele bezprizorních dětí, které se v Rusku jako sirotci vyskytovaly po občanské válce a vlně revolucí ve velkém počtu.

V dobách politického nátlaku se musí umělci rozhodnout, zda půjdou cestou konformismu, nebo cestou své tvůrčí svobody. Pokud se rozhodnou pro druhou z možností, jsou vehnání do vnitřní emigrace, která jim jako jediná dovoluje vyslovit pravdu. Po začátku druhé světové války se veškeré ruské umění zapojuje do boje s německým fašismem a literatura má za úkol působit aktuálně. Po skončení druhé světové války nabírá ruská literatura postupně nový dech. Na druhou stranu, vítězství Ruska ve válce znamená pro zemi upevnění stalinismu. Nastává období všeobecné stagnace, kdy se tzv. zpátečníci snaží zamezit pokroku ve vědě, což má za následek doposud nepřekonané ustrnutí ve vývoji země.

Součástí politického tlaku je i nadále pokračující útlak nepohodlných umělců. Ruská literatura má za úkol sloužit politické moci. V tuto dobu sílí druhá vlna ruské emigrace, a to především do Německa, Francie a USA. S jednou z vln emigrantů odchází také spisovatel Andrej Platonov, autor, který píše v duchu existencialismu, opěvuje jedinečnost lidské bytosti a možná právě proto je po celý svůj literární život nenáviděn samotným Stalinem. Za války působil Andrej Platonov jako frontový dopisovatel a z roku 1946 pochází jeho válečná

povídka *Návrat*, která byla ve své době zatracována, avšak později se dočkala zaslouženého věhlasu. Dalším autorem líčícím válečné téma je Vladimir Bogomolov, původně voják z povolání, který je ve válce raněn a později volí dráhu profesionálního spisovatele. V roce 1957 vychází jeho nejznámější dílo, povídka *Ivan*, ve které vypráví zaujatě, díky svým osobním zážitkům z války, osud chlapce, který byl válkou postižen. Od konce 50. let se objevuje samizdat. 60. a 70. léta jsou osudná pro dějiny země i literatury. Právě v tomto období, v němž se odehrává i okupace Československa, je z Ruska vypuzeno mnoho umělců, což znamená pro zemi nenahraditelnou ztrátu. Přichází třetí vlna ruské emigrace a s ní odchod umělců různých profesí.

V roce 1985 se odehrává poslední pokus o prosazení socialismu jako společenského systému v Rusku. Nastává zlom totalitního systému a s ním související demokratizace všech sfér života, včetně kultury. Od druhé poloviny 80. let se oslabuje a později zcela mizí cenzura a dohled státu nad kulturou. Jsou publikována díla, která byla do té doby zakázána, a nastává tak situace, kdy skutečně nová literatura musí uvolnit místo literatuře starší, která se v tomto období navrácí. Významnou roli hrají v této době autoři tzv. nové vlny. Jejich zástupkyní je i spisovatelka Tat'jana Tolstá, která roku 1996 vydává sbírku povídek *Fakír* a jiné povídky.

Zánik SSSR v roce 1991 zasahuje i všechny oblasti umění, včetně literatury. Ta si konečně, po dlouholetém podřízení politice a státu, začíná budovat svůj vlastní systém hodnot. (Pospíšil a kol. 2001, 36 - 59; Pospíšil a kol. 34 – 76, 1995)

Pro úplné dokreslení situace v Rusku ve 20. století uvádím v příloze své diplomové práce přehled nejdůležitějších událostí, které se ve 20. století v Rusku odehrály.

4 Dítě a válka

Válečné téma tvoří především v literatuře 40. – 60. let silnou vrstvu. (Hrala 1975, 241) Zážitky z Velké vlastenecké války stále zůstávají živým tématem současné ruské literatury. A vzhledem k neustávající hrozbě nové války patrně ještě dlouho živým tématem zůstanou. K tomuto tématu se vracejí autoři takřka všech generací. Nejsou to autoři nejmladší generace v ruské literatuře, nýbrž generace nejmladších účastníků války. Tito lidé odcházeli do války skoro ještě jako děti a vnímali celou její krutost s rozjařeností mládí, kterému válka zkřížila cestu do života, který pro ně teprve nedávno začal. Byla pro ně nezapomenutelnou životní zkušeností, která předznamenala celý jejich další život i jejich první kroky v literatuře. Starší, umělecky zkušenější autoři, ukazují snahu obsáhnout válku v širokých záběrech a dát svému pohledu co největší hloubku dějinné perspektivy. Oproti nim se mladší autoři soustředí převážně na autentický osobní zážitek. Nejmladší válečná próza se skutečně snaží ukázat válku zevnitř. Tato snaha je provázena velmi cílevědomým úsilím soustředit a zhustit všechno utrpení milionů ruských lidí i velikost jejich statečnosti do osudu několika málo osob, často jen jediného člověka. A mnohdy je tímto jediným člověkem právě dítě. (Fromková 1960, 101 – 102)

Jako zástupce prózy s dětským hrdinou, který je vystaven hrůzám války, jsem si vybrala dvě literární díla – povídku *Návrat* Andreje Platonova a povídku Ivan Vladimira Bogomolova.

4.1 Andrej Platonov - *Návrat*

Prvním vybraným literárním dílem, zobrazujícím dítě v období války, je povídka *Návrat* autora Andreje Platonova ze sborníku *Za prahem války*. Na této povídce chci ukázat, jak se změnil život rodin po odchodu otce do války. Veškerá starost o děti zůstala na matce. Samy děti se musely zapojit do práce kolem domu a neměly tak šanci na bezstarostné dětství. Syn často zastoupil otce v roli hlavy rodiny. Následný návrat otce z války byl pro rodiny další zkouškou. Děti si otce takřka nepamatovaly a jeho žena, která se mezitím často sblížila s jiným mužem, který zmírňoval její samotu a stesk, se mu odcizila.

Autor: Andrej Platonov

Andrej Platonov, vlastním jménem Andrej Platonovič Klimentov, se narodil 20. 8. 1899 ve Voroněži a zemřel 5. 1. 1951 v Moskvě. Byl ruský básník, prozaik, satirik a dramatik. Účastnil se občanské války. Později se stal spisovatelem z povolání a členem

literární skupiny Pereval. Jeho osud se podobal osudu takřka všech ruských nekonformních spisovatelů, kteří na sklonku 20. let narazili na politický režim státu. Ve 20. letech byl ostře kritizován za satiru. Později musel pod tlakem cenzury změnit způsob psaní a témata svých děl. V letech 1945 – 1946 mu vyšlo několik povídek, z nichž nejvíce zaujala próza *Vozvraščenijsje - Návrat*. Platonov zde líčí návrat vojáka z fronty a na svou dobu s nebývalou otevřeností ukazuje na intimní vztahy, válečné nevěry a rozpadající se rodiny. (Pospíšil a kol. 2001, 467 – 468) Povídka *Návrat* byla po svém vydání podrobena přísné kritice, kvůli níž musel Platonov upustit od vykonávání literární činnosti. (Kasack 2000, 394)

Povídka: Návrat

Alexej Alexejevič Ivanov je otec rodiny, který se vrací po čtyřech letech domů z války. Cestuje pln obav, protože rodinnému životu už odvykl a neví, co ho v jeho rodném městě čeká. Jeho žena Ljubov se ho už nemůže dočkat a pravidelně na něj chodí čekat na nádraží. V den jeho příjezdu čeká na nádraží syn Petr. Společně odchází domů, kde se Alexej setkává s malou dcerou Nast'ou, která si na otce již nepamatuje a má z něj strach. Alexej brzy pochopí, že jeho roli v domácnosti zastoupil dvanáctiletý Petr. Ten vše řídí a matka se sestrou ho na slovo poslouchají. Rodina si užívá, že je opět pohromadě. Je však patrné, že Ljubov si od svého muže již odvykla. Alexej zase cítí, že jeho otcovský cit k synovi značně ochabl. Vše ale vypadá idylicky, až do chvíle, kdy se otec dozvídá o muži, který v jeho nepřítomnosti přicházel k nim domů. Alexej je rozzlobený. Nicméně večer si se ženou vše vysvětlí. Ta se ale nejspíš pod tíhou svědomí zmíní o dalším muži, se kterým se sblížila ještě více. Otec je rozčilen, děti se budí. Petrovi se nelíbí, že otec na matku zvyšuje hlas, a okřikuje ho. Otec si ale nenechá nic rozmluvit. Ráno, když se Petr probudí, jsou s Nast'ou sami doma. Matka odešla do práce, otec Nast'u políbil a odešel pryč. Děti se obléknou a vydají se na nádraží, kde vidí již odjíždějící vlak s jejich otcem. Utíkají za vlakem. Otec se naposledy rozhlíží po městě, kde nechává svou ženu a děti. Na poslední chvíli si všimne dvou postav, které se snaží doběhnout vlak. Až po nějaké chvíli v nich poznává své děti. Seskakuje z vlaku a vrací se s nimi domů.

Dětský hrdina

V povídce *Návrat* vystupují dva dětské hrdinové. Jsou to syn Petr a dcera Nast'a, děti muže, který se vrací po čtyřech letech strávených ve válce ke své rodině. Dětské hrdinové jsou v povídce *Návrat* zobrazeni pouze v jedné, krátké epizodě. Obraz dětských hrdinů je vytvořen předně v autorském komentáři. Mnoho o dětských hrdinech prozradí ale také to, jak se sami

vyjadřují a jednají, a také to, jak se vůči nim chovají ostatní osoby, vyobrazené v povídce, především jejich rodiče. Mnoho prozrazuje také to, jak se dvě dětské postavy – sourozenci – chovají k sobě navzájem. Povídka ukazuje přeměnu dětského hrdiny v dospělého člověka, kterou zapříčinila právě válečná léta.

Petr Alexejevič nebo také Petruška je téměř dvanáctiletý chlapec, který po odchodu otce do války přebírá hlavní mužskou roli v domácnosti. Kvůli starostem o dům, matku a mladší sestru nemá čas na svůj dětský život, na hraní s kamarády ani na školu. „Tvář měl klidnou, jako by přivykl denním starostem, a jeho malé hnědé oči hleděly na svět podmračeně a nespokojeně, jako by všude viděly jen samý nepořádek.“ (Platonov 1975, 108) Je patrný jistý nadhled, který má Petr ve vztahu ke svému otci. Už u vlaku ho vítá slovy: „Tak ty jsi můj otec, že? Buď zdrav. A cože jsi jel tak dlouho? My jsme se tě tolik načekali. A to vezeš tak málo věcí, jen ten ranec?“ (Platonov 1975, 108 – 109) Jakoby ukazoval otci, kdo je tu nyní pánem a má hlavní slovo. „Vzal otcův ranec a nesl ho domů a otec šel za ním.“ (Platonov 1975, 109) Nerozpakuje se ani přerušit objetí svých rodičů, když jim řekne: „Tak už dost.“ (Platonov 1975, 109) Vzápětí se ukazuje, že chod celé domácnosti skutečně řídí tento, ani ne dvanáctiletý, chlapec. „Nasťo, vyndej z hrnce ty bramborové slupky, potřebuju ho. Tak dělej, mami, dělej. Nasťko, co sedíš, nejsi tu přece na návštěvě.“ (Platonov 1975, 110) Petra otcův návrat domů nijak nedojme. Uvažuje čistě racionálně a stará se o to, aby otec dostal jídlo a aby matka s Nasťou nezahláely a příliš se nad tímto návratem nedojímaly. „Co jste si to všichni vzpomněli? To je najednou nářku, a v peci darmo hoří oheň. To ji budem roztápet nanovo. A kdepak vezmem nový poukaz na dříví, co?“ (Platonov 1975, 111)

Otec, pozoruje Petrovo jednání, si uvědomuje, že válka nejvíce zasáhla právě jeho. „Styděl se za svůj lhostejný vztah k Petruškovi, styděl se tím víc, že si uvědomoval, že Petruška potřebuje lásku a péči nejvíc ze všech, protože je teď na něho žalost pohledět.“ (Platonov 1975, 112) Petr skutečně působí tak, že on sám nic nepotřebuje a stará se jen o druhé, pravdou ale je, že je to jen určitá póza, kterou zaujal, a ve skutečnosti jako každé dítě touží po spokojeném dětství a lásce rodičů, kteří by se o něj postarali.

Petr ani příliš nejí. Sbírá každý drobeček, který mu z jídla odpadne, jídlo samotné ale zůstává nedojedené. Otec začíná mít brzy zvláštní pocit ze svého vlastního syna. „Ivanov se díval na syna, poslouchal, co říká, a cítil, že se ho bojí.“ (Platonov 1975, 113) Než se vzpamatuje, začíná jeho vlastní syn poroučet i jemu. „A ty, tati, bys měl zítra zajít hned poránu na sovět a na velitelství, aby tě zapsali, aspoň na tebe dostaneme dřív lístky“ (Platonov 1975, 113) Otec souhlasí, neodporuje, ale Petr mu ještě raději jako malému chlapci opakuje: „Nezapomeň, ať ráno nezaspíš.“ (Platonov 1975, 113)

Ačkoliv Petr sám do školy nechodí, klade své mladší sestře na srdce, že se musí učit. Koupil sešit a Nast' a do něj zapisuje, co jí Petr řekne. Když si Petr odbude všechny své povinnosti kolem domu, může jít teprve spát. Ale ani ve spánku nemá klid. „Měl však slabý spánek – pořád se bál, že se v noci něco stane, a on to neuslyší: začne hořet, vlezou sem zloději, nebo matka zapomene zavřít dveře na háček a dveře se v noci pootevřou a všechno teplo uteče.“ (Platonov 1975, 114) Když ho probudí hádka rodičů, zlobí se nejprve, že jsou rodiče vzhůru, když mají dávno spát a ráno vstávat do práce. Když ale otec začne slovně urážet matku, Petr se jí začne zastávat. „A co tu křičíš na maminku? Podívej, jak je hubená, brambory jí nemaštěné, všechno máslo dává Nastě. Já vím všechno, ale ty nevíš nic.“ (Platonov 1975, 118) Petrova převaha otce rozčiluje. „Máš tu moc velké slovo. Ostatně teď už je to jedno, dělej si sám hlavu rodiny.“ (Platonov 1975, 121)

Když se Petr druhého dne probudí a zjistí, že je otec pryč, teprve mu nejspíš dochází celá situace. On sám se nestal z vlastní vůle pánem domu, mužem a otcem zároveň. Chce zase své dětství a chce zpět svého otce, opravdovou hlavu rodiny, která se o ně o všechny postará. „...běžely v dálce nějaké dvě děti, jedno větší a jedno menší; větší drželo menší za ruku a rychle je táhlo za sebou, a menší pospíchalo a snaživě mrskalo nožkami, ale ne a ne většímu stačit.“ (Platonov 1975, 122) Chlapec, ze kterého válka předčasně udělala dospělého muže, se opět začíná cítit jako dítě, jako syn otce, o kterého už nechce znovu přijít. „Větší zvedlo volnou ruku a s tváří obrácenou za ujíždějícím vlakem mávalo rukou k sobě, jako by někoho zvalo, aby se k němu vrátil.“ (Platonov 1975, 123)

Nast' a je pětiletá dívka, mladší sestra Petra. Vzhledem ke svému věku si útrapy války nejspíš příliš neuvědomuje. Je matkou i bratrem chráněna a je jí poskytována péče a jídlo v takovém rozsahu, aby se mohla jako dítě řádně vyvíjet. Na svého otce si nepamatuje, protože v době jeho odchodu do války byla ještě příliš malá. Proto vypadá její první setkání s otcem po návratu jinak než to Petrovo. „Malá Nast' a vyšla z domu, podívala se na otce, na něhož si nepamatovala, pak se mu opřela o nohu a začala ho od matky odstrkovat. Nakonec se rozplakala.“ (Platonov 1975, 109) Když se uklidní, ukazuje se, že i ona pomáhá v domě a poslouchá svého staršího bratra. „Nast' a Petrušku pokorně poslouchala a otce se už nebála; měla živou soustředěnou tvář dítěte, které bere všechno v životě vážně a podle pravdy, a měla zřejmě dobré srdce, protože se na Petrušku nijak nezlobila.“ (Platonov 1975, 110) Otec může na pracovité Nastě nechat oči. Sám si uvědomuje, že je mu z obou dětí více sympatická. „Ale víc se mu líbila malá Nast' a, jak i ona pomáhá malýma ručkama v domácnosti, a ručky už měla hbité a šikovné. Zřejmě už dávno takhle pomáhá“ (Platonov 1975, 110) Na druhou

stranu je ale stále dítětem, plně závislým na matce. Válka z ní neudělala dospělého člověka jako v případě jejího bratra. Zřejmě i vzhledem k tomu, že je dívka, žije si svůj život dítěte a potřebuje od svých blízkých pocit jistoty a ochranu. „Nasťa chytila matku kolem nohy, přitiskla se tváří k její sukni a zamračeně a přísně se na otce podívala. (Platonov 1975, 111) Na matku je jako každé malé dítě hodně fixována. Když se matka rozpláče, Nasťa pláče také. „Když maminka pláče, já musím taky plakat.“ (Platonov 1975, 111) Otce brzy přijme, a zatímco starší bratr se stále stará o chod domácnosti, ona bezstarostně, s dětskou radostí, ukazuje otci své hračky. Když utíká spolu se svým bratrem za vlakem, odvázejícím otce, pravděpodobně vůbec nerozumí tomu, proč otec opět odjíždí pryč a proč se právě ona s bratrem musí postarat o jeho návrat. Její starší bratr však tento krok podniká nejen pro sebe, ale i pro ni.

4.2 Vladimir Bogomolov - Ivan

Dalším dílem, které jsem si vybrala, je první, ale již pozoruhodně zralá povídka Ivan autora Vladimira Bogomolova. Zatímco první povídka Návrat autora Andreje Platonova podává svědectví o válečném životě dětí v rodinách, tato povídka vypráví příběh chlapce, který se Velké vlastenecké války zúčastnil aktivně. Na tomto díle chci poukázat na to, že válka děti zasáhla různým způsobem. Ale ať už byly doma v neúplné rodině a musely se starat o domácnost, nebo aktivně bojovaly na frontě, válka pro ně byla vždy hrozným zážitkem. Okradla je o dětství, příliš brzy z nich udělala dospělé a ovlivnila celý zbytek jejich života. Ivan je již ve svém dětském věku ovládnán nenávistí a připraven bojovat. Ačkoliv je mu doslova přikázána docházka do školy, podle jeho slov bude na učení čas po válce. Teď je potřeba bojovat a pomstít se.

Námět Bogomolovy povídky Ivan se stal podkladem scénáře pro film Ivanovo dětství režiséra Andreje Tarkovského, jeden z nejvýznamnějších ruských filmů všech dob. Hlavní roli ztvárnil herec Nikolaj Burljajev. Film byl v roce 1962 vyznamenán na mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách první cenou. (Pospíšil a kol. 2001, 147)

Autor: Vladimir Bogomolov

Vladimir Osipovič Bogomolov se narodil 3. 7. 1926 v Kirilovce v Moskevské oblasti a zemřel 30. 12. 2003 v Moskvě. Byl ruský spisovatel, představitel psychologického směru v ruské válečné próze. V roce 1941 dobrovolně odešel na frontu, byl raněn a stal se válečným invalidou. Po válce se stal vojákem z povolání. Doménou Bogomolovy tvorby je válečná

próza, ve které z psychologického hlediska zobrazuje prožité válečné události, bez idealizace a heroizace. Ve svých dílech se staví proti válce, bojuje za ochranu života. Do čtenářského povědomí se úspěšně zapsal zejména jako autor povídky Ivan, ve které působivou formou líčí osud desetiletého chlapce tragicky postiženého válkou, která mu vzala dětství a nakonec ho zabila. (Pospíšil a kol. 2001, 147)

Povídka: Ivan

Povídka vypráví příběh z Velké vlastenecké války. Oba břehy řeky Dněpr jsou obsazeny armádou. Na jedné straně bojuje ruské vojsko, na druhé straně vojsko německé. K soudruhovi nadpraporčíkovi Galcevovi je jedné noci přiveden malý chlapec, který se představí jako Ivan Bondarjov a přeje si být nahlášen do štábu armády. Galcev se jím zprvu nechce vůbec zabývat. Později ale poznává, o jak důležitou osobu se jedná, a sám si k chlapci vytvoří vřelý vztah. Dítě, které zvládlo přeplavat půl kilometru širokou řeku, v něm vzbudí zvědavost. Chlapec je odvezen na štáb armády, kde je o něj postaráno, a Galcev se dozvídá, že jde o průzkumníka a zpravodajce jejich vojska. Po několika dnech se Ivan vrací do zmljanky i s dalšími muži a Galcev vzápětí pochopí, že se chystá průzkumná akce na nepřátelský břeh Dněpru. Ivan je na tento břeh jednoho deštivého zimního večera přepraven na loďce. Několik dní nato je nepřátelský břeh dobyt. Jak se později Galcev dozvídá, Ivan se z průzkumné akce vrátil. Slíbil, že nastoupí do školy, jak se po něm už dlouho žádalo. Když si však měl vyzvednout dokumenty, zmizel. Jeho touha po pomstě byla stále příliš silná. Po kapitulaci Berlína 2. května ruská armáda prohledává bývalé sídlo tajné státní policie, kde nachází velké množství dokumentů. Mezi nimi také zprávu o zadržení a zastřelení Ivana dne 25. 12. 1943 v 6:55.

Dětský hrdina

Povídka Ivan je přímo nazvána po jejím dětském hrdinovi Ivanovi, chlapci, který se aktivně účastní Velké vlastenecké války. Dětský hrdina je v této povídce ukázán v jedné epizodě svého života, kdy se aktivně účastní války. Obraz hrdiny je vytvořen v první řadě v autorském komentáři, který je podán dalším z účastníků války, nadpraporčíkem Galcevem, který se jako první osoba v povídce s malým chlapcem setkává. Mnoho o chlapci vypoví ale také jeho vlastní chování a jednání s ostatními lidmi. Naopak také přístup ostatních dospělých mužů k chlapci ukazuje na chlapcovu vážnost a důležitost v rámci armády. I tato druhá válečná povídka ukazuje dítě v podobě předčasně dospělého člověka, kterého z něj udělala právě válka.

Chlapec Ivan Bondarjov, vlastním jménem Ivan Buslov, je přiveden jako zcela neznámá osoba. „Plížil se vodou podél břehu. Nechce říct proč, žádá, abychom ho dopravili do štábu. Na otázky neodpovídá, prý – budu mluvit jen s velitelem.“ (Bogomolov 1960, 7) Tato slova provází první setkání mladého nadpraporčíka Galceva s Ivanem, chlapcem, který v něm nejprve nevzbudí nic než lhostejnost. Ta je ale poměrně rychle vystřídána zvědavostí. Ivan je chlapec, jakého mladý muž ještě nepotkal. „...a tu jsem těsně u dveří spatřil asi jedenáctiletého hubeňoučkého chlapce, celého promodralého a roztráseného zimou...při pohledu na něj mě zamrazilo.“ (Bogomolov 1960, 8) Na první pohled to je obyčejný, zbědovaný chlapec, kterých se v důsledku války po celé zemi vyskytuje velké množství. „Pokročil ke mně a nastraženě si mě prohlížel soustředěným pohledem velkých očí, posazených nezvykle daleko od sebe. Obličej s vysedlými lícními kostmi měl tmavě šedý od bláta, které se mu zažralo do kůže. Mokrý vlasy neurčité barvy mu visely v chumáčích do čela. V jeho pohledu, ve zmučeném výrazu tváře s pevně semknutými zmodralými rty bylo cítit jakési napětí, a jak se mi zdálo, nedůvěru a nepřítelství.“ (Bogomolov 1960, 8)

Chlapec působí jako běžný sirotek, kterému válka zničila dětský život. Odmítá prozradit, jak se jmenuje a neoblomně požaduje, aby byl nahlášen do štábu armády. Tón jeho hlasu je neúprosný. Nestrpí kolem sebe přítomnost více lidí, a tak se nebojí poslat pryč i dospělého vojáka. „Ať jde ven.“ (Bogomolov 1960, 8) Na jednu stranu tak působí dojmem vystrašeného malého chlapce, na druhou stranu je jeho jednání velmi rázné. Na zvědavé otázky odmítá odpovídat. „Dál to není vaše starost.“ (Bogomolov 1960, 9) Malý chlapec zarytě mlčí, nechce prozradit nic o svém poslání a stále opakuje to samé. I když musí být promrzlý, vůbec neřeší mokré oblečení, které má na sobě. Jako by ho ani nevnímal. „Stál přede mnou zamračený, naježený a uzavřený, tiše posmrkával a celý se třásl.“ (Bogomolov 1960, 9) Toto chlapcovo vzezření vyvolává lítost, která je však rušena chlapcovou nepřístupností a přísností. Po nějaké chvíli svolí, že se svlékne, aby se zahřál. „Bylo to ještě dítě, s úzkými ramínky, s tenkýma rukama a nohama; podle zachmuřeného, nedětsky soustředěného výrazu v obličejí s vráskami na klenutém čele byste mu možná hádali i dobrých třináct.“ (Bogomolov 1960, 10) Vzbuzuje rozporuplné pocity. Svým vzhledem vypadá jako malý kluk, jeho výraz a jednání se ale podobají dospělému člověku. Také šrám po kulce na zádech není typickým znakem malého chlapce. Ani to ale nehodlá vysvětlovat a stále opakuje to samé. „Vaše povinnost je ohlásit, že jsem tady. Ostatní není vaše starost.“ (Bogomolov 1960, 11) Je patrné, že chlapec necítí před cizím dospělým mužem žádný ostych. Neváhá mu dávat příkazy. A naopak, příkazy tohoto dospělého muže ho vůbec nezajímají. Galcev nechce ustoupit a dokonce už zvyšuje hlas v domnění, že chlapce zastraší. „...choval

se sebevědomě a mluvil se mnou s jistotou až pánovitou: neprosil, ale žádal.“ (Bogomolov 1960, 12) Ani zvýšený hlas však chlapcem neochvěje. „Podíval se na mne chladně a nepřátelsky, pak se znovu odvrátil a mlčel.“ (Bogomolov 1960, 11) Když už mluví, tak jen rozkazovacím způsobem. „Jste povinen mu ihned ohlásit: Bondarjov je u mne. Víc nic!“ (Bogomolov 1960, 12) Nikdo nechce věřit tomu, že by nanejvýš dvanáctiletý chlapec přeplaval řeku. Jakékoliv zdržování a nechtěné jednání chlapce rozčílí. „Řekněte mu: jestli bude řvát a nepodá o mně ihned hlášení „Volze“, že si to zodpoví!“ (Bogomolov 1960, 14)

Chlapcovu důležitost potvrdí velitel štábu. „Vyžeň všechny ze zemljanky, aby ho nikdo neviděl a neobtěžoval. Žádné vyptávání a nikde ani zmínky o něm...Zatím se o chlapce dobře postarej! A zacházej s ním jemně, je to klučisko k nezaplacení...“ (Bogomolov 1960, 17) Ivan se chová, jako by byl v zemljance sám. Působí dojmem, že je zvyklý vše si zařídit sám. I když je sebevědomý a vypadá neohroženě, chová se ostražitě. Nedovolí, aby se k němu někdo přibližoval a sahal na něj. Po koupeli, která pro něj byla připravena, se změní nejen jeho vzhled, ale také jeho naladění. „Teď už v jeho obličejí nepřevládala nedůvěřivost a chladná uzavřenost, ale díval se unaveně, byl vážný a zamyšlený.“ (Bogomolov 1960, 21) Stále je nemluvný, a když už promluví, je jeho hlas tichý a vážný.

Ač by se dalo očekávat, že se takto unavený chlapec ihned vrhne na jídlo, on ke stolu zasedne poklidně a sní jen několik soust. Poté se pouze s poděkováním odebere do postele. Spí ale krátce a zajímá ho jen, kdy pro něj přijedou ze štábu. Chce se ujistit, že i ve spaní zachovává svou mlčenlivost. „Vy jste tu byl, když jsem spal? Nemluvíme ze spaní?“ (Bogomolov 1960, 26) Chlapec se uvolní, až když vidí tvář známého člověka. „Jakmile ho chlapec spatřil, rázem ožil a usmál se – po prvé, a tak radostně a docela dětsky.“ (Bogomolov 1960, 27) Najednou vypadá jako normální malé dítě a poprvé se také více rozovídá. Je patrné, že nemá rád přítomnost neznámých lidí. Mezi známými se však cítí dobře.

V chlapcově mluvě je zřejmá poslušnost a předpisové jednání, na které je zvyklý. Když se převlékne, opět se zcela změní. „Měl na sobě malou, zřejmě na míru ušitou vlněnou blůzu s řádem Vlastenecké války, s čerstvou medailí „Za odvalu“...“ (Bogomolov 1960, 28) Nyní působí autoritativně nejen svým chováním, ale i svým vzhledem. Chlapec si dokonce připíjí se dvěma dospělými muži vodkou. „Na to, abych se vždycky vrátil...“ (Bogomolov 1960, 29) Chlapec počítá s dalšími a dalšími výpravami, ačkoliv jeho velitelé ze štábu by byli rádi, kdyby začal chodit do školy. Ivan je toho názoru, že na učení bude dost času po válce. Nyní ho je potřeba v boji. Ani nyní chlapec moc nejí. „Nemůžu moc najednou...odvykl jsem.“ (Bogomolov 1960, 30) Jako někdo, kdo se živí už nějakou dobu jen žebráním, není schopný pozřít větší množství jídla najednou. Lákadlem pro něj nejsou ani čokoládové

bonbóny, jak by se dalo u dítěte jeho věku očekávat. „Beze spěchu jeden vzal a rozbalil tak netečně, jako by měl denně čokoládových bonbónů ažaž...“ (Bogomolov 1960, 30) Není zvyklý na takové dobroty, neustále žije bez nich, a tak je považuje za zbytečnost. V tomto ohledu se chová ještě dospěleji než dva dospělí muži, kteří s ním nyní sedí u stolu.

Později se o chlapcově původu dozvídáme více. „Sžírá ho nenávist. Když ho nepošlou, uteče sám. Už jednou utekl.“ (Bogomolov 1960, 36) Ivan nedbá příkazu velitele, aby šel do školy. Je příliš zaslepen pomstou, že nyní na školu nemá pomyšlení. Nejdřív se musí pomstít. Tuto touhu po pomstě a nevraživost v něm vyvolala právě krutá válka. Po několika dnech ve známém prostředí se chová chlapec úplně jinak. „...povídá, a co chvíli se směje, dívá se na mne přívětivě a všem tyká.“ Za změnu chlapcova chování může nejspíš dostatek odpočinku a několik dní strávených v klidu a v kruhu blízkých lidí. Chová se najednou jako obyčejné dítě. „Chlapec chroupe cukroví a prohlíží si časopisy.“ (Bogomolov 1960, 49) Konečně se odkrývá celé tajemství ohledně chlapcova původu. „...dovídám se, že maličký Bondarjov je z Gomelu, ale před válkou žil s rodiči kdesi nahoře v Pobaltí. Jeho otec byl pohraničník a zahynul hned první den války. Půldruhaletou sestřičku zabili Němci Ivanovi v náručí za ústupu.“ (Bogomolov 1960, 54) Tyto události musely na malém chlapci nutně zanechat následky. Rázem udělaly z dítěte dospělého muže, který je odkázán pouze sám na sebe. Od doby, co zažil tuto hrůzu, netouží po ničem jiném, než po pomstě. „Byl taky u partyzánů, a taky v Trost'anci, v táboru smrti...Má v hlavě jen jedno: mstít se a mstít!...Nikdy jsem si nemyslel, že dítě může tak nenávidět...“ (Bogomolov 1960, 54) Pokud se před ním někdo zmíní o těchto událostech, je na něm vidět značné rozrušení. „...oči mu vzplanou krutou, nedětskou nenávistí a horní rtík se mu zacuká.“ (Bogomolov 1960, 60) V tu chvíli se z něj stává dospělý člověk plný touhy po pomstě.

Ivan si je vědom toho, co prožil. A ví také, že většina mužů kolem něj si tyto hrůzné zážitky nedokáže ani představit. Dospělými vojáky je považován za jednoho z nich. Vidí v něm nenahraditelnou válečnou sílu a váží si jeho pomoci. „Vydá za víc než celá vaše průzkumná rota dohromady.“ (Bogomolov 1960, 55) Ještě více u nich stoupne v ceně, když odmítne rozkaz velitele, aby nastoupil do školy. On nyní do školy nechce, a tak mu i velitel musí ustoupit. Již jednou ho do školy poslali, ale nevydržel tam dlouho, a utekl. „Byla tam strašná otrava, nedalo se to vydržet...Skoro měsíc jsem se kvůli tomu trápil.“ (Bogomolov 1960, 60) Jen zřídkakdy poslechne povel někoho staršího. Musí se jednat o skutečně váženou osobu, která uděluje rozumné příkazy v zájmu armády.

Díky tomu, že je Ivan ještě dítě, dokáže proniknout na místa, kam by se dospělý voják neměl šanci dostat. Navíc nikoho nenapadne podezřívát malého chlapce z něčeho

nepřípustného. Ivan tak přirostl k srdci všem, se kterými byl ve styku, že se nejeden člen armády rozhodl k tomu, že si ho vezme za vlastního, pokud se po válce nenajde jeho matka. Tím víc ho rozladí, když mu jeden z jeho nejbližších lidí nepopřeje před překročením řeky úspěch. „Chlapec má zatrpklý posmutnělý výraz.“ (Bogomolov 1960, 65) Se stejným smutkem ve tváři mluví také o své matce a zbytku rodiny, která byla zavražděna. Chlapcův životní osud i jeho chování je dospělým mužům blízké. „Nikdy jsem nemíval obzvláštní náklonnost k dětem, ale tenhle chlapec, třebaže jsem se s ním sešel všeho všudy dvakrát, byl mi tak blízký a milý, že jsem na něj nemohl myslet, aby se mi srdce při tom nesvíralo.“ (Bogomolov 1960, 89)

Když se chlapec připravuje na další průzkumnou akci, opět se jeho tvář mění ve vážnou a soustředěnou. Zároveň zachovává klid. Je si jistý svými znalostmi a dovednostmi. Při studiu bojových informací si plně uvědomuje, že pokud nebude mít naprostý přehled, může přijít o život. Chová se jako naprostý profesionál. Když je Ivan na štábu, je řádně oblečen do uniformy, která ještě více podpoří jeho dospělé vzezření. Když ale vyrazí do akce, musí jeho vzhled opět co nejvíce připomínat vzhled žebráka, který na rozdíl od uniformy vyvolává lítost. „...učiněný otrhánek, tuláček bez domova, jakých jsme na svých frontových cestách potkali nemálo.“ (Bogomolov 1960, 71) Spolu s chlapcovým oblečením se mění také jeho nálada. „Na chlapcově tváři se znovu objevil onen výraz nedětské soustředěnosti a vnitřního napětí ...“ (Bogomolov 1960, 71) Chlapec ze sebe nerad dělá žebráka a láká z lidí peníze a jídlo. Při tomto chování musí jít stranou veškerá jeho hrdost a sebevědomí. Chová se jen v zájmu své armády a občas se zdá, že přemýšlí důsledněji než jeho dospělí kolegové. „Půjdu sám. Jsi moc velký, ještě by nás odpráskli!“ (Bogomolov 1960, 78) Při výpravě do akce se chlapec při loučení na chvíli obměkčí. Pak už se ale vydává opět na vlastní pěst na nepřátelské území. Nyní už se zase musí ve svém myšlení změnit ve vojáka, který může spoléhat jen sám na sebe a své jednání. „Musí projít víc než padesát kilometrů, chceš-li něco vědět! A z toho ke dvaceti kilometrům musí ujit, ještě než se rozední!“ (Bogomolov 1960, 88)

Ivana už nikdy více jeho známí z vojska nespátří. Po překročení řeky a dobytí nepřátelského břehu se Ivan vrátí, slíbí, že půjde do školy, ale zase utíká. „Ještě v něm pořád vře nenávist. A tak nemá klid...“ (Bogomolov 1960, 94) Ačkoliv se Ivan domníval, že až skončí válka, nastoupí do školy, jeho nenávist je stále stejně silná a nutí ho mstít se nepřátelům. Nemůže si dovolit nastoupit do školy a válečné události nechat jen plynout.

Poslední „setkání s Ivanem“ proběhne po kapitulaci Berlína, kdy se vojáci probírají dokumenty, které našli v sídle tajné státní policie. „...z fotografie přilepené k blanketu se na mne díval Ivan Buslov...Díval se úkosem, nasupeně jako tehdy, když jsme se po prvé setkali

v zemljance na břehu Dněpru.“ (Bogomolov 1960, 97) I na fotografii je v jeho očích patrná nenávist. V dokumentu je zaznamenáno vše o jeho osobě, zatčení i ostrém výslechu, kterému byl podroben, a během kterého neprozradil ani slovo. „Při výsleších se choval drze: neskrýval svůj nepřátelský poměr k německé armádě a k Říši.“ (Bogomolov 1960, 99) Až do poslední chvíle tak zůstal hrdý a sebevědomý. I přes přísný výslech neprozradil nic, co by mohlo pomoci nepříteli. Mnohý dospělý člověk by jistě s tímto zatvrzením nevydržel vzdorovat nepřátelům. Ivanova touha po pomstě však byla tak silná, že se raději nechal zabít, než by něco prozradil. „Na základě instrukce Vrchního velitelství branné moci z 11. listopadu 1942 byl 25. 12. 1943 v 6,55 zastřelen. (Bogomolov 1960, 99) Až do poslední chvíle tak zůstal Ivan hrdý a sebejistý. Žil hrdinským životem a jako hrdina také zemřel. Prokázal tak během svého krátkého života mnohem větší statečnost a dokázal mnohem víc udělat pro ostatní lidi, než mnohý dospělý člověk stihne za celý svůj život.

Obě povídky, vybrané do této kapitoly, jedno spojuje: obě líčí život dětí ve válečném období. Přesto je však každá z nich zcela jiná. Osud dětského hrdiny v každé z povídek se vyvíjí úplně jiným způsobem.

Dvě děti v povídce *Návrat* autora Andreje Platonova jsou sice zasaženy válkou, nicméně ne natolik osobně jako dětský hrdina v povídce *Ivan* autora Vladimira Bogomolova. Dva sourozenci prožívají válečná léta doma se svou matkou. Chybí jim sice otec, který bojuje ve válce, ony samy ale bojovat nemusí. Nicméně, můžeme pozorovat, jak se mění chování a myšlení dětí, které zůstávají samy s matkou. Nejvíce je tato změna patrná na starším z dětí, synovi. Ten přebírá mužskou roli v rodině. Řídí celou domácnost. Uděluje příkazy matce i mladší sestře. Tento zvyk se v něm už tak zakořenil, že po návratu otce z války uděluje příkazy také jemu. Neváhá ho poučovat, a i přes jeho přítomnost stále zastupuje jeho roli v rodině. Matka i sestra chlapce poslouchají. Jako ženy nejspíš potřebují někoho, kdo je povede a bude jim říkat, co je potřeba udělat.

Mladší z dětí v této rodině, dívka, si ještě válku příliš neuvědomuje. Na otce si nepamatuje, protože při jeho odchodu do války byla příliš malá. Na rozdíl od bratra, který otcí poroučí, se ona otce bojí. Svého staršího bratra přijímá jako autoritu a poslouchá ho na slovo. Brzy, díky své dětské přístupnosti, přivykne i svému otci, který je pro ni na začátku cizím mužem. I když jsou děti již zvyklé na život bez otce, uvědomují si důležitost jeho přítomnosti v rodině, zejména potom starší ze sourozenců. Když se otec s matkou pohádá a chystá se odjet od rodiny, bere chlapec opět jednání do svých rukou a ruku v ruce se sestrou si doslova utíkají pro otce, aby si ho přivedli domů, byli zase úplnou rodinou a oni dva se mohli vrátit ke svému

dětskému životu. V otci převládne láska k rodině a k radosti svých dětí se vrací spolu s nimi domů.

Situace dětského hrdiny v povídce Ivan se zdá na první pohled mnohem komplikovanější. Ivan přišel o otce i o mladší sestru a momentálně neví, kde je jeho matka, a jestli se s ní ještě někdy shledá. Zatímco děti v první povídce tráví válku doma, mimo boje, on se války aktivně účastní. Denně nasazuje vlastní život, aby se bil za svoji zemi. Za jeho zarputilost v tomto jednání může ale především jeho chtíč po pomstě. Jeho cílem je pomstít smrt svého otce a sestry a další zvěrstva, která byla a jsou páchána německými vojsky na ruských občanech. Tato pomsta je projevem dospělosti v jeho chování. Dítě není schopno cítit takovou zarputilost a touhu po pomstě.

Děti z povídky Návrat se nejspíš nikdy nedostaly tak blízko ke smrti a válka jim nevzala nikoho blízkého, aby mohly pocítit ten pocit nenávisti, jaký pocítuje Ivan. Ten je odhodlán bojovat a mstít se do poslední chvíle války. Kvůli tomu odmítá dokonce nastoupit do školy, i když to dostává příkazem od svého velitele. Škola mu v tuto chvíli připadá zbytečná. Dokud je válka, je ho potřeba na frontě. Učit se může, až bude dobojováno. Oproti tomu děti z povídky Návrat se ve svých domácích podmínkách věnují vzdělávání. Stejně jako chlapec v povídce Návrat se i Ivan stává díky válce předčasně dospělým. Válka jim ukradla dětství a přinutila je začít se chovat jako dospělí lidé a postarat se nejen o sebe, ale také o své blízké.

Ivan je vzhledem k tomu, co prožil, mnohem více ostražitý. Lidem nedůvěřuje a jen mezi jemu opravdu blízkými lidmi je schopen se uvolnit a chovat se alespoň trochu jako malý chlapec. Jinak je ale zvyklý udělovat příkazy a je si naprosto vědom toho, že je pro armádu nepostradatelný. Už ve svém věku si dokáže uvědomit, že málokdo z dospělých vojáků prožil tolik, jako on ve svém mladém věku. Průzkumné akce na nepřátelském území, tábor smrti... To vše stihl prožít během dětských let svého života. Proto si ho dospělí muži také velmi váží. V Ivanovi je zakořeněna nenávist, které se už za svůj život nestihne zbavit. Ukazuje se, že je ve své snaze po pomstě opravdu zarputilý. Ničeho se nezalekne, před ničím necouvá a nepodlehne ani přísnému výslechu německého vojska. Je tedy silnější než kdejaký dospělý muž. Raději se nechá zastřelit, než by něco vyzradil a pokusil si tak zachránit život. Němečtí vojáci jsou těmi, kteří v něm vyvolali jeho zlost, a on jim v žádném případě nehodlá ani v nejmenším napomáhat.

I když každé z dětí v těchto povídkách přijímá válečné události po svém a zcela rozdílně, všechny mají válkou stejně zničený život. Především z chlapců se v důsledku války stávají již v dětském věku dospělí muži a jsou tak ochuzeni o nejkrásnější období života, o

dětství. Ačkoliv i malá dívka by, nebýt války, jistě trávila své rané dětství jinak. Nemusela by zastávat jistou pracovní sílu v domácnosti, kterou by za přítomnosti otce v rodině zastávala matka. Ať už tedy děti trávily válku doma nebo na frontě, vždy pro ně znamenala naprosté zničení jejich dětství.

5 Dětství v autobiografii

Ruská literatura vyniká nespočtem autobiografických děl. Za nejvýznamnější autory můžeme jmenovat Lva Nikolajeviče Tolstého a jeho dvousvazkové dílo Dětství a Jinošství nebo Sergeje Aksakova a jeho dílo Dětství Bagrovova vnuka. Díla obou jmenovaných autorů jsou vzpomínkou na doby zlatého dětství a mládí, prožitého v klidném a bezstarostném šlechtickém hnízdě. (Slabihoudová 1950, 7) Zcela odlišným typem autobiografie je trojsvazkové dílo Maxima Gorkého Dětství, Do světa, Moje univerzity, kde autor líčí hrůzy, které musel během svého života vytrpět.

Tyto autobiografie nejsou psány pro děti. Jejich autoři si od začátku uvědomovali, že nepíší jen historii svého dětství. Maxim Gorkij na začátku druhé kapitoly svého Dětství říká: „Pravda je důležitější než soucit, a já přece nevyprávím o sobě, ale o tom těsném a dusném kruhu strašných dojmů, v jakém žil – a i dnes ještě žije – prostý ruský člověk.“ (Genčiová 1984, 80)

Jako zástupce dětského hrdiny v autobiografii jsem si vybrala právě Maxima Gorkého a první část jeho autobiografické trilogie – autobiografický román Dětství.

5.1 Maxim Gorkij – Dětství

Na rozdíl od většiny autobiografií se ta Gorkého neomezuje jen na vylíčení jednoho prostředí, nýbrž podává charakteristiku celé epochy. Líčí život celého národa a celého pokolení obyvatel Ruska. Gorkého Dětství jsou fakta z osobního života, který nebyl ani bezstarostný, ani klidný. Gorkij nezobrazuje život na statkářském nebo šlechtickém sídle, nýbrž život lidí chudých. Cílem jeho autobiografie bylo pochopit, jak se v daných podmínkách vyvíjel a vyvíjí ruský člověk. Sám autor psal tuto autobiografii mimo jiné s cílem upozornit na aktuální situaci v Rusku a se snahou tuto situaci změnit, nebo se o to alespoň pokusit. Gorkij totiž na druhou stranu věřil tomu, že v ruských lidech je ještě tolik lidskosti, aby se těmto podmínkám chtěli a dokázali bránit. Z Gorkého díla nevane stesk a smutek, nýbrž bojovnost a víra v život a v člověka. Knihu, která původně nesla název „Podání faktů a

myšlenek, jejichž vzájemným působením odpadly nejlepší kousky mého srdce“, věnuje Gorkij svému synovi. (Slabihoudová 1950, 7-8)

Na tomto díle chci ukázat, že ač je dětství většinou zobrazováno jako nejkrásnější období lidského života, můžeme se setkat i s naprosto opačným příkladem. A nemusí se jednat právě o vylíčení období války, kdy děti trpěly nejvíce. Ani život před válkou a po ní nebyl pro mnoho z nich tím idylickým obrazem dětství, se kterým se tak často setkáváme. Právě Maxim Gorkij se svým životním osudem by mohl sloužit jako vzor pro děti, jejichž dětství není podle všeobecných představ. Ukazuje se, že i přes nepříliš šťastné dětství a nepřízeň osudu může člověk v pozdějším věku vlastním úsilím a pílí mnohého dosáhnout.

Autor: Maxim Gorkij

Maxim Gorkij, vlastním jménem Alexej Maximovič Peškov, se narodil 16. 3. 1868 v Nižním Novgorodu a zemřel 18. 6. 1936 ve městě Gorki poblíž Moskvy. Byl ruský básník, prozaik a dramatik, samouk s téměř encyklopedickými znalostmi. Už od deseti let se sám živil prací. Marně usiloval o vstup na univerzitu v Kazani. Navázal styky s Antonem Pavlovičem Čechovem, Lvem Nikolejovičem Tolstým a s moskevským MCHATem, který uvedl jeho první hry. (Pospíšil a kol. 2001, 238-242) Přátelil se také s Tomášem Garriguem Masarykem a Romainem Rollandem. Navštívil Mariánské Lázně. (Zahrádka 2007, 37) Stýkal se i s Vladimírem Iljičem Leninem. Založil nakladatelství a byl spjat s ruským revolučním, dělnickým hnutím. Za účast v tomto hnutí byl uvězněn a po propuštění odešel do exilu, přes Berlín a Paříž až do USA, potom do Itálie. Po amnestii se vrátil do Ruska. Na prvním sjezdu sovětských spisovatelů byl zvolen prvním předsedou všesvazové literární organizace. V závěrečných letech svého života byl vehnán do lidské i tvůrčí izolace. (Pospíšil a kol. 2001, 238-242) Je považován za jednu ze Stalinových obětí. (Kasack 2000, 286)

Autobiografický román: Dětství

Autobiografický román Maxima Gorkého vypráví skutečný příběh o dětství, které bylo velice těžké. Autor se už ve věku čtyř let zúčastní pohřbu svého otce, je přítomen porodu svého bratra i tomu, jak malý bratr následně umírá. Po přestěhování k dědečkovi a zbytku rodiny poprvé poznává rodinné spory a také, co je to být bit. Jedinou oporou mu je po celou dobu babička, která ho brání před tyranským dědečkem, věnuje se mu a vypráví krásné pohádky. Matka, která sama nemůže život s vlastním otcem snést, odchází z domu, a malý Alexej tam zůstává sám. Spřátelí se s dědečkovými zaměstnanci. Malý chlapec se několikrát během pár let stěhuje, protože dědečkova finanční situace se stále zhoršuje. Čím je však

dědeček starší, tím je na vnuka také méně přísný a tak často ho nebije. Více času tráví tím, že ho učí básničky a modlitby. Kamarádů Alexej mnoho nemá, většinou je terčem posměchu. To se nezmění ani po jeho nástupu do školy. Matka přijíždí na návštěvu zřídkakdy. Jednou však přijede s novým ženichem, se kterým má později dvě děti, jedno zemře. Dědeček řekne, že už se o babičku nebude dále starat, a tak žijí odděleně. Alexej zprvu samozřejmě zůstává s milovanou babičkou. Až později se stěhuje k dědečkovi. Přátele nachází až v chudých dětech, se kterými shání peníze, aby finančně vypomohl babičce. Matčin zdravotní stav se stále zhoršuje. Na syna je přísná, a dokonce už ho i surově bije. Brzy umírá, a to přímo před očima malého chlapce. Několik dní po matčině pohřbu sdělí dědeček vnukovi, že je na mizině, a tak se Alexej v pouhých deseti letech vydává do světa.

Dětský hrdina

Hlavním dětským hrdinou autobiografického románu *Dětství* je sám autor – malý Maxim Gorkij, v knize ještě s původním vlastním jménem Alexej Peškov. Dětský hrdina je v tomto autobiografickém románu ukázán ve vývoji. Obraz dětského hrdiny je vytvořen především způsobem vyjadřování a jednání samotného hrdiny, který je zároveň vypravěčem románu. Chování ostatních postav románu vůči hlavnímu dětskému hrdinovi jeho obraz jen dokresluje. Také v tomto autobiografickém románu je vyjádřen předčasný konec dětství jednoho malého hrdiny.

„Představuji si sám sebe v dětství jako úl, kam různí prostí, všední lidé snášeli jako včely med svých zkušeností a myšlenek o životě a štědře obohacovali mou duši, kdo čím mohl. Často ten med býval špinavý a hořký, ale každá zkušenost je přece med.“ (Gorkij 1950, 135) Již tento výrok charakterizuje celé autobiografické dílo, popisující jeden trpký životní osud. Alexej se jako roční chlapec stěhuje s rodiči od velmi přísného dědečka, matčina otce. Tato situace jistě na malého chlapce zapůsobila, ale vzhledem k tomu, že byl v té době chlapci pouze jeden rok, nemůže si ji pamatovat. Vše se dovídá až z babiččina vyprávění. Alexejovo dětství je protkáno hned několika tragédiemi, což na tak malé dítě musí zapůsobit, a zanechat na něm jisté následky. „V zešeřelém, těsném pokoji pod oknem na podlaze leží otec...vlídná tvář potemněla a její nepěkně vyceněné zuby mne děsí.“ (Gorkij 1950, 23) Tato poslední vzpomínka na otce je z doby, kdy byly Alexejovi čtyři roky. Právě proto, že je vzpomínka natolik silná, pamatuje si ji chlapec se všemi podrobnostmi i v dospělosti. Pamatuje si však také, že nastalou situaci nechápal. „Rozluč se s tatínkem, už ho nikdy neuvidíš.“ (Gorkij 1950, 23) Tato slova, kterým chlapec nerozumí, mu říká babička, se kterou se nyní, po smrti svého otce, shledává poprvé ve svém životě. „Hovořila vlídně, vesele, jasně.

Hned od prvního dne jsem se s ní skamarádil...“ (Gorkij 1950, 24) Babička se okamžitě stává jeho nejbližší přítelkyní, se kterou později tráví také nejvíce času. Otec ještě leží mrtvý na podlaze a Alexej se setkává s dalším zážitkem, u kterého by nemělo být dítě přítomno, a kterému nemůže porozumět. Matka začíná rodit. „Schoval jsem se do temného kouta za truhlu a odtud jsem se díval, jak se matka svíjí po podlaze, sténá a skřípe zuby...“ (Gorkij 1950, 25) I tento obrázek se vryl malému chlapci do paměti natolik, že je o něm schopen do nejmenších detailů vyprávět i ve své dospělosti. Mrtvý otec a vedle něj rodící matka jsou jistá tabu, která by nemělo dítě vidět a která by otřásla i každým dospělým člověkem. Posledním hrůzným zážitkem před odjezdem Alexeje k dědečkovi je otcův pohřeb. „...deštivý den, pustý kout hřbitova...a hledím do jámy, do které spustili otcovu rakev; dno jámy je plné vody a jsou tam žáby...“ (Gorkij 1950, 25) Je zřejmé, že si čtyřletý chlapec ani zdaleka neuvědomuje vážnost situace. Nepřemýšlí jako dospělý člověk nad tím, že právě přišel o svého otce. Nejvíce je zaujat žábami. Je možná ovlivněn i tím, že matka ho nerada viděla plakat. Vždy, když se k tomu schylovalo, řekla: „Nesmiš plakat!“ (Gorkij 1950, 26) Tím v něm potlačila, aby dával najevo své pocity. A tak Alexej netruchlí ani nad ztrátou svého bratra. Bere celou situaci jako danou věc, nad kterou se není třeba nijak zamýšlet. Bratříček prostě žil a nyní už je mrtvý. Alexej o něm mluví hezky, ale bez jakéhokoliv citu. „Nedávno narozený bratříček Maxim zemřel a ležel na stole v koutě...“ (Gorkij 1950, 26) Jako bystré dítě ale poznává změny na svém okolí, především na matce, na kterou je jako každé jiné dítě fixován nejvíce. „Její tvář je temná, jakoby kovová a osleplá, oči má pevně zavřeny, stále mlčí a je celá jaksi jiná, ani šaty na ní nepoznávám.“ (Gorkij 1950, 26) Pro představu, o jak malého chlapce se jedná, na otázku: „Čípak jsi?“, odpovídá: „Nevím.“ (Gorkij 1950, 28) Čtyřletý chlapec tedy nedokáže ještě ani odpovědět na tak jednoduchou otázku a už viděl tolik složitých věcí, jako je smrt, pohřeb nebo porod, zážitky, které z takové blízkosti nevidí často dospělý člověk za celý svůj život.

Všechny tyto zážitky, které ovlivní chlapcův pozdější vývoj, mu pomáhá zvládnout právě babička. Má s ní mnohem vřelejší vztah než s vlastní matkou, protože ona si od všech událostí drží jakýsi odstup a dokáže chlapci vše vysvětlit. Na rozdíl od matky, která je všemi událostmi osobně zasažena a nemá sílu vysvětlovat je ještě malému synovi. „Do chvíle, než se zjevila, jako bych byl spal, schoulen ve tmě, ale co přišla ona, vzbudila mě a vyvedla do světla, vše kolem mne spojila v jedinou niť, spletla v pestrou krajku a rázem se stala na celý život kamarádem, nejbližším mému srdci, člověkem, který mi byl nejpochoptitelnější a nejdražší – tak mě obohatila její nezištná láska ke světu a dala mi mohutnou sílu pro těžký život.“ (Gorkij 1950, 29) Babička se stala jakýmsi přístavem klidu a bezpečí, kam se může

malý chlapec uchýlit. Vědomí této jistoty je pro něj velmi důležité a je také příčinou toho, že z chlapce vyroste dobrý člověk. Babička nejen naslouchá a vysvětluje, ale umí také krásně vyprávět. Právě ona je prvním člověkem, který seznamuje malého chlapce s pohádkami, verši, modlitbami a celým ruským folklórem. „Naslouchat jí je pro mne nevýslovně krásné.“ (Gorkij 1950, 30) V životě, který je pro Alexeje jen utrpením, nachází útěk z tohoto světa právě v babiččině pohádkovém vyprávění, kde nic není nemožné a kde dobro vítězí nad zlem. Nebýt tohoto babiččina vyprávění o světě plném lásky a dobra, vyrostl by z malého chlapce pod vlivem jeho okolí nejspíš stejný tyran, jakým byl jeho dědeček.

Po příjezdu k dědečkovi se malý Alexej uzavírá ještě více do sebe. Všichni jeho příbuzní jsou mu cizí, chlapec přichází do úplně neznámého prostředí. „Zvláště se mi nezalíbil děd. Hned od první chvíle jsem v něm cítil nepřítele, což se projevovalo zvláštní ostražitostí vůči němu a bojácnou zvědavostí.“ (Gorkij 1950, 33) Jak se později ukazuje, tento první dojem malého dítěte byl nanejvýš správný. „Začal nový, pestrý, nevysvětlitelně zvláštní život a uplýval závratnou rychlostí. Vyvstává v mých vzpomínkách jako strašná pohádka, již zajímavě vypravuje dobrý, ale mučivě pravdivý genius.“ (Gorkij 1950, 34) Pro malého chlapce, který žil do této chvíle v milující a harmonické rodině, znamená změna bydliště také změnu pohledu na svět. Poprvé zažívá rodinné spory o majetek, naschvály, které si v rámci rodiny konají všichni navzájem a nakonec také výprask, slovo, které do této chvíle ani neznal. Je plachý a bojácný jako každé jiné dítě. Na rozdíl od ostatních dětí už ale ve svém nízkém věku zažil mnoho zlého, a tak je ještě vystrašenější. „Už na počátku hádky vyskočil jsem polekán na pec...“ (Gorkij 1950, 35) Když se ho dědeček poprvé zeptá, jestli ho otec sekal, Alexej nechápe, co toto slovo znamená. „Ale nikdy jsem neviděl, aby tak bili děti.“ (Gorkij 1950, 38) Alexej zakouší, jaké to je být někde nevídaným hostem. Netrvá dlouho a i on poznává, co je to být bit. Brzy chápe, že před dědečkovým hněvem ho nedokáže ubránit dokonce ani milovaná babička, ani matka. „Lexeje nedám, nedám ty ukrutníku.“ Malý chlapec v tu chvíli poznává, že člověk se může chovat jako zvíře. Veškeré jeho iluze o milující rodině a dobrotě člověka jsou rázem pryč. „Děd mě zbil tak, že jsem ztratil vědomí a několik dní jsem stonal...Od těchto dnů jsem počal lidi zvědavě pozorovat a mé srdce, jako by mi s něho někdo sedřel kůži, bylo nyní neobyčejně citlivé k všeliké křivdě a bolesti.“ (Gorkij 1950, 43) Toto zacházení začíná malého chlapce měnit. Kromě toho Alexej zpozoruje, že ani matka, která se mu vždy zdála tak silná, nechce v tomto domě plném surovosti nadále zůstat. Zůstává jen kvůli svému synovi, který si je toho vědom a klade si za vinu, že jeho matka není šťastná. „Překážím jí v odchodu z domu, kde nemůže žít. To bylo velmi smutné.“ (Gorkij 1950, 44) Alexej tak už ve velmi raném věku cítí, že je na obtíž vlastní matce,

člověku, který by ho měl nejvíc milovat. Matka nakonec svého syna opouští a po jejím odchodu se Alexej určitým způsobem skamarádí i s dědečkem. Ten mu vypráví o svém životě a najednou se nejeví malému chlapci jako ten přísný muž, který ho surově bil. Alexej si dokonce myslí, že už nikdy bit nebude. „Když se se mnou vlídně rozloučil a odešel, věděl jsem, že není zlý ani strašný.“ (Gorkij 1950, 46)

Více než s vlastními bratřenci si Alexej rozumí s dědečkovými zaměstnanci. Asi právě proto, že jeho samotného bratřenci také nepřijali mezi sebe. Projevuje se zde dětské přátelství a nepřátelství, kdy se děti, které se znají, semknou a odmítají vpustit do svých řad nově přichozí dítě. Chlapec je tak ze společnosti ostatních dětí v domě vyhoštěn a je nucen hledat si přátele a oporu mezi jinými, dospělými lidmi. Babička i ostatní dospělí v domě vypráví Alexejovi o jeho otci. Alexej je na něj pyšný a babičce je vděčný za její vypravování. Jemu samotnému utkvěla na otce jen vzpomínka ze dne jeho úmrtí a pohřbu. Díky babičce se dozvídá mnohem více informací a nemusí mít vzpomínku na otce spojenou jen s těmito smutnými událostmi. Toto vyprávění ale nezmění pocity, které chlapec v cizím domě prožívá. „Cítil jsem se v domě cizí a celý ten život mne zraňoval a neustále bodal, činil mě podezřívavým a nutil dívat se na všechno s napjatou pozorností.“ (Gorkij 1950, 58) Když se ale Alexej zeptá babičky na něco, na co mu nechce odpovídat, dá mu to babička patřičně najevo. „Máš ještě čas, strkat do takovýchhle věcí nos...“ (Gorkij 1950, 57) Když babička tohle řekne, vyvolá to v Alexejovi ještě větší zvědavost. Ví ale, že když babička jednoduše odpovédět nechce, neodpoví, a tak ji chlapec poslechne a dál se nevyptává. Vůči babičce je poslušný a dobrý. Ví, že ona je pro něj velice důležitá.

Zanedlouho přichází další událost, kdy Alexej vidí na vlastní dětské oči umírat blízkého člověka, jednoho z dědečkových zaměstnanců. „Cikánek se nehýbal, jen prsty rukou, natažených podél těla, se nepatrně chvěly, škrábaly po podlaze a na slunci blýskaly jejich obarvené nehty.“ (Gorkij 1950, 64) Cikánek byl jedním z nejbližších přátel Alexeje. Ten tedy opět přichází o jednu ze svých několika málo blízkých osob. Zároveň je svědkem toho, že s jeho strýci celá tato událost ani trochu neotřese. Vidí tak lidskou lhostejnost nad smrtí člověka a nejen tu. „Nejednou jsem viděl pod vyhaslýma očima tety Natalji modřiny, na její žluté tváři opuchlé rty.“ (Gorkij 1950, 69) Poznává s úžasem, že v domě nejsou bity jen děti, ale i dospělé ženy. A nikdo není za toto nespravedlivé jednání potrestán. Babička mu ale vždycky všechno vysvětlí tak, že mu to připadá srozumitelné. „Babičce nelze nevěřit, hovoří tak prostě, přesvědčivě.“ (Gorkij 1950, 71) Jediné, co chlapce na babičce překvapí je fakt, že se bojí švábů. Babička je skutečně nemá ráda, a tak se malý chlapec může cítit jako zachránce pokaždé, když na přání babičky nějakého zabije. Vrací jí tak jistým způsobem všechno, co

dělá ona pro něj, a připadá si alespoň na chvíli stejně silný jako babička, žena, která ho stále před něčím chrání.

Alexej je v domě dědečka již podruhé ve svém životě svědkem porodu, a dokáže ve svém věku dokonce dva pozorované porody zhodnotit. Je děsivé, že událost, která by měla být dítěti naprosto skrytá, se stává tak veřejnou záležitostí. „Vzpomněl jsem si, že má matka tak nekřičela, když rodila.“ (Gorkij 1950, 77) Vzápětí se malý chlapec setkává znovu se smrtí. Tetička, která právě porodila, umírá. „Vše, co jsem v tomto domě viděl, táhlo mnou jako řada zimních nákladních povozů a rdousilo, drtilo...“ (Gorkij 1950, 79) Všechny zlé a strašidelné zážitky, které chlapce potkávají, se v něm hromadí. Jediným světlým útržkem tohoto života zůstává stále babička, která je pro Alexeje ze všech nejsilnější, nejchytřejší a nejspravedlivější. „Byla porodní bábou, urovnávala rodinné hádky a spory, léčila děti, udílela rady pro domácnost...“ (Gorkij 1950, 81)

Občas přijíždí na návštěvu matka, ale Alexej neprojevuje nad její návštěvou přílišnou radost. „Hrdá, přísná, dívala se na všechno studenýma, šedýma očima jako zimní slunce a rychle mizela a nezanechávala po sobě ani vzpomínky.“ (Gorkij 1950, 82) Matka se svému dítěti odcizila, jak se dalo očekávat. Nyní její roli v chlapcově životě zastupuje milovaná babička.

Mezi dětmi nemá Alexej mnoho přátel. Je spíš terčem jejich posměšků. „Ježura přišel! Vsol mu ji!“ (Gorkij 1950, 86) Ani tato slova ostatních dětí neodradí malého chlapce od toho, aby se k nim při každé příležitosti přibližoval a snažil se navázat přátelství. Ve svém věku potřebuje být ve skupině stejně starých dětí, ale zatím se setkává jen se stejným odmítáním, které zná z dědečkova domu. „Neměl jsem dovoleno běhat na ulici, protože mě příliš vzrušovala, opájel jsem se přímo jejími dojmy a skoro vždycky jsem byl strůjcem výtržností a rošťáctví.“ (Gorkij 1950, 111) Zatímco jeho vrstevníci ho nepřijímají, dědeček je mu najednou bližší. „...naslouchal jsem a pohlížel jsem do jeho zamračené, ustarané tváře. Jeho oči byly přimhouřené a hleděly kamsi přese mne, svítil v nich smutný, laskavý cit a já už věděl, že jeho obvyklá tvrdost v něm taje.“ (Gorkij 1950, 87) Alexej už není od dědečka bit tak často, jako dříve. I když nyní sám soudí, že by si to zasloužil. Dědeček se opravdu stává mírnějším a učí svého vnuka číst a psát. Čím mírnější je ale dědeček k vnukovi, tím krutější je k babičce. „Ale jednou, když se k němu přiblížila s laskavým slovem, rychle se obrátil a rozmáchnuv se, udeřil ji pěstí do tváře, až to zachrupalo.“ (Gorkij 1950, 93) Tato událost je pro Alexeje jednou z nejhorších, kterou ve svém životě viděl. Tolik s ním nepohnula ani smrt otce nebo bratra. Babička, jeho nejmilovanější osoba, byla napadena tyranským dědečkem. V malém chlapci se opět probouzí nenávist k tomuto hrubému člověku. Ihned se babičky

zastává a přísahá si, že babičku pomstí. Stejně tak je osobně dotčen, když babičku urazí sousedka. I když babička celou záležitost opět neřeší, on se rozhodne pomstít svou babičku po svém, ale ke svému překvapení se od babičky vděku nedočká. „Leňko, milý chlapče, pamatuj si: do věcí velkých lidí se neplet.“ (Gorkij 1950, 106)

V situacích, kdy se chlapci oddálí dědeček i milovaná babička, myslí na svou matku. Uchovává si v sobě určitou dětskou naději a pořád věří, že všechno bude jako dřív. „Stále častěji myslím na matku, stavím ji do středu všech pohádek a zkazek, které vypráví babička. To, že matka nechce žít ve vlastní rodině, ji v mých snech ještě víc povyšuje.“ (Gorkij 1950, 98) Alexej vyjadřuje svou nespokojenost se svou životní situací po svém. Porušuje dědečkovy zákazy, pere se s chlapci na ulici. Tolik touží skamarádit se s dětmi, že přejde i jejich nadávky a útoky. Je rád za jakýkoliv kontakt s jinými dětmi a stále doufá, že z toho nakonec vzejde přátelství. Krutost ostatních chlapců ho ale odpuzuje, protože jí dost zažívá doma. „Byl jsem na svá léta silný a v boji mrštný, a to uznávali i mí nepřátelé, kteří na mě útočili vždy jen v houfu.“ (Gorkij 1950, 112) Ostatní děti útočí také na slabé lidi, často postižené, bezbranné chudáky, kteří bloumají po ulicích. Takových hrátek se Alexej neúčastní. Nesouhlasí s nimi, což prokazuje jeho sociální citění, které si zachoval, i přes úplně jiné vzory, které zatím v životě získal. Je jisté, že toto citění v něm muselo být hluboce zakořeněno už předtím, než se přestěhoval k tyranskému dědečkovi. V opačném případě by snadno převzal jeho vzor chování. Je až s podivem, že přes všechno utrpení, které zatím během svého krátkého života Alexej zažil, nepřevzal krutost svých příbuzných. Stále se dokáže rozhodovat podle svého vlastního svědomí.

S dědečkem a s babičkou mění malý chlapec několikrát své bydliště. I to na něj musí zapůsobit. Neřeší to ale, nepřemýšlí nad stálým stěhováním, jak by se dalo očekávat u malého dítěte. Přijímá vše tak, jak to přichází. Mohlo by se tak zdát, že už úplně rezignoval a je mu vlastně úplně jedno, kde a jak bude žít, protože vždy to bude špatný život. Na druhou stranu ale každé nové bydliště znamená pro chlapce nové přátelství. Co se týká nových přátel, vždycky jde o člověka, který je něčím zvláštní a ostatním lidem na obtíž. Můžeme tedy říct, že si Alexej vždy vyhledá přítele, který je jemu samotnému podobný. Alexej je před takovými lidmi babičkou pokaždé varován. „Ty, koukej, moc se kolem něho neomílej, Bůh sám ví, co je to zač...“ (Gorkij 1950, 126) Tento zákaz ale většinou vzbuzuje v malém chlapci ještě větší zvědavost o daného člověka. Nespravedlnosti na něm páchané potom vyvolávají v Alexejovi hněv vůči okolnímu světu, zejména proto, že je sám v životě už tolikrát zakusil. „Tak skončilo mé přátelství s prvním člověkem z nekonečné řady těch, kdož byli cizí ve své rodné zemi, kdož byli její nejlepší lidé.“ (Gorkij 1950, 134)

Netrvá dlouho a Alexej se znovu setkává tváří v tvář se smrtí. Zemřelým je jeden z nájemníků v dědečkově domě, ke kterému malý chlapec přilnul. „Tam v jámě, měkce vystlané sněhem, ležel strýček Petr, opíral se zády o ohořelý trám a hlavu měl hluboce skloněnu na prsa.“ (Gorkij 1950, 151)

Jednoho dne se zase objeví matka a malý chlapec na ní, jako při každém jiném shledání s ní, pozoruje změny. „Její tvář se mi zdála menší, než byla dřív, menší a bělejší, ale oči se zvětšovaly, byly hlubší a vlasy zlatovější.“ (Gorkij 1950, 154) Matka vypadá, že svého syna ráda vidí. Ten se od ní ale drží poněkud dál. Už dávno se z příjezdu matky netěší, protože ví, že tu není na dlouho. V tuto chvíli ho ani tak nezajímá to, že je matka tady, ale spíše by chtěl vědět, proč vlastně matka přijela. Už si všiml, že návštěva matky je vždy spojena s nějakou novou zprávou a malý chlapec ne vždy chápe následky této návštěvy, které vyvolá v jeho prarodičích. „Oba mě objímají, tisknou, zkrápějí slzami...“ (Gorkij 1950, 157) Alexej, který není zvyklý na takové projevy citu, se pod tíhou tohoto okamžiku rozpláče taky. Radost z matčina příjezdu a určitého citového uvolnění ale opět netrvá dlouho. „Bolelo mě i srdce, najednou jsem pocítil, že ona v tomto domě nebude žít, že odejde.“ (Gorkij 1950, 159) Matka se tedy pro svého syna stala osobou, která se objeví, ale brzy opět zmizí. Není pro něj symbolem jistoty a stálosti, které malé dítě tolik potřebuje. Touto jistotou zůstává nadále pouze babička, která nikam neodchází. Matka se ale nějaký čas snaží, věnuje se synovi, učí ho verše. Když mu ale učení nejde tak, jak si představuje, pocítí Alexej její nespokojenost, což malého chlapce zraňuje. Už jen proto, že matka byla tou, kdo přerušil jejich pouto, kdo rozbil vztah matka – dítě. „Zlobila se a říkala, že jsem nechápavý a paličatý; bylo hořké to slyšet...“ (Gorkij 1950, 160)

V tomto okamžiku se možná poprvé objevuje autorovo spisovatelské nadání, a to, když do daných veršů vkládá zcela nová slova. „Dařilo se mi to lehce – nevhodná slova se objevovala v celých rojích a rychle se pletla mezi slova patřičná, knižní.“ (Gorkij 1950, 162) A i když matka Alexeje napomíná a už ho začíná i trestat, on ji stále pozoruje a trápí se vědomím, že není v dědečkově domě šťastná. „Byla den ze dne zasmušilejší, dívala se na každého cizíma očima...“ (Gorkij 1950, 163) Alexej chce, aby jeho matka byla matkou z pohádek, které mu vypráví babička. Ona se ale od této představy stále více vzdaluje. Už nevypadá tak silně a mladě, není krásně oblečená a co je vůbec nejhorší, už i ona na něj křičí, což chápe její malý syn jako zradu. Nechápe ani chování dospělých, kdy si zatajují různé vážně skutečnosti, například násilí v domě. Když se rozhodne, že vše vyřeší za dospělé a začne o tom mluvit, je většinou potrestán. „Aby ti jazyk natekl, aby ti zdřevěněl, že bys jím

ani hnout nemohl.“ (Gorkij 1950, 167) Malý chlapec toto jednání dospělých vůbec nechápe. Nerozumí tomu, proč nesmí být nespravedlnost potrestána.

Alexej začne chodit s jedním z bratranců do školy. A zatímco bratranec školní docházku brzy vzdává, Alexej se rozhodne, že bude důstojníkem, a tak školu navštěvuje poctivě, čímž projeví svoji cílevědomost a touhu po lepším životě.

Zanedlouho onemocní neštovicemi a stará se o něj opět babička, která se začíná měnit, stejně jako matka. „Přicházivala babička. Její slova stále častěji a silněji zaváněla vodkou.“ (Gorkij 1950, 182) Babička každý den hodně zkusí, s dědečkem, s matkou, s vnukem, a tak hledá útěchu v alkoholu. Stále ale vypráví vnucevi příběhy a udílí mu rady. „Měj v životě vždycky soucit s ženskými, měj je upřímně rád a ne jen pro pobavení, to ti dobře radím!“ (Gorkij 1950, 184) Těmito radami se formuje chlapcův vztah k druhému pohlaví. Nebýt těchto babiččích slov, choval by se v dospělosti k ženám stejně jako dědeček.

Alexej opět pozoruje na své matce změnu, tentokrát příjemnou. „Byla stále krásnější, stále lépe se oblékala...“ (Gorkij 1950, 195) Malý chlapec roste, stává se rozumnějším a už se nenechá odbýt jen babiččinými pohádkami. Dospělí se snaží všechno před ním skrývat, ale on už není úplně malé dítě, a jejich mlčení v něm vzbuzuje stále větší zvědavost. „Stále méně mě zajímaly babiččiny pohádky a ani to, co vyprávěla o otci, neuspokojovalo nejasné rozrušení, den ze dne vzrůstající.“ (Gorkij 1950, 195) Nakonec se matka zasnubuje a Alexej se seznamuje s novým otcem a babičkou. Je rozzlobený, že mu o tak důležité věci nikdo neřekl, a rozhodně s tím nesouhlasí. Nechce přijmout novou rodinu, novou změnu ve svém životě. Ve svém věku zkusil už mnoho a každá další změna je pro něj spojena s něčím špatným. Dostane se mu ale vždy stejné odpovědi. „Ale ty, raději mlč...“ (Gorkij 1950, 197) Alexejovi jsou dospělí stále více protivní a odmítá poslouchat někoho, kdo k němu není upřímný. Ani babičku už neobdivuje tolik, jako tomu bylo doposud. „Neměl jsem chuť babičku poslouchat, už i jen pohled na dospělé mi byl nepříjemný.“ (Gorkij 1950, 198) Nemá rád nového otce a babičku, protiví se mu poslouchat jejich řeči, a tak jim dělá samé naschvály, za které je trestán. O to víc je nenávidí, a tak to jde pořád dokola. Až do chvíle, kdy zjistí, že tímto svým chováním ubližuje matce. „Řekl jsem, že nikdy nebudu urážet Maximovi, nikdy – jen ať ona nepláče.“ (Gorkij 1950, 200) Zde je zřejmé, že i přes všechn svůj hněv Alexej svoji matku stále miluje. Ta ho ale po svatbě opět opouští. Alexej ví, že už to nikdy nebude jako dřív, a utvrzují ho v tom i řeči, které slýchá od dědečka. „Teď už jsi od matky ukrojený krajíc, bude mít jiné děti a ty jí budou bližší než ty.“ (Gorkij 1950, 203) Malého chlapce musí tato slova velmi zraňovat. Ve své situaci by potřeboval spíše podpořit a uklidnit. „To byla pro mě

nejtišší, nejvnímavější doba mého života, právě v tomto létě se ve mně zrodil a zpevnil pocit důvěry ve vlastní síly. Stal jsem se plachým, vyhýbal jsem se lidem.“ (Gorkij 1950, 205)

Alexej zažívá rozchod babičky a dědečka, když se dědečkova finanční situace stále zhoršuje, a tak se nechce nadále starat o babičku a vnuka. „Nu, matko, živil jsem tě, živil, teď je konec! Vydělávej si sama na chleba.“ (Gorkij 1950, 206) Tímto mizí jediná jistota, kterou chlapec doposud měl – jistota vztahu jeho prarodičů, kteří se o něj postarají.

Brzy přijde další shledání s matkou, která vypadá zase úplně jinak, než když ji naposled její syn viděl. „Byla oblečena nehezky, do širokých, rezavých šatů, které se jí na břiše vzdouvaly.“ (Gorkij 1950, 207) Matka je najednou přísná, nespravedlivá, Alexej od ní dostává pravidelně výprask. „Živá, chvějivá duha citů, kterou nazýváme láska, bledla v mé duši a stále častěji vyšlehovaly sirné, modravé plaménky hněvu proti všemu.“ (Gorkij 1950, 209) Na malém chlapci se podepisuje to, co během svého dosavadního života zkusil. Všechna ta krutost v jeho okolí nemohla zůstat bez následku. A tak se Alexej stále více zúčastňuje rvaček. Když je za to bit, rve se ještě víc. Jen aby dal najevo svůj nesouhlas se všemi a se vším. Už poznal, že slovy u dospělých ničeho nedosáhne, zkouší tedy činy.

Ani ve škole není Alexej spokojený. Spolužáci se mu posmívají, učitelům nevyhovuje, a tak i tam vymýšlí, jak každého co nejvíc rozzlobit. Chlapec je nešťastný ve škole i doma, kde matka upřednostňuje svou novou rodinu a svého prvorozeného syna bije. „Natloukla mi pánví velmi zlostně a Andersenovy pohádky mi vzala a někam je navzdýcky schovala, což bylo horší než bití.“ (Gorkij 1950, 216) Zde je vidět autorova láska k literatuře, která se projevila již v raném věku. Ztráta knihy je pro něj větším trestem, než trest tělesný. Zdravotní stav matky se stále zhoršuje. I ona je otčímem bita. V Alexejovi je stále zakořeněno jeho pouto k matce a jednou se na otčíma dokonce vrhá s nožem, což ukazuje na chlapcovu zoufalost, kdy už nedokáže rozlišit, co je dobré a co špatné, a chová se impulsivně. Alexejovi se narodí dva bratři. První z nich brzy umírá. Změny sleduje i na babičce a dědečkovi. „A dědeček ještě více seschl, svařtil se...“ (Gorkij 1950, 219) Je nyní lakomější a nechce babičce nic dát.

Alexej si usmyslí, že babičce pomůže s obživou, a tak sbírá různé věci na prodej anebo krade dříví. V této činnosti poprvé v životě vidí jasný smysl. „Velmi se mi líbil tento pouliční, nezávislý život, líbili se mi kamarádi, vzbuzovali ve mně jakýsi hluboký cit, vždycky mě vzrušovala touha udělat pro ně něco dobrého.“ (Gorkij 1950, 229) Snad poprvé v životě poznává pravé přátelství v okruhu svých vrstevníků. „Když jsem se rozloučil se školou, znovu jsem žil na ulici. Teď bylo ještě krásněji.“ (Gorkij 1950, 230) Alexej si konečně nachází přátele, kteří mu jsou bližší, než jeho vlastní rodina. Prvně v životě se mezi nimi učí

spolupráci a vzájemné důvěře. „Peníze získat bylo vůbec nesnadné, ale žili jsme velmi kamarádsky a třeba jsme se někdy trochu poškorpili, nepamatuji se ani na jednu rvačku mezi námi.“ (Gorkij 1950, 223) Matka však stále chřadne a Alexej přebírá dokonce roli chůvy svého malého bratra. Musí se naučit, jak se postarat o malé dítě, i když je sám ještě dítětem a potřeboval by péči. Stává se tak nechtěně předčasně dospělým. I když by se dalo říct, že jeho skutečné dětství skončilo již ve věku čtyř let, když umřel jeho otec a chlapec přišel o milující rodinu a spokojený domov.

Posledním z lidí v tomto vyprávění, které vidí malý Alexej umírat, je jeho vlastní matka. Po tolika úmrtích, která za svůj krátký život viděl, s ním ale neotřese ani smrt matky. Mluví o ní stroze, bez projevů citu. „Zemřela v srpnu, v neděli, kolem poledne.“ (Gorkij 1950, 234) Z Alexeje se touto chvílí stává úplný sirotek a podle dědečka je už dost starý na to, aby se o sebe postaral sám. Dědeček ho vyprovází bez projevu citů. „No, Lexeji, nejsi medajle, nemůžeš mi pořád viset na krku, jen jdi do světa.“ (Gorkij 1950, 235) Tak se Alexej ve svých deseti letech vydává do světa, aby poznal jiný život. Až do této chvíle byl životem jen vláčen, rozhodně nežil tak, jak by si představoval a šťastné dny, které prožil, by se daly spočítat na prstech. Nyní odchází z tohoto života zla s nadějí na lepší budoucí život, pro který je rozhodnutý. „Až po dlouhé době jsem pochopil, že ruští lidé z chudoby a ubohosti svého života se vůbec rádi zabavují hořem, hrají si s ním jako děti, a že jen zřídka se za své neštěstí stydí.“ (Gorkij 1950, 174)

V knize se vedle Alexeje vyskytují i další dětské postavy. Mezi nimi bratři, bratřanci, děti ze sousedství a chudí chlapani z ulice.

Maxim je bratr Alexeje, který se narodí hned po otcově smrti, přímo před jeho očima. Umírá po několika dnech. Jeho mrtvé tělo je převáženo v kajutě parníku, kterým Alexej s matkou a babičkou cestuje k dědečkovi. Na této situaci je patrné, že úmrtnost novorozenců v této době byla velmi vysoká. Očekávala bych ale jisté rozrušení, které úmrtí v malém chlapani, Alexojovi, vyvolá. Nic takového se ale nekoná. Se zemřelým novorozencem je nakládáno bez jakýchkoliv emocí.

Saša je starší z bratrů Alexeje, který se narodí matce a otčímovi. Podle Alexeje je to nemotorné dítě s hezkýma světlomodrýma očima a tichým úsměvem. Mluvit začne velmi brzy a svého staršího bratra má rád. „...a měl velkou radost, když mě viděl, chtěl ke mně na ruce a rád mě tahal za uši maličkými, měkkými prstíky...“ (Gorkij 1950, 217) Je vidět, že takhle

malé dítě, které ještě není ovlivněno okolím, se chová mile a bezelstně. Alexej by v něm mohl mít dobrého bratra a přítele. Saša ale náhle, aniž by byl nemocný, umírá. Alexej, který je v této době již znatelně starší, než byl při narození svého prvního bratra, Sašu vnímá. Bratr ale, stejně jako první, umírá a Alexej neprojevuje nad jeho úmrtím žádný smutek.

Nikolaj je mladší z bratrů Alexeje, který se narodí matce a otčímovi. Je tak slabý, že nemůže ani hlasitě plakat. Vzhledem ke špatnému zdravotnímu stavu matky přebírá Alexej roli chůvy, i když je sám ještě dítětem, které by potřebovalo péči. „Natahal jsem v pytli čistý, suchý písek, složil jej na hromadu pod oknem na výsluní a zahrabával jsem do něj bratra až po krk, jak mi ukázal dědeček.“ (Gorkij 1950, 230) Alexej se o bratra stará a malý bratr si ho za to oblíbí. Starší bratr ho krmí, hraje si s ním, opatrovává ho. Je rád, že se může o někoho starat a ten někdo mu je za jeho péči vděčný. Myšlenkami je ale starší bratr stále někde jinde. Snaží se udělat pro bratra, co je v jeho silách, ale sám není v domě šťastný. Alexej má tak výčitky svědomí. „...necítí snad bratr, že je mi s ním dlouhá chvíle a že se mi chce utéci na ulici, nechat ho tu?“ (Gorkij 1950, 231)

Saša je bratranec Alexeje. „...dovedl pohovořit o všem a důkladně jako dospělý...“ (Gorkij 1950, 41) Je často mezi dospělými, cítí se mezi nimi dobře, ale dědeček ho za jeho moudré řeči nemá rád a říká: „To je tichošlápek.“ (Gorkij 1950, 40) Neoblíbí si ho ani sám Alexej. Brzy po příjezdu Alexeje k dědečkovi se ukazuje, že Saša je nevypočitatelný. Právě kvůli němu a jeho škodolibé radě je Alexej od dědečka poprvé bit. Svou zákeřnost ukáže i později, když vymyslí další ze svých rošťáren a všechn dědečkův hněv opět padne na Alexeje. „A protože se bratrance v okamžiku mého zločinu klidně procházeli po ulici a nic nevěděli o mém pustém uličnictví, dědeček napráskal jenom mně...“ (Gorkij 1950, 141) Saša je ovlivněn prostředím, ve kterém vyrůstá. Ve svém životě je obklopen mnoha rodinnými spory, hádkami i rvačkami a přebírá tento vzor chování i pro svůj vlastní život.

Druhý Saša je také bratranec Alexeje. „Chlapec tichý, se smutnýma očima a s hezkým úsměvem...“ (Gorkij 1950, 40) Právě díky jeho povaze ho má Alexej z obou svých bratranců raději. „Bylo pěkné s ním mlčet...“ (Gorkij 1950, 40) Alexej se necítí příliš dobře mezi cizími lidmi. Proto mezi jeho přátele patří lidé tiší, často až podivní, odříznutí od společnosti. Později se Sašův otec žení s novou ženou, což pro Sašu znamená, že musí odejít z domu. „...macecha hned od prvních dnů zanevřela na pastorka, bila ho a děd na babiččino naléhání vzal Sašu k sobě.“ (Gorkij 1950, 177) Začne chodit s Alexejem do školy, ale kvůli své

plachosti a bojácnosti brzy školní docházku ukončí. Svým chováním se více podobá Alexejovi než druhému z bratranců, se kterým žil delší dobu. Rodinnou atmosférou je ovlivněn jinak, než jeho bratranec. Spory a hádky ho nenutí chovat se tím samým způsobem, naopak způsobují, že je chlapec zakřiknutý a lidem se raději vyhýbá. Zde můžeme pozorovat, jak jedno výchovné prostředí působí na dva stejně staré chlapce zcela odlišným způsobem.

Děti plukovníka Ovsjannikova jsou tři chlapci, kteří chodí stejně oblečení a jsou si podobní tak, že se dají rozlišit jen podle velikosti. Hned upoutají Alexejovu pozornost. „Nikdy si navzájem nenadávali, druh druhu nešidil a všichni tři byli velmi obratní, silní, neúnavní.“ (Gorkij 1950, 143) Alexej chlapce pozoruje a líbí se mu, jak se o sebe navzájem starají, zejména potom, jak pečují o nejmladšího sourozence. „Když upadl, smáli se, jako se vždycky děti nad tím smějí, ale nesmáli se škodolibě a hned mu pomáhali vstát.“ (Gorkij 1950, 143) Jejich hraní je jiné, než to, co zná Alexej z ulice. Chlapci se mu moc líbí a rád by si s nimi hrál. Oni se ale drží jen pospolu a nereagují na jeho signály. Jsou vychováni určitým způsobem, který jim brání přijmout mezi sebe neznámého chlapce. Alexeje překvapí, že se s ním nechtějí prát a neházejí po něm třeba kamení. Z kontaktu s dětmi je zvyklý pouze na toto jednání a je smutné, že ho zaráží, pokud mu nikdo neubližuje.

Vše se změní po příhodě, kdy je Alexej ve správný čas na správném místě a zachrání nejmladšího z bratrů před utonutím ve studni. To chlapce sblíží. „Začal jsem jim nadšeně vyprávět babiččiny příběhy.“ (Gorkij 1950, 146) Radost z nového přátelství ale netrvá dlouho. Jednoho dne vstoupí mezi děti plukovník, otec chlapců. Alexejovi dá ihned najevo, že právě on není v blízkosti jeho dětí vítán. „Neopovažuj se ke mně chodit!“ (Gorkij 1950, 146) Výprask po tomto odhalení dostal jak Alexej, tak synové plukovníka. Chlapce ale ani výprask neodradí, a tak se potají scházejí dál. „Známost s mladým panstvem trvala dál a byla pro mne stále příjemnější.“ (Gorkij 1950, 148) Alexej poznává, že i když jsou chlapci synem plukovníka a na první pohled vypadají, že jim nemůže nic chybět, nejsou vůbec tak šťastní, jak by se dalo předpokládat. „Tak často a smutně říkával: měl, měli, bývalo, jako by na zemi prožil sto let a ne jedenáct.“ (Gorkij 1950, 148) Ani finanční zabezpečení a dobré vychování tedy nejsou zárukou šťastného dětství, pokud se dětem nedostává pravé lásky. Tito chlapci však mají štěstí, že nejsou na svůj smutek sami a lásku, která jim schází ze strany rodičů, si tak dokážou poskytnout mezi sebou navzájem. Proto se na první pohled jeví jako šťastné děti.

Saňka Bublak je desetiletý syn žebračky a alkoholičky. I přes svůj původ je milý, něžný a vždy veselý. Miluje přírodu. Svou matkou je často bit, pokud nepřinese dost peněz na

láhev alkoholu, což určitě není dobrý vzor pro malé dítě. Vzhledem k tomu, jaký vede matka život, není chlapcovo chování k ní ani přinejmenším zdvořilé. Jako syn ji nemůže považovat za autoritu. „Cože jsi tak hrozná ochlasta?“ (Gorkij 1950, 224) Ostatní chlapci se někdy skládají na láhev vodky, aby ho matka nezbila. Ani strach z výprasku ho ovšem v žádném případě nedonutí ke krádeži. „Bublak byl přesvědčen, že krádež je hřích.“ (Gorkij 1950, 222) Bublak je v partě chlapců tím, kdo zabraňuje vzájemným sporům. Neumí ovšem číst ani psát. Plánuje si, že až zemře jeho matka, půjde se do školy přihlásit a stane se zahradníkem u biskupa nebo u cara. „Až pochovám svou Mordvinku, půjdu také do školy a pokloním se učiteli hluboko k zemi, aby mě přijal.“ (Gorkij 1950, 225) Malý chlapec si sám vypěstoval jisté mravní zásady, které mu nedovolují, aby se choval jako jeho matka, která by se za normálních okolností jistě stala jeho vzorem, a chlapcův život by neměl dobrou budoucnost. Chlapcova cílevědomost a dobrota však přislubují, že jeho život bude lepší, než život jeho matky, alkoholičky.

Kostroma je věčně rozčuchaný sirotek. Je to neveselý chlapec, který si myslí, že už je dospělý, a tak se snaží mluvit hlubokým hrubým hlasem. Jeho život končí brzy. Ve třinácti letech se oběsí v ústavu pro mladistvé zločince, kam se dostane pro krádež párku holubů, o jejichž chovu po celý svůj krátký život sní. Tento chlapec krádeže neuznává. „Kostroma cítil ke zlodějčím štitivost.“ (Gorkij 1950, 222) I přes hlad, který musí zažívat, nikdy neukradne třeba jídlo. Jedinou krádeží v jeho životě je právě krádež párku holubů, jeho životní sen, který si chce splnit, a za který je potrestán. Když však ztratí svobodu a s ní i svůj sen, rozhodne se raději pro smrt.

Chabi je dvanáctiletý tatarský chlapec. Je to hodný silák. Strádá peníze a chce odjet zpět do města, kde se narodil. Krást ale ani on v žádném případě nehodlá, protože vzhledem ke své povaze má strach. „A já se bojím.“ (Gorkij 1950, 222) Nevyužívá své fyzické síly, aby něčeho dosáhl. Je si jí vědom, ale zná správné chování a podle toho se také řídí. Důležitý je pro něj jeho sen odjet do místa svého původu, který ho žene kupředu.

Jaz je syn hřbitovního hlídače a hrobaře. Je mu asi osm let a je mlčenlivý. Chlapci se schází na hřbitově v budce jeho otce. Jaz si vždy prohlíží všechny smutnými očima a ukazuje jim své obyčejné hračky, které si jako chudý může dovolit – beznohé koně, úlomky mědi nebo knoflíky. Ostatní chlapci jsou poněkud vyděšeni místem jeho bydliště. „Vždycky nás skličovalo, že ho zanecháváme na hřbitově.“ (Gorkij 1950, 229) Jaz si však na svůj život

nestěžuje. Je šťastný za to minimum hraček, které má, a za otce, který mu poskytuje lásku a domov. Jiné děti, i když žijí v krásném domě, toto štěstí nemají.

Griška Čurka je z chlapců nejstarší. Je rozvážný, spravedlivý a rád se zúčastňuje rvaček. Jeho matka je nemocná, a on se proto snaží vydělat co nejvíce peněz. Peníze ale získává prací, krádeže mu jsou cizí. „Já krást nebudu, maminka mi to zakázala.“ (Gorkij 1950, 222) Svou matku poslouchá, ale všeobecně pro něj dospělí nejsou příliš velkou autoritou. Ve své touze po spravedlnosti a pořádku se nebojí okřiknout ani staršího člověka. Je ale slušně vychován, a proto matka je pro něj autoritou, které se neodmlouvá.

Autobiografický román *Dětství* je průvodcem dospělého člověka dětským světem. Tento dětský svět ale vůbec není tím idylickým obrazem, který si každý jistě představí. Román zachycuje dětské postavy se všemi jejich neštěstími, útrapami a nespravedlnostmi, páchanými na jejich mladém životě.

Ústřední dětskou postavou je samozřejmě sám autor, malý Maxim Gorkij, v románu ještě s vlastním jménem Alexej Peškov. Jen prvních deset let jeho života, které jsou v románu popsány, je protkáno takovým počtem tragédií, které většinou nezažije člověk za celý svůj život. Nadneseně by se dalo říct, že úmrtí, porody, bití a křik jsou na denním pořádku. Takové prostředí se musí dozajista podepsat na malém dítěti. I když první čtyři roky života malého Alexeje nejsou popsány, lze se domnívat, že mu byly právě během těchto prvních let života položeny základy sociálního citění. Jak jinak si vysvětlit, že chlapec, který je denně vystaven tyranství a nespravedlivému jednání, stále dokáže projevovat soucit s druhými a žije v naději, že lidé ve skutečnosti nejsou tak zlí.

Kromě Alexeje vystupují v románu i další dětské postavy, které hlavního hrdinu více či méně ovlivňují. Je zajímavé, že mezi dětmi vystupují jen chlapci. O malé dívce není v románu jediná zmínka. I když je Alexej stále spíše mezi dospělými, táhne ho to pochopitelně hlavně k dětem. Co se týče dospělých, přátelský vztah má jen se svou babičkou.

Alexejovi se postupně narodí tři bratři. Jeden je synem jeho zemřelého otce, další dva jsou syny otčíma. První dva narození umírají v útlém dětském věku. Možná proto Alexeje jejich smrt příliš nezasáhne. Třetí z bratrů je popsán také ve věku nemluvněte. Žádný z jeho bratrů tedy během vyprávění, zachyceného v románu, nestihne prožít a vnímat to, co si prožil Alexej. Vedle bratrů má Alexej ještě dva bratrance. Jednoho má rád, druhého ne. Ač by se dalo očekávat, že chlapci budou v domě plném utrpení držet pospolu, není tomu tak. Především jeden z bratranců usiluje o to, aby byl Alexej trestán. Druhý bratranec je Alexejovi

mnohem sympatičtější, ale ani s ním se nikdy neskamarádí tak, jak by se u příbuzných chlapců přibližně stejného věku dalo očekávat. Chlapci proti sobě stojí jako rivalové, namísto toho, aby se spojili proti okolnímu světu a dospělým.

Ve své snaze najít si přátele se Alexej seznámí s dětmi, jejichž otcem je plukovník. Jedná se tedy o úplně jinou třídu lidí, než do jaké patří Alexej, žijící u svého zkrachovalého dědečka. Děti tento rozdíl nevidí a přátelí se spolu bez zábran. Vše ale překazí dospělí, kteří ve své snaze zabránit nevhodnému přátelství, vstupují mezi malé chlapce. Ač by se mohlo zdát, že děti bohatého plukovníka musí být šťastné, není tomu tak. Místo matky mají macechu a právě kvůli svému postavení jsou svazovány jistými pravidly, která nedokážou pochopit.

Jiné děti, které nejsou ovlivněny svým postavením a mohly by se tak s Alexejem bez problémů přátelit, se mu zase jen vysmívají. Vůbec mu tak neulehčují jeho, už tak dost těžký, život. Nicméně, pro chlapce, který doma zažívá takové hrůzy, jsou i nadávky a výprask od jiných dětí svým způsobem příjemné. Znamená to, že si ho někdo všimá, registruje ho a Alexej vždy doufá, že tento nepřilíš slibný začátek se nakonec změní v přátelství.

Opravdové přátelství poznává Alexej až mezi chudými chlapci z ulice. Od těchto dětí by se mohlo očekávat, že se budou chovat surově, ale není tomu tak. Právě tito chlapci ho přijmou mezi sebe a Alexej poprvé v životě poznává, co je to opravdové přátelství. Učí se spolupracovat s jinými dětmi, důvěřovat, být milý a dělat druhým radost. Všichni tito chlapci nemají šťastné dětství. Ale to je spojuje, stejně jako snaha zařídit pro sebe a své blízké lepší život. Sní dokonce o tom, že budou navštěvovat školu, která je mnohým dětem s lepším postavením pouze na obtíž. I když se jedná o sirotky nebo děti alkoholiků, nikdy se neuchýlí k tomu, aby kradli. Ukazuje se tedy, že mají mnohem vyvinutější morální zásady než kdejaké dítě z bohaté rodiny. Právě díky těmto chlapcům se mění Alexejův pohled na svět. Vše je sice spojeno se získáváním peněz kvůli špatné finanční situaci, kterou doma zažívají, nic ale nemůže zkazit ten pocit sounáležitosti a opory, který si chlapci poskytují. Alexej tak konečně zažívá alespoň něco ze skutečného dětského štěstí.

6 Idealizovaný obraz dětství

Vedle vylíčení hrůzného obrazu dětství se v ruské literatuře 20. století objevuje i přesný opak. Někteří autoři píšou o dětství jako o krásném období života a jejich pohled na něj je téměř zidealizovaný.

Jako příklad autora, idealizujícího ve své tvorbě období dětství, jsem si vybrala Taťjanu Tolstou a její sbírku povídek Fakír a jiné povídky, ze které jsem s ohledem na téma mé práce vybrala pouze povídky, ve kterých vystupuje dětský hrdina.

6.1 Taťjana Tolstá – Fakír a jiné povídky

Taťjana Tolstá se ve svých povídkách vydává na dobrodružné výpravy plné snů a fantazie. Hrdiny jejích povídek jsou často ti nejbezbrannější, nejzranitelnější a nejcitlivější. Vedle starých lidí jsou to tedy právě děti. Autorka rozumí jejich touhám a dokáže se plně vžít do jejich světa. Pro hrdiny svých povídek má pochopení. Základním tématem próz Tolsté je rozpor reality a ideálu. Hrdiny svých povídek nesoudí, ale zamýšlí se nad tím, že člověk často něco očekává, ale život nakonec přinese něco úplně jiného.

Povídky Taťjany Tolsté jsou charakteristické bohatým jazykem a obraznými vyjádřeními. Každá z nich je jakýsi miniromán. Realita se zde proplétá s fantastikou a nechybí ani ironie a groteskní pohled. Ač mnozí kritici hodnotili dílo Tolsté jako příliš komplikované a vyčítali autorce, že nejeví zájem o současná témata, autorka budila a trvale budí pozornost. V jejích prózách vystupuje v hlavní roli vypravěč, ale k němu se připojují hlasy dalších postav. Čtenář je díky přímé řeči, dialogům, komentářům k probíhajícímu ději, souvětím a metaforám bezprostředně vtažen do děje. Tolstá se pyšní uměním přejít od drobných detailů každodenního života k existencionálním otázkám. V povídkách se prolíná minulost, současnost i budoucnost jednotlivých postav, což se v mnou vybraných povídkách projevuje především přelomem, kdy nastává přechod od dětství k dospělosti. (Morávková 1996, 178 – 180)

Na vybraných povídkách z této sbírky chci ukázat jinou tvář vyobrazení dětství v ruské literatuře. Zatímco dětství líčené ve vybraných válečných prózách nebo autobiografickém románu je nešťastné a kruté, dětství líčené v povídkách Tolsté je šťastné, někdy až idealizované. K jistému vystřízlivění dětského hrdiny dochází ve chvíli, kdy je zklamán svým okolím. Tato chvíle nastává, když dětský hrdina dosáhne dospělosti, nebo ještě v jeho dětském věku, kdy se z něj stává předčasně dospělý člověk.

Autor: Taťjana Tolstá

Taťjana Tolstá se narodila 3. 5. 1951 v Leningradě. Je ruská prozaička, zástupkyně tzv. nové vlny. Je vnučkou Alexeje Nikolajeviče Tolstého a spřízněna je také s Lvem Nikolajevičem Tolstým. Jejím dědečkem z matčiny strany byl básník a vynikající překladatel

Michail Lozinskij. Absolvovala Filozofickou fakultu Leningradské univerzity a působila jako redaktorka. Literatuře se věnuje od 80. let. V roce 1987 je jí vydána první sbírka povídek Na zlatém zápraží seděli. Od konce 80. let žije v USA, kde také přednáší na univerzitách, a hodně cestuje. Prózy Tolsté lze nazvat jako mikroromány. Často zachycují podrobnou biografii postav a jejich vnitřní vývoj, který vede k nesplnění ideálů a následnému trestu v podobě nesmyslně prožitého života. Častým zdrojem autorčiny inspirace je „zlatý věk dětství“, který hrdinové zrazují přijetím nudného dospělého života. Autorka se nevyhýbá ani prvkům tajemna. Rozuzlení jejích próz je však vždy reálné. (Pospíšil a kol. 2001,582; Kasack 2000, 533)

Povídka: Na zlatém zápraží seděli

Autobiografická povídka Na zlatém zápraží seděli srovnává dětské představy se skutečností. Tolstá ji věnuje své sestře Šuře. Název povídky tvoří první slova ruského dětského rozpočítadla „Na zlatém zápraží seděli: car, carevič, král, královna, krejčí, švec. Kterýpak ty seš? Honem to řekni, nezdržuj dobré lidi!“ (Tolstá 1996, 53)

Povídka vypráví o osadě, tvořené několika chalupami a jedním soukromým domem. Sestry žijí se svými rodiči v jedné z chalup a celá osada je pro ně velikým dobrodružstvím. Nejraději navštěvují soukromý dům, kde bydlí strejda Paša a teta Veronika. Jejich dům je pro dívky plný tajemství a záhadných věcí. Když však dívky dosáhnou dospělosti, mění se v jejich očích kdysi záhadné a tajemné věci v obyčejné harampádí.

Dětský hrdina

Povídka Na zlatém zápraží seděli je autobiografická. Dětskou hrdinkou je tedy sama autorka, Taťjana Tolstá, spolu se svou sestrou Šurou, které je povídka věnována. Povídka ukazuje dětské hrdinky ve vývoji, kdy se od šťastného dětství dostávají do etapy dospělosti, ve které naprosto mění svůj pohled na svět. Obraz dětských postav je zde vytvořen především v autorském komentáři, který je autentickým vyprávěním samotné autorky povídky.

„Na počátku byla zahrada. Dětství – to byla zahrada.“ (Tolstá 1996, 53) Těmito slovy začíná povídka o dvou sestrách, žijících v chatové osadě. Dívky jsou jako všechny děti zvědavé a ve svém dětském světě šťastné. Osada pro ně skýtá mnohá dobrodružství a povídka ukazuje dětskou naivitu, ale také vážnost, se kterou se snaží v různých situacích zachovat jako dospělí. Dívky například neváhají a pochovají vrabce, kterého našly mrtvého v křoví. Snaží se chovat za všech okolností jako dospělí lidé. „Vyrobili jsme mu krajkový čepeček, ušili jsme mu bílou košilku a pochovali ho v krabičce od čokoládových bonbónů.“ (Tolstá 1996,

54) Ačkoliv se dívky v některých situacích snaží napodobit dospělé, často je jako všechny ostatní děti také něco vyleká. Třeba teta Veronika, která zařízne tele a vyjde z kůlny se sekerou a zakrvácenýma rukama. „Ááá! Pryč odsud, utíkejme, to je zlý sen, děs chladný zápach – kůlna, vlhkost, smrt ...“ (Tolstá 1996, 55) Ukazuje se bohatá představivost obou dívek. Když se jejich maminka nepohodne se sousedkou, vidí jejich spor díky dětské fantazii mnohem květnatěji, než jaký ve skutečnosti je. „Sousedé se uzavřeli: upevnili kovovou mříž na železných tyčích, nasypali na strategicky důležitá místa rozbité sklo, natáhli ostnatý drát a pořídili si hroživého žlutého psa.“ (Tolstá 1996, 56) Dívky vnímají průběh roku podle událostí v jejich vlastním životě. Příliš se nezajímají o události kolem sebe. Zaujme je to, co ony samy nějakým způsobem prožívají. „Přišla zima, další a další, s příušnicemi a spalničkami, pak povodeň a bradavice...“ (Tolstá 1996, 57) Prožívají bezstarostný dětský život plný dobrodružství i všedních zážitků „Skákaly jsme po jedné noze, léčily si škrábance slinami, zahrabávaly jsme poklady, nožikem jsme překrajovaly žížaly,...“ (Tolstá 1996, 58)

Dětství se ale najednou začíná vytrácet a dívky čím dál častěji pronikají do světa dospělých, který není tak zábavný a bezstarostný, na jaký byly jako děti zvyklé. „Život pořád spěšněji měnil sklička kouzelné lucerny. S mamčinou pomocí jsme pronikly do zrcadlových zákoutí krejčovské dílny pro dospělé. Záviděly jsme holkám s propíchnutýma ušima v silonkách“ (Tolstá 1996, 60) A najednou je dětství se všemi jeho radostmi a malichernými problémy nenávratně pryč. „Když jsme se jednou ohlédly, nechápavými prsty jsme ohmataly kouřové sklo, za kterým nám naposled zamávala naše zahrada předtím, než se potopila.“ (Tolstá 1996, 60) Zahradou je myšleno právě ono dětství, které se ztratilo kdesi v neznámu. Od této chvíle vnímají dívky svět jinak. Osada už pro ně není záhadným místem, které nabízí mnohá dobrodružství. Odteď je osada pouhým seskupením chalup, kde žijí lidé, kteří za ta léta značně zestárli. Někteří lidé zemřeli, jiní se přistěhovali a nahradili jejich místa. Dívky už si nevytváří s pomocí své fantazie květnaté představy. Přijímají události všedních dnů tak, jak přicházejí. Věci, které se jim dříve zdály jako kouzelné, jsou dnes bezcenné a nezajímavé. „Copak tohle kdysi okouzlovalo? Všecka tahle veteš a harampádí...A tohle zpívalo, měnilo barvy, jiskřilo a vábilo? Hloupě žertuješ, živote!“ (Tolstá 1996, 61)

Dívky již nadobro opustily dětský svět a nedokážou se na věci dívat očima malých dětí. Nyní je čeká už jen svět dospělých, ze kterého se do světa bohatých fantazijních představ už nikdy nevrátí. „Když se odrazíme od kouzelného dna dětství, vynoříme se z teplých zářivých hlubin a v chladném větru rozevřeme zkřehlou pěst – co si odnášíme kromě hrsti vlhkého písku?“ (Tolstá 1996, 61)

Povídka: Nepopsaný list

Povídka vypráví o muži jménem Ignat'jev, jeho rodině a nespokojenosti s vlastním životem. Ignat'jev má ženu a nemocného syna, které miluje. Má také milenkou Anastázii, která se s ním ale kvůli jeho nerozhodnosti nechce nadále stýkat. Manželka se nepřetržitě stará o nemocného syna. Ignat'jev nemá přes den čas, a tak mu alespoň po večerech čte pohádky. Každý večer uléhá do postele a cítí tíseň ze svého života. Kamarád mu poradí, že existuje výzkumný ústav, kde takovou tíseň dokážou vyoperovat. Ignat'jev se tedy se strachem vydává do ústavu, kde ho uvítá doktor Ivanov. Zatímco do ordinace vchází Ignat'jev se svou tísní, pocitem méněcennosti a naprostým zklamáním ze svého života, po zákroku odchází zbaven své tísně, sebevědomý, dokonalý a nebojácný. Chystá se za svou milenkou Anastázií a napsat dopis na odbor sociální péče, protože už odmítá mít nadále doma nemocného syna. Nyní se mu to zdá nehygienické a ústavní péče je pro něj podle jeho názoru to nejlepší řešení. Přichází tedy na poštu pro čistý list papíru – nepopsaný list, který je pro něj symbolem nového začátku.

Dětský hrdina

Dětským hrdinou povídky je syn hlavního hrdiny Ignat'jeva. Jmenuje se Valerik a právě je těžce nemocný. Vzhledem k jeho špatnému zdravotnímu stavu by se mohlo zdát, že nejde o příklad šťastného dětství. Jeho štěstí ale tkví v tom, že má ve své blízkosti rodiče, kteří se o něj láskyplně starají. Dětský hrdina je v této povídce zobrazen v jedné, poměrně krátké epizodě, a to pouze jako vedlejší postava. Obraz dětského hrdiny je vytvořen především prostřednictvím ostatních postav, tím, jak o dětském hrdinovi mluví a jak se vůči němu chovají.

„Sotva žena ulehla na pohovku v dětském pokoji, okamžitě usnula: nic tak člověka nevyčerpá jako nemocné dítě.“ (Tolstá 1996, 86) Těmito slovy začíná povídka, jejíž hlavní postavou je dospělý muž, otec rodiny, který je nespokojený se svým životem. Jednou z postav, popsanych v povídce, je také jeho syn – Valerik, který je právě těžce nemocen. Valerik je milován oběma svými rodiči, kteří se o něj v jeho nemoci starají a své dítě litují. „...politoval neduživého bledého, zase zpoceného Valerika...“ (Tolstá 1996, 86) Valerika změnila jeho nemoc v nezdravě vypadajícího, slabého chlapce. „Bled'oučký Valerik, neduživý chorobný výhonek, ubohý až k pláči, sebou hází – vyrážka, zduřené uzliny, tmavé kruhy pod očima.“ (Tolstá 1996, 87) Ačkoliv je jeho otec často zasněný, je vždy nablízku, když ho syn potřebuje. „Ignat'jev vrazil dovnitř a rozběhl se k postýlce s vytaženou sítí – co je ti?“ (Tolstá 1996, 88) Matka je s Valerikem nepřetržitě, pečuje o něj a Ignat'jev si její oběť uvědomuje.

„Žena je hotová svěťice. Nechala zaměstnání a sedí u Valerika. Je nemocný, pořád nemocný. Špatně mu slouží nožičky. Doktoři, injekce – toho všeho se bojí. Křičí. Nesnáším, když brečí.“ (Tolstá 1996, 90)

Ačkoliv vede Ignat'jev dvojí život, jeden se svou rodinou a druhý s milenkou, ve svých představách si maluje budoucnost, kde zajistí pro sebe a svoji rodinu lepší život. „Denně si slibuju, že zítra vstanu jako jinej člověk, seberu se, zapomenu na Anastázii, vydělám spoustu peněz a odvezu Valerika na jih...“ (Tolstá 1996, 90) Nejvíce si přeje zabezpečit rodinu natolik, aby mohl zaplatit doktory, kteří by Valerika dokázali vyléčit. Každou volnou chvíli myslí jen na to, jak mu v jeho utrpení pomoci. „Nožky ti zesílí, uzliny splasknou, protože tatínek tě má rád, ty bledý městský bramborový výhonku. Tat'ka zbohatne...Povolá drahé doktory...“ (Tolstá 1996, 96)

Otcovo láskyplné chování se změní ve chvíli, kdy podstoupí operaci ve výzkumném ústavu. Sám se sebou je po tomto zákroku spokojen, protože mu najednou nechybí sebevědomí. V tu samou chvíli ale zapomíná na svou lásku k rodině a především k synovi. „Tak a tak to je, už nemůžu mít doma to nedochůdče. Je to nehygienické, chápejte...Račte mu zajistit ústavní péči.“ (Tolstá 1996, 107) Z Valerika se po změně jeho otce v sebevědomou silnou bytost najednou stává nechtěný člen domácnosti, který již není svým otcem opatrován a chráněn, ale naopak je otcí na obtíž. Zde přichází jisté vystřízlivění zapříčiněné změnou chlapcova otce. Do této chvíle nebyl sám se sebou spokojen a byl vděčný za svou rodinu. Nyní se však jeho spokojenost s vlastní osobou zlepšila, a tak už má pocit, že svoji rodinu k ničemu nepotřebuje.

Povídka: Setkání s ptákem

Povídka vypráví příběh jedné rodiny, do které patří chlapci Pěťa a Ljoňka, jejich matka, strýc a nemocný dědeček. Nejzajímavější postavou povídky je však sousedka Tamila, záhadná žena, která pije hodně alkoholu. Petr za ní chodí a ona mu vypráví pohádkové příběhy, kterým Petr věří. Je dokonce rozhodnut, že si Tamilu jednou vezme za ženu. Dědeček je těžce nemocný a na konci povídky umírá. Strýce, mamčin bratra, nemají chlapci rádi, protože je pořád provokuje. A Petrovi se protíví zejména proto, že mluví nehezky o Tamile a vysmívá se jeho lásce k ní. V závěru povídky, kdy umírá dědeček a Petr si utíká pro útěchu k Tamile, nachází u Tamily v posteli právě svého nenáviděného strýce. Pro malého chlapce je to zážitek, který zničí všechny jeho dětské sny a iluze.

Dětský hrdina

Dětskými hrdiny v této povídce jsou bratři – starší Pět'a a mladší Ljoňka. Žijí v domě se svou matkou, která o ně láskyplně pečuje. Štěstím v životě těchto dětí je domov, ve kterém na sobě všem navzájem záleží, což je vidět i na péči poskytované do poslední chvíle nemocnému dědečkovi. Dětské hrdinové jsou v této povídce ukázáni v jedné krátké epizodě jejich mladého života. Jejich obraz je vytvořen jak v autorském komentáři, tak ve způsobu vyjadřování jich samotných i obou bratrů vůči sobě navzájem. Vše je dokresleno prostřednictvím jednání ostatních postav. Na konci povídky se starší z chlapců loučí předčasně se svým dětstvím a zažívá určité dospělé vystřízlivění.

Pět'a a Ljoňka jsou veselí chlapi, kteří žijí společně se svojí matkou, strýcem a dědečkem. Mají šťastné dětství, jaké by měly mít všechny děti. „Kluci, po lokty zahrabaní v písku, zvedli hlavy a vzpamatovali se. Ze dveří to vane teplem, světlem, domácím večerem.“ (Tolstá 1996, 122) Zatímco starší Pět'a už je zodpovědnější, mladší Ljoňka je ve svém chování stále dítětem, které se chová podle svých představ a dává jasně najevo, když se mu něco nelíbí. „...a malý Ljoňka se ještě chvíli vzpouzel, ale nakonec ho chytili, zatáhli dovnitř, umyli a utřeli mu drsným froté ručníkem uhýbající obličejík.“ (Tolstá 1996, 122) Chlapci žijí v čistém prostředí, je o ně dobře postaráno, mají dostatek jídla. „Klid a mír v kruhu světla na bílém ubrusu.“ (Tolstá 1996,122) Pět'ova bohatá fantazie se ukazuje za všech okolností, i u zdánlivě nudné večeře. „Před Pět'u postavili obrovský talíř s rýžovou kaší – tající máslový ostrov pluje v lepkavém Sargasovém moři, Propadni se pod hladinu, máslová Atlantido!“ (Tolstá 1996, 123)

Spokojený život obou chlapců narušuje jediný člen domácnosti – strýc Borja. Chlapec, zejména staršího Pět'u, neustále provokuje a dělá mu radost, když se chlapcům něco nepovede. „Věčně otravuje, pošťuchuje, posmívá se – co pořád chce?“ (Tolstá 1996, 123) Malého chlapce toto pošťuchování provokuje a je vždy připraven bránit se. Strojda se vysmívá Pět'ovi také kvůli jeho kamarádce, dospělé ženě, která žije v sousedství a je alkoholička. „Zas už jsi byl u té své pochybné kamarádky?“ (Tolstá 1996, 124) Pět'a má ale svou hlavu a svoji kamarádku vůbec nevidí jako pochybnou osobu, nýbrž jako nesmírně zajímavou bytost, která umí vyprávět pohádkové příběhy. „Tamila není pochybná, je to začarovaná krasavice s kouzelným jménem.“ (Tolstá 1996, 124) Malý chlapec je jí uchvácen natolik, že si s ní ve svých představách plánuje společnou budoucnost. „Ano, ožení se s ní. Dřív se chystal oženit s mámou, ale když už to slíbil Tamile... Mámou má moc a moc rád, ale takovéhle podivné kouzelné historky jako od Tamily od ní nikdy neslyšel“ (Tolstá 1996, 127) V těchto plánech do budoucna je vidět nefalšovaná dětskost, s jakou chlapec reaguje pouze

podle svých pocitů, a neřídí se pravidly. Máma pro něj až doposud byla jedinou ženou v jeho životě, a tak ho nenapadlo, že by si mohl vzít někoho jiného než ji. Až do chvíle, kdy poznal sousedku, a ta ho okouzila tím, jak krásně umí vyprávět pohádkové příběhy. „Nikdo nesmí o Tamile špatně mluvit. Nikdo nic nechápe.“ (Tolstá 1996, 125) Navíc ji Pét'a nemusí poslouchat, tak jako matku. „...chtěl by sedět na schůdkách její verandy, domu, kde je všechno dovoleno, nemytýma rukama jíst chleba se zavařeninou, hrbit se, okusovat si nehty...“ (Tolstá 1996, 130) Tamila Pét'u okouzila svou bezstarostností. Byla dospělá, ale chovala se úplně jinak než ostatní dospělí, které znal.

V domácnosti žije s chlapci i dědeček, matčin otec. Dědeček je těžce nemocný, a to trápí celou rodinu, včetně chlapců. Všichni o něj pečují a přáli by si, aby se mu dařilo lépe. „Dědečku jsme všichni u tebe. Já jsem vyřezal parník a Ljoňka namaloval kohouta.“ (Tolstá 1996, 129)

Mladší z chlapců, Ljoňka, má rád stále jen matku. Není ještě ve věku, kdy by ho mohla okouzlit jiná žena, byť jen platonicky. Ani narážky strejdy Borji si nepřipouští tolik, jako jeho starší bratr. Je ještě příliš malý na to, aby v jeho slovech hledal nějaký hlubší význam. „Ljoňka rozlil mléko a strejda Borja se zaradoval. Ale Ljoňka se tvářil naprosto lhostejně na strejdovo dotírání.“ (Tolstá 1996, 132)

Pét'ovo nadšení z Tamily a společné budoucnosti s ní končí ve chvíli, kdy umírá dědeček. „Pét'a přichází blíž, tuhne, domýšlí se, dotkne se dědovy ruky a prudce uskočí.“ (Tolstá 1996, 134) Právě on najde jako první mrtvého dědečka. Samozřejmě je v šoku, ale ihned mu probleskne hlavou myšlenka na jeho kouzelnou kamarádku. „Třeba se to dá ještě napravit. Možná pomůže Tamila?“ (Tolstá 1996, 134) Běží tedy rychle za ní, za jediným člověkem, který podle něj dokáže zázraky. Tamilu ale zastihne v posteli se svým nenáviděným strýcem Borjou. Zmůže se jen na to, aby řekl, co se stalo, a utíká pryč. Nyní je naštvaný na celý svět Zemřel mu milovaný dědeček a žena, se kterou se chystal oženit, ho vyměnila za strýce, kterého Pét'a nenáviděl. „Pét'a se roztřásl pláčem a osleplý vyběhl ven...“ (Tolstá 1996, 135) Svět, který byl až doteď kouzelným místem, se náhle mění v nešťastné místo. A z chlapce se v tu samou chvíli stává dospělý člověk, který už nevěří pohádkovým příběhům a slibům ženy, která o sobě mluví jako o začarované princezně. Veškeré jeho plány do budoucnosti se smrtí milovaného dědečka a zradou milované ženy mění. Je mu jasné, že nic už nebude jako dřív, a malý chlapec se na svět začíná dívat naprosto jinýma očima. „Všecko je lež.“ (Tolstá 1996, 135)

Povídka: Spi, synáčku, spi

Povídka vypráví o Sergejovi, muži, který se přiznal do zámožné rodiny. V této rodině koluje už mnoho let historka o kožichu, který byl matce, nyní tchýni Sergeje, ukraden na bleším trhu. Tchýně je i po tolika letech krádeží rozčilená a stále se zabývá úvahami nad tím, kdo jí tenkrát kožich ukradl, a zda byla do krádeže zapojena i její služebná, která ji na bleší trh doprovázela. Sergej, který prožil své dětství v dětském domově, se zase zabývá úvahami nad tím, kdo byla jeho pravá matka. Už jako malé dítě se jí snažil najít a v hledání pokračuje i v dospělosti. Nyní si ji představuje právě ve své tchýni a ve své ženě, se kterou nemá příliš vřelý vztah, vidí svoji sestru. Ve svých úvahách se nebrání ani tomu, že by mohl být nemanželským synem otce své ženy nebo dítětem služebné, kterou tchýně právě obviňuje z účasti na krádeži kožichu. Nakonec se sám stává otcem a přestává přemýšlet nad pravdou o svém vlastním dětství.

Dětský hrdina

Dětským hrdinou této povídky je Sergej, který v povídce vystupuje už jako dospělý muž. Ve svých vzpomínkách se ovšem vrací do dětství, které strávil v dětském domově. Povídka ukazuje, že i když není dětství úplně šťastné, může se člověku tato nepřízeň osudu plně vynahradit v dospělosti. Sergej, který jako dítě takřka nepoznal svou vlastní rodinu, nachází matku ve své tchýni. Alespoň tedy ve svých představách. Hrdina je v této povídce zobrazen ve svém vývoji. Jeho obraz je vytvořen především v autorském komentáři a ve vzpomínkách na minulost.

„Ani si nedovedete představit, jak je všechno úžasné, hotový zázrak, tenhle pokoj, tahle rodina je dar osudu jemu, chovanci z děčáku...“ (Tolstá 1996, 139) Toto jsou slova Sergeje, nyní už dospělého muže, který neví nic o své původní rodině. Vyrostl v dětském domově, kde mu jako všem ostatním dětem vymysleli nové jméno i věk. „Co jsem vlastně zač? Odkud jsem přišel? Čí jsem syn? Vždyť jsem přece měl matku...“ (Tolstá 1996, 140) Tyto otázky se mu honí hlavou každý den. Z dětství si pamatuje pouze to, že se ocitl v ohni při nějakém požáru, ze kterého byl zachráněn. Oheň na něm uhasili s pomocí čepice, kterou ho tloukli. Od té doby má tedy z čepic strach. „V létě na vydupaných pláčkách hrával se stejně ožehlými bezejmennými...“ (Tolstá 1996, 140) To jsou jeho veselejší vzpomínky na dětský domov, kdy s ostatními chovanci hráli ve volném čase dětské hry. Při těchto hrách byl šťastný, při úspěchu ve hře se cítil silnější a měl radost. Většina jeho vzpomínek ale tak veselá není. „Dlouhé zimy, hladové oči, vyholené hlavy,...Nejstarší kluci ho bili, nutili, aby kradl...“ (Tolstá 1996, 140) Vzpomíná si, že v takových chvílích měl ale pocit, jako by ho někdo varoval, že se to dělat

nemá. Myslel si, že mu to snad našeptává hlas jeho matky, kterou nikdy nepoznal a která ho chce ochránit před tím, aby udělal něco špatného.

„Tiše se užíral smutkem po matce.“ (Tolstá 1996, 140) Představoval si, že jeho matkou je učitelka, kterou vídal každý den ze školní lavice. Čekal na chvíli, kdy se na něj zadívá a pozná, že on je její ztracený syn. Když se svým nápadem neuspěl u učitelky, představoval si, že je jeho matkou kuchařka a on jí jako malý pomáchal v kuchyni. „Teď toužil být synem své tchyně...“ (Tolstá 1996, 141) Tchyně se k němu chová s láskou a jeho nynější žena spíše jako sestra. „Matka a sestra – co víc by si mohl nalezenec přát?“ (Tolstá 1996, 143) Proto si náhle v rodině, do které se přiženil, začne připadat jako ve své vlastní rodině, ze které doopravdy pochází. Zdá se mu najednou, že poznává místnosti v domě, tapety na stěnách. Brzy se ale z takového přemýšlení vytrhne a usoudí, že to přeci jen není možné. Vzápětí ho ale napadne myšlenka, že by mohl být nemanželským synem svého, dnes již zemřelého, tchána. „Třeba měl on, člověk v letech, jinou ženu? Ještě před tchýní?“ (Tolstá 1996, 144) Představuje si, jak ho musel jeho otec tajit, aby se o něm nedozvěděla jeho manželka. I tuto variantu ale brzy vypustí z hlavy. Neubrání se ani té verzi, že jeho matkou by mohla být služebná z domu jeho tchyně. „Paňa by se na něho zadívala a poznala by ho.“ (Tolstá 1996, 145)

Všechny tyto myšlenky a pokusy o nalezení vlastní rodiny ukazují na problém dětí z dětského domova. Jedná se o děti bez minulosti, které se nechtějí smířit s tím, že jejich život začal až pobytem v dětském domově, a prahnou po pravdě o svém původu. Nebojí se zklamání z pravdy, více je děsí nejistota a neznalost svého původu, se kterou musí většinou po celý zbytek svého života žít. I v dospělosti s jakousi dětskou naivitou hledají své ztracené rodiče a uplatňují fantazii malých dětí.

Všechny myšlenky na vlastní původ a dětství se ale rozplynou v okamžiku, kdy se Sergejovi narodí vlastní syn. Nyní už přemýšlí jen o tom, že jeho syn nebude muset pátrat po tom, kdo jsou jeho praví rodiče, nebude žít v nejistotě a on sám udělá vše pro to, aby jeho dětství bylo mnohem hezčí a šťastnější, než bylo jeho vlastní. „Kdo si to tam povzdechl za stěnou? Co je nám po tom, jsi z naší krve...“ (Tolstá 1996, 147)

Povídka: Klempetr

Povídka vypráví o chlapci, později muži, Klempetrovi a je tvořena dvěma částmi. V první části je Klempetr malý chlapec, kterého velmi přísně vychovává jeho babička. V druhé části je Klempetr dospělý muž. Pracuje v knihovně a rád by získal nějakou ženu, oženil se a žil jako všichni ostatní muži. Všechny jeho pokusy o navázání kontaktu se ženou

ale ztroskotají. Ženám se nelíbí jeho zavalitá postava, jeho nešikovnost i jméno, nebo vlastně přezdívka, která mu zůstala z dětství. Stále si vyčítá, že se v dětství od babičky pořádně nenaučil německy. Ve chvíli největšího zoufalství se Kleinpeter dokonce rozhodne spáchat sebevraždu. I v tomto okamžiku ho ale provází smůla a sebevraždu se mu nepodaří uskutečnit. Dalšího večera ho zase v baru okrade mladá žena. Nakonec se ožení, ale žije jakoby ve snu, se ženou, která ho všude vodí za ruku, jako to dělávala jeho babička. Žena ho nakonec opouští a odchází za jiným mužem. Kleinpeter ale poprvé v životě začíná být šťastný a přijímá život se vším, co mu nabízí i odpírá.

Dětský hrdina

Dětským hrdinou je v povídce chlapec Petr, kterému z dětství zůstala přezdívka Kleinpeter, a po kterém je celé dílo pojmenováno. Nyní už dospělý muž vzpomíná na své dětství. V této povídce můžeme vidět, že i když má člověk v dětství veškerý přepych a výchovu, nemusí být nutně spokojený. Závěr povídky je ale přesto šťastný, protože Kleinpeter přijímá život takový, jaký je. Dětský hrdina je v povídce zobrazen ve svém vývoji. Jeho obraz je vyjádřen v autorském komentáři, v jeho chování i v chování ostatních postav vůči jeho osobě, kdy je především zesměšňován. Přerod dětství v dospělost nastává po úmrtí jeho babičky, po kterém už nemá nikoho, kdo by o něj v takové míře pečoval.

„Kleinpeter měl od dětství ploché nohy a žensky široké břicho.“ (Tolstá 1996, 158) Už toto vzezření činilo z chlapce mezi ostatními dětmi neoblíbenou osobu, a byl tak častým terčem posměšků. Kleinpeter byl vlastně sirotek, jehož matka utekla s cizím mužem a ani otec se svým synem nesetřval déle a našel si několik nových žen. Naštěstí měl ale milující babičku, která se o něj starala. „Nebožka babička, která ho však milovala i tak, vštěpovala mu vybrané způsoby.“ (Tolstá 1996, 158) Díky babičce Kleinpeter věděl, jak má slušně žvýkat jídlo, jak si má zastrčit ubrousek nebo že má mlčet, když mluví dospělí. Díky tomuto vybranému chování mohla brát babička Kleinpetera často do společnosti dospělých a nemusela se obávat, že se její vnuk bude chovat nepatřičně. „Proto se Kleinpeter vždy moc zamlouval babiččíným přítelkyním.“ (Tolstá 1996, 158)

Babička se spolu s dobrým chováním snažila Kleinpetrovi vštěpovat i základy němčiny. „Babička Kleinpetrovi slibovala, že jestli si dobře povede, tak ho prý čeká přenádherný život, až vyroste.“ (Tolstá 1996, 159) Malý chlapec se ale nechce chovat jako dospělý. Chce se chovat jako malé dítě, jímž ve skutečnosti je, a nejvíc ze všeho touží po tom, aby měl kamarády a mohl běhat venku a hrát si jako ostatní děti. „On si venku hrát nesměl.“ (Tolstá 1996, 159) Jeho jediným přítelem byl plyšový zajíc, kterému chlapec každý večer

vyprávěl o svých plánech do budoucna, o tom, jak se bude kamarádit s ostatními dětmi, chodit, kam se mu zachce, a jak za ním přijede na návštěvu jeho máma a táta a přivezou mu dárky. Je smutné, že chlapec, který by měl o všech těchto věcech vyprávět rodičům nebo přátelům, se musí a může svěřovat pouze plyšové hračky.

Když bylo Kleinpetrovi šest let, šli s babičkou na návštěvu k přátelům, kde měli všichni společně oslavit Nový rok. „Byly tam jen prověřené děti.“ (Tolstá 1996, 160) Kleinpetr už se nemohl dočkat, až si najde nové kamarády a bude si s nimi hrát. Děti se ale nechovaly tak, jak si představoval. Posmívaly se mu za to, jak vypadá. „Hoň nás, cvaldo!“ (Tolstá 1996, 160) Chování dětí neodpovídalo ani babiččiným představám o slušně vychovaných dětech. Ukázalo se tedy, že jediným vzorně vychovaným dítětem v této společnosti je Kleinpetr. Vlastně se ani jako dítě nechoval, a i proto se mu ostatní děti posmívaly a nepřijaly ho mezi sebe. Zde se projevila dětská bezprostřednost, s jakou daly ostatní děti najevo, co si o malém chlapci myslí. „On snědl celou porci, utřel si ústa a čekal, co bude dál, ale nebylo nic.“ (Tolstá 1996, 160)

Nakonec však celou situaci nezvládl a začal se chovat jako nevychovaný chlapec, aby dal najevo svoji nespokojenost a zalíbil se ostatním dětem. „Pak se mu chtělo točit se na místě a křičet, a tak se točil a křičel, ale to už ho babička táhla domů...“ (Tolstá 1996, 161) Babička mu vyhubovala a víckrát už nešli na návštěvu, kde by byly i jiné děti.

Kleinpetr znal pouze život se svou babičkou. „Do patnácti let se Kleinpetr s babičkou procházel za ruku. Nejprve drželo ona jeho, potom to bylo naopak.“ (Tolstá 1996, 161) Ve svém vzpomínání neprojevuje nad smrtí babičky žádný smutek. Tuto událost popisuje velmi stručně a bez citů. „Toho dne, kdy ji pochovávali, šly po Něvě ledy.“ (Tolstá 1996, 161) Toto vypovídá o tom, že byl sice řádně vychován, ale nepoznal opravdový cit a lásku. Babička, ve své snaze vychovat z chlapce pořádného člověka s vybranými způsoby, zapomněla na to nejdůležitější – tedy umožnit chlapci kontakt s ostatními dětmi, v jejichž blízkosti by se toho sám nejvíc naučil. Tato nepřítomnost vrstevníků v jeho dětství zkomplikovala chlapci život i v jeho dospělosti.

V dospělosti Kleinpetr doplácí na své dětství. Protože neměl nikdy přátele, nedokáže si je najít ani nyní. Ještě těžší pro něj je navázat kontakt se ženou. „A jemu se líbily krásné dívky. Ale co by takové nabídl, pakliže by ji potkal?“ (Tolstá 1996, 161) Rád by se oženil, ale nedokázal žádnou dívku ani oslovit. Představivost má bohatou, sní o ženách, ale když už se odhodlá k činu, skončí to trapnou situací, která ho většinou odradí od dalších pokusů o seznamování. „Nikdo s ním nechtěl nic mít.“ (Tolstá 1996, 162)

Slušné vychování, které mu vštíplala v dětství babička, mu ale zůstalo celý život. „Doma si Kleinpeter utřel žlutek s cukrem, umyl a vyleštil skleničku, potom pečlivě srovnal pantofle na kobereček u postele...“ (Tolstá 1996, 163) Kvůli těmto zarytým návykům ale působí na své okolí nudně. Je dokonce tak zoufalý, že si představuje, jak si nějakou ženu vyprosí od jejího stávajícího přítele a on mu ji jen tak přenechá. „...nechte ji pro mě, vy si ještě někoho najdete, vy to umíte.“ (Tolstá 1996, 163) Kvůli přísné babiččině výchově je jeho sebevědomí nulové a on každý den zažívá nové ponížení. Každá jeho návštěva ve společnosti končí výsměchem. Stejně jako v dětství na návštěvě s babičkou, i tady se mu všichni posmívají. Za to, jak vypadá, za to, jak se chová. Ženy ho ani nepokládají za opravdového muže. „To není mužskej, ale ňouma.“ (Tolstá 1996, 165) Když se o něm takhle vyjádří žena, do které je zamilovaný, rozhodne se Kleinpeter spáchat sebevraždu. Ani to se mu ale nedaří. Při prvním pokusu zjistí, že zrovna nejde plyn, takže se nemůže otrávit tím, že by strčil hlavu do trouby. Druhý pokus zhatí jeho pohodlnost, kdy nechce otevřít pracně zazimované okno jen proto, aby z něj mohl vyskočit. Již pokus o sebevraždu je projevem zoufalství. Když se navíc přidá fakt, že kvůli vlastní nešikovnosti nebo pohodlnosti sebevraždu ani nedovede do konce, je to už vrchol zoufalství.

Ve snaze po změně se muž rozhodne naučit se pořádně německy, aby měl ženy čím okouzlovat. „I když měl Kleinpeter strach z milicionářů, vylepil po sloupech oznámení.“ (Tolstá 1996, 167) Ani tento plán ale nakonec nezrealizuje až do konce. „Pochopil, že všechny pokusy jsou zbytečné, že se měl kdysi dávno oženit s vlastní babičkou a pomalu tlít v teplém pokoji... a před svým talířem mít jen tak pro zábavu starého plyšového zajocha.“ (Tolstá 1996, 168-169) Člověka se správnými vzory v dětství by nemohla myšlenka na sňatek s vlastní babičkou ani napadnout. Kleinpeter je však v důsledku svého dětství skutečně zoufalý. Život mu připadá nespravedlivý. „Vždyť já mluvím o něčem jiném, o životě, ten pořád dráždí, něco ukáže a sebere to, ukáže a sebere.“ (Tolstá 1996, 172)

Nakonec se Kleinpeter ožení, ale žije pouze jako ve snu. Je řízen svou ženou, která ho vodí za ruku, jako to dělala babička. Stále si svůj život neužívá. Babiččin vzor v něm zůstává a on potřebuje někoho, kdo mu říká, co má a nemá dělat. Stejně náhle, jako získá ženu a ožení se, ho také žena opouští. Ani to nevyvolá v Kleinpetrovi žádný zvláštní pocit. Ženu měl a teď už ji prostě nemá. V tuto chvíli, kdy zůstane sám, ale úplně mění svůj pohled na život, konečně se stává spokojeným a přijímá život takový, jaký je. „Kleinpeter si nic nepřál, ničeho nelitoval, vděčně se usmál na život, který běžel kolem – lhostejný, nevďečný, klamající, výsměšný, nesmyslný, cizí – nádherný, nádherný, nádherný.“ (Tolstá 1996, 175) Kleinpeter

tedy musel ujít dlouhou cestu až do své dospělosti, aby se naučil mít život rád. Jeho ovlivnění babičkou v dětském věku bylo tak silné, že ovlivní i velkou část jeho dospělého života.

Všechny vybrané povídky zobrazují dětského hrdinu a jeho život. Každá ale jinak a zcela po svém. Zatímco někteří hrdinové mají spokojený život už v dětství, jiní se stávají skutečně šťastnými až v dospělém věku. Dosažení dospělosti znamená ale pokaždé určitý zlom v životě hrdiny.

Dívky v povídce Na zlatém zápraží seděli mají šťastný život, milující rodinu a každý den plný dobrodružství a fantazie. Nemají žádné starosti, které by je trápily, a tak si užívají každý den. Vše se změní až ve chvíli, kdy dosáhnou dospělosti a vrací se na místa, která jim dříve připadala krásná a čarovná. Dospělýma očima vidí tato místa úplně jinak, obyčejně, bez kouzla.

Stejně tak chlapci v povídce Setkání s ptákem mají spokojené dětství, kdy jim nechybí rodina a každý den plný zážitků. Vše vidí svýma dětskýma očima a rádi si pohrávají s fantazií. Až do chvíle, kdy umírá dědeček a jednoho z chlapců zasáhne v tu samou chvíli další rána. Zrada od milovaného člověka, kterého do této chvíle bránil před slovními útoky ostatních a se kterým se ve své dětské pošetilosti chystal strávit svoji budoucnost. Tato zlá zkušenost znamená pro malého chlapce jakési vystřízlivění a konec dětských snů. Právě v této chvíli se alespoň uvnitř sebe stává dospělým.

Chlapec v povídce Nepopsaný list je zcela jiným případem dětského hrdiny. Vzhledem ke své vážné nemoci není typickým příkladem šťastného dětského hrdiny. Jeho štěstí ale můžeme najít v milující rodině. Matce, která je stále při něm, a otci, který vede sice dvojitý život, ale ve svých snech o budoucnosti myslí především na dobro svého syna. Až do chvíle, kdy se otec po experimentálním operačním zákroku mění v sebevědomého muže a syn se pro něj stává nepohodlným.

Hrdina, vzpomínající v povídce Spi, synáčku, spi na své dětství, se stává spokojeným, až když dosáhne dospělosti. Ve svých vzpomínkách zmiňuje několik šťastných chvil ze svého života v dětském domově. Špatné zkušenosti ale značně převažují. Až ve věku dospělého člověka poznává, jaké to je někam patřit. Ve své tchýni nachází matku a ve své ženě, která se k němu nechová příliš vřele, vidí svou sestru. Ač určitě nejde o ideál manželství, pro muže, který nikdy nepoznal rodinu, je to to nejlepší, co si dokáže představit.

Kleinpetr je i přes nepřítomnost matky a otce ve svém životě milován. Babička mu poskytuje vše, co dítě potřebuje. Vychování, dostatek jídla, péče. Zanedbá ale jeho sociální život, kvůli čemuž je chlapec nešťastný, a na což doplácí především později v dospělosti. I

když se v určité životní etapě rozhodne dokonce pro sebevraždu, nakonec se naučí přijmout svůj život takový, jaký je, a stává se spokojeným člověkem.

7 Dětský hrdina a satira

Satira je definována jako komické vyjádření kritického postoje a je vedle humoru jedním ze základních druhů literární komiky. Základem satirického postoje je kritický vztah vůči zobrazované skutečnosti. Klíčovou roli hraje v satirě obraz nepřítele. Je těsně spjata s dobovými společenskými a morálními normami a bezprostředně reaguje na střídání ideologií. Satira je jedním z nejstarších literárních žánrů. Nejvíce se jí daří v epochách důvěřujících rozumu a možnostem cílevědomé nápravy věcí veřejných. Její intenzita vzrůstá v obdobích krizí a zásadních společenských změn. Zejména v přelomových dobách bývá vysoce ceněna pro své nápravné nadšení a nenávisť vůči společenským zlořádům, jindy však naopak bývá pro svou útočnou výsměšnost považována za vývojově nižší typ komiky. (Mocná 2004, 612)

Jako zástupce satirické prózy s dětským hrdinou jsem si vybrala sbírku satirických povídek *O malých pro velké* autora Arkadije Timofejeviče Averčenko. Z této poměrně rozsáhlé sbírky jsem vybrala tři povídky. Každá povídka je jakousi epizodou, znázorňující většinou jednoduchou situaci. Všechny povídky mají svoji podstatu a každá jednotlivě vystihuje určitou lidskou vlastnost.

7.1 Arkadij Timofejevič Averčenko – O malých pro velké

Jako literární dílo, které vypráví o dětském hrdinovi formou satiry, jsem si vybrala sbírku povídek *O malých pro velké* autora Arkadije Timofejeviče Averčenko. Na třech vybraných povídkách chci ukázat naprosto jiný pohled na dětského hrdinu, než který jsem prozatím nabídla. Vynikající satirik Arkadij Timofejevič Averčenko líčí s humorem sobě vlastním osudy dětských hrdinů a dospělým nabízí možnost nahlédnout do dětské duše. V povídkách se střídají dětské hrdinové dobří a poctiví s těmi méně vycvakanými a ukázněnými. Jak už název napovídá, tato kniha, ačkoliv vypráví o „malých“, je určena pro „velké“. Podává různé charakteristiky dětských hrdinů a může pomoci dospělým pochopit svět a myšlení jejich dětí.

Autor: Arkadij TimofejevičAverčenko

Arkadij Timofejevič Averčenko se narodil 27. 3. 1881 v Sevastopolu a zemřel 12. 3. 1925 v Praze. Byl ruský spisovatel, satirik, humorista, dramatik a divadelní kritik. Pracoval jako písař a úředník a přispíval do humoristických časopisů. Averčenko nepřijal Říjnovou revoluci a uprchl na jih do Sevastopolu. Bolševici zastavili vydávání satirického časopisu, jehož byl Averčenko sekretářem. Přispíval do několika novin, kde se angažoval proti bolševikům.¹ Po dobytí Sevastopolu Rudou armádou roku 1920 odjel Averčenko jednou z posledních lodí do Konstantinopole.² V červnu 1922 přijel do Prahy, kde zůstal až do své smrti. Je pohřben na Olšanských hřbitovech v Praze.³

Povídka: Tři žaludy

Povídka vypráví o přátelství třech chlapců – Moťky, Šáši a vypravěče povídky, kteří bydleli v jedné ulici, jejich rodiče byli dobrými přáteli a všichni tři chlapci chodili ve škole do stejné třídy, kde seděli vedle sebe v jedné dlouhé lavici jako tři žaludy na dubové větvi. Všechno dělali společně – kradli melouny, jedli pirohy, dostávali výprask. Žili v domnění, že díky svému přátelství zvládnou všechno, co je v životě potká. Takto žili až do šestnácti let, kdy začali pracovat. Dva z chlapců se pak nadále vídají, avšak Moťka, který odjel za prací do města, se ukazuje už jen zřídka. Když se vrací, už se nechová jako přítel a velmi dává zbylým dvěma přátelům najevo, že on se dostal finančně nejlépe. Dva přátelé jsou jeho chováním udiveni, opláčou ho, ale nakonec si uvědomí, že přítel, který je opustil, nestojí za to, aby kvůli němu plakali.

Dětský hrdina

Dětskými hrdiny v povídce Tři žaludy jsou tři chlapci, kteří jsou již odmala přáteli. Vztahy mezi nimi se mění v dospělosti, kdy každý z chlapců dosáhne jiného společenského postavení a jejich rozdílné pozice znamenají konec jejich přátelství. Dětské hrdinové jsou v povídce zobrazeni ve svém vývoji. Jejich obraz je vytvořen v autorském komentáři a u každého z nich ve větší nebo menší míře také tím, jak se oni sami projevují ve vztahu k sobě i dalším přátelům, a jak se vůči nim chovají ostatní postavy. Přejít od dětství do dospělosti se uskutečňuje nástupem chlapců do práce a dosažením jiného společenského postavení. Povídka je ve své podstatě vážná a smutná, protože znamená konec jednoho velkého přátelství.

---

¹<http://www.arkadiyaverchenko.ru/>, 21. 12.2014.

²http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/arkadij-avercenko-manzelka-1401560, 13. 04.2015.

³<http://www.arkadiyaverchenko.ru/>, 21. 12.2014.

Zároveň je ale úsměvné, s jakou vážností na sebe nyní pohlíží jeden z přátel, který se jen díky své nynější pracovní pozici cítí být něčím víc a nechává se prosit, aby s přáteli z dětství vůbec promluvil. Nepochází mu přitom, že zbylí dva přátelé mají ještě jeden druhého, ale on už je na všechno sám.

„Není ničeho nezištnějšího nad dětské přátelství...“ (Averčenko 1923, 24) Těmito slovy začíná povídka, vyprávějící o přátelství třech chlapců. Jak známo, je dětské přátelství skutečně nezištné. „Filosofové a děti mají týž ušlechtilý rys povahy – nepřikládají významu nijakým rozdílům mezi lidmi – ani sociálním, ani rozumovým, ani zevnějším. (Averčenko 1923, 24) Děti se nenechají ovlivnit žádnými vnějšími okolnostmi. Rády se kamarádí a při výběru svých přátel jednají jen podle svého srdce, na vhodnost nebo nevhodnost přátelství s tím či oním se neohlížejí. „Koupali jsme se vždy v celé trojici, tloukli jsme kluky ze sousední ulice také v celé trojici a nám namlátili také vždycky všem třem najednou – společně a nerozdílně. (Averčenko 1923, 25) Co zažívá jeden z přátel, zažívají s ním i ostatní. Když jeden kradne doma pirohy, nemá strach z výprasku a ukradne jich víc, aby mohl obdarovat i své přátele. Jde o běžné situace a události, které provází období dětství. Tato sounáležitost a nezištnost se však s přibývajícím věkem začíná vytrácet. „Tak šťastně a nerušeně jsme žili, rostli a rozvíjeli se do šestnácti let.“ (Averčenko 1923, 26)

V určitém věku se vše mění. Chlapci už nejsou natolik neovlivnitelní, jako byli v dětském věku. Nezajímá je už jen čisté přátelství, ale váhu přikládají i společenskému postavení a finančním možnostem. „Se Šášou jsme se stýkali denně, ale kde byl Moťka a co se s ním dělo – o tom se jen mlhavě proslýchalo, že jest „zdařile zaopatřen v místě“ a že se z něho stal takový švihák, že se k nám nebude chtít ani znáti.“ (Averčenko 1923, 26) Zatímco dva z kamarádů se stále stýkají, protože nezměnili místo svého bydliště, třetí z přátel se odstěhoval. Zbylí dva vědí o jeho úspěchu, přejí mu ho a jsou pyšní na to, že to jeden z nich dotáhl tak vysoko. Jsou přesvědčeni o tom, že ani vztah jejich bohatého přítele k nim se nezměnil. Proto jsou celí šťastní, když se jednoho dne jejich přítel vrací na návštěvu do svého rodného města. Hned vzápětí ale zažijí zklamání. Ihned utíkají s dětskou radostí a nadšením k domu svého přítele, aby ho pozdravili a zeptali se ho, jak se mu daří. Přivítání jeho matky ale vůbec není takové, jaké si představovali. „Moťa nepřijímá.“ (Averčenko 1923, 27) Dva kamarádi nechápou, co tento výrok znamená a nakonec zklamání odejdou. „A cítili jsme se tak zapomenutými, tak poníženy ubohými venkovany, že se nám chtělo i plakati i umřítí...“ (Averčenko 1923, 28)

Když druhého dne dostanou lísteček, aby čekali v určitém hodinu v městském parku, jsou však opět nadšení a natěšení, že konečně zase uvidí svého přítele. Ten se ale chová

odměřeně a mluví jen o sobě a svém úspěchu. Na životy svých přátel se ptá jen z jakéhosi projevu zdvořilosti. „Chtělo by se mi vůbec přezkoumati ve svém základu naše vztahy.“ (Averčenko 1923, 29) Tímto výrokem již dává najevo, že se vše změnilo. Teď už jsou dospělí, každý na jiné pozici a nic už tak nemůže být jako dřív. „Nejsme už malincí a vůbec...dětství, to jest jedna věc, a když už jsme mladí lidé, to jest věc zase zcela jiná. Někdo na příklad se dostal do nějaké vyšší společnosti, mezi inteligenci, a jiní jsou z nižších vrstev...“ (Averčenko 1923, 30) Již těmito slovy uráží své přátele a dává jim najevo, že oni jsou teď pro něj něčím méněcenným. „...a že jsme byli jako malí spolu, tak to ještě neznamená...“ (Averčenko 1923, 30) Po těchto slovech jim nabízí, že se mohou stýkat někde, kam nechodí žádní lidé. Nepřeje si, aby je viděli pohromadě. Projevuje se tak falešnost a přetvářka dospělých. Jeho nabídka je opět spíše gestem zdvořilosti a pýchy. „Ovšem, chápu vaši situaci – máte mne rádi...“ (Averčenko 1923, 30) Bývalý přítel, bývalý dětský hrdina teď vidí sám sebe jako někoho, kdo by se měl nechat přemlouvat, aby se vůbec s někým zastavil na kus řeči. Je pravdou, že je nyní z trojice nejúspěšnější, ale dá se říct, že mu tento jeho úspěch stoupl do hlavy. Nezajímá ho, co cítí jeho nejlepší přátelé z dětství. Stará se nyní jen o svůj vlastní prospěch.

„Toho dne jsme já a Šáša, odkopnutí, všední, leželi na mladé travičce železničního náspu a poprvé jsme pili vodku a naposled jsme plakali...To byly poslední slzy našeho dětství.“ (Averčenko 1923, 31) Po této události si už chlapci uvědomují, že dětství je jedna věc, ale dospělost je věc zcela jiná. Co platilo ve věku malých chlapců, to neplatí ve věku dospělých mužů. A tak, jako vedle sebe chlapci sedávali v lavici jako tři žaludy, dnes vedle sebe stojí jako tři mladé duby. „Žaludy jsou stejné, ale když z nich vyrostou mladé douбки – z jednoho doubku dělají katedru pro učence, z druhého je rámeček k portrétu milované dívenky, a z třetího doubku vyrobí mistrně takovou šibenici, že až – až...“ (Averčenko 1923, 31) Nikdy se nedá srovnávat období dětství s obdobím dospělosti.

Povídka: Hod Boží vánoční u Kind'akových

Povídka vypráví o rodině Kind'akových, která se chystá ke svátečnímu obědu na Boží hod vánoční. V rodině jsou čtyři děti – tichý Jegorka, zlobivý Volod'ka a nejmladší Miločka a Karasik. Mezi dětmi je daný jasný řád. Nejmladší děti se bojí rváče Volod'ky a sestra mu dokonce líbá ruku, aby si ho udobřila. Jegorka je jakoby stále zasněný. Na návštěvu přichází Volod'kův přítel Kolja Čeburachin. Každé z dětí je zaměstnáno svou činností, ale všechny jsou stejně svátečně naladěny. K obědu přichází hosté a společně s rodinou zasedají ke stolu. Žena jednoho z hostů vylije na Volod'kovu novou blůzu červené víno. A protože je paní

Kind'áková vychovaná žena, nevyhubuje návštěvě, nýbrž nespravedlivě synovi. Ten cítí křivdu a odchází s Koljou ven, kde se chtějí rvát s gymnazisty. Ti jsou ovšem v přesile, zbijí Volod'ku a tím pro něj celý sváteční den končí.

Dětský hrdina

Dětských hrdinů je v této povídce pět. Čtyři z nich jsou sourozenci a pátý chlapec je kamarád jednoho z nich. Ačkoliv sourozenci žijí a jsou vychováni v jedné rodině, každý z nich je zcela jiný. Tato povídka ukazuje jednu epizodu v životě několika dětských hrdinů. Jde o banální situaci, která se může odehrát kdykoliv a kdekoliv. Zde je však líčena jako něco vážnějšího, důležitějšího. Obraz hrdiny je vytvořen především v autorském komentáři. Nechybí ale ani ovlivnění způsobem vyjadřování samotného hrdiny a prostřednictvím ostatních postav, které přicházejí s dětskými hrdiny do styku. Jedná se i o kontakt dětských hrdinů mezi sebou. Je až úsměvné, jak je celá rodinná atmosféra jaksi naškrobená jen kvůli jednomu svátečnímu obědu a nepatrné odbočení od plánu perfektního oběda vrátí celou situaci v rodině do atmosféry všedních dní. Dochází zde ke střetu konvence dospělých a spontanitu jejich dětí, jež jsou oboje autorem zesměšněny.

„Všechny čtyři děti Kind'akovic jsou ve sváteční, soustředěné, slavnostní náladě. Svátek je všechny čtyři jakoby naškrobil, a tak sedí tiše, bojíce se hnouti, stísněny v nových šatečkách, čistě vymyty a učesány.“ (Averčenko 1923, 61) Matka chystá slavnostní oběd, ke kterému přijdou také pozvaní hosté. Proto musí děti vypadat upraveně a musí se chovat slušně. Toto jsou požadavky na děti z vyšší společnosti. Každé z dětí prožívá tento sváteční okamžik po svém. „Osmiletý Jegorka se usadil na lavičku u otevřených kamen, ani nemrkne a už se tak půl hodiny dívá na oheň.“ (Averčenko 1923, 61) Tento chlapec je tichý a melancholický. Není pro něj tedy problém chovat se ukázněně. To se ovšem nedá říct o jeho starším bratrovi, nejstarším ze všech sourozenců. „Jen kdyby ho Volod'ka nebil a vůbec naň nedorážel.“ (Averčenko 1923, 31) Nejstarší ze sourozenců je známý rváč, který své mladší sourozence s radostí zlobí. I on je ale ovlivněn aktuální sváteční náladou, a tak si nyní čte a ostatních dětí si vůbec nevšímá. Je zahleděn jen sám do sebe a každou chvíli zkoumá, jak mu sluší nové oblečení. Nejmladší děti se starších bratrů bojí, a tak jsou schované za kamny, kde si v tichosti hrají. „A jen jedna úžasná myšlenka hryže v jejich srdéčku, a sice, jest-li Volod'ka zpozoruje jimi připravený stůl?“ (Averčenko 1923, 62)

Mezi sourozenci vládne tak silná hierarchie, že nejmladší děti neváhají políbit nejstaršímu bratrovi ruku jako projev své úcty k němu, jen aby jim neublížoval. Ukazuje se ale, že ze dvou nejmladších sourozenců je dívka ta statečnější. „Miločka se k ní šourá, k této

koulováním zdrsnělé, jizvami a škrábami od divokých pŭtek pokryté, strašné ruce...“ (Averčenko 1923, 63) Její stejně starý bratr zůstává raději stále ukryt za pecí. Miločka tak musí setkání s hrozným bratrem podstoupit sama a chová se vždy tak, aby si bratra proti sobě nepoštvala. „Sestra je lhostejná k efektnímu vzezření bratra, ale aby mu polichotila, chválí...“ (Averčenko 1923, 63) Atmosféra v rodině připomíná ve vztazích mezi dětmi válečnou zónu, kde každý zná svá práva a povinnosti a snaží se zachovat klid a mír.

Na návštěvu přichází Volod'kův kamarád Kolja. Děti pozorují milou změnu v matčině tónu hlasu. Nejsou zvyklé, aby matka mluvila tak vlídně. „Bože, jaká kouzelná změna tónu! Ve všední dny je rozhovor takovýhle: Co's to neřáde, ohavo, dělal, s čuňátky ryl, nebo co?“ (Averčenko 1923, 64) Také kamarád Kolja, který je známým rvačem, se v tento sváteční den chová zcela jinak. Povídá si s matkou a nic nenasvědčuje tomu, že je to chlapec, který každý den chodí domů se škrábanci a modřinami po rvačce. „Dospělá žena s ním beseduje jako s rovným, zve jej, aby se posadil! Doopravdy, ty vánoce dělají s lidmi zázraky!“ (Averčenko 1923, 65) Když už tato klidná atmosféra trvá dlouhou dobu, děti se začínají nudit a projevuje se jejich obvyklé chování. Už za okamžik se chlapci domlouvají, jak se zase s někým poperou. I Jegorka se probere ze svého zamyšlení a jde pozlobit své mladší sourozence. Když mu nechtějí dát sladkosti, plivne jim na jimi připravenou hostinu. Děti ale nic nenamítají a v tichosti vrátí vše do původního stavu. „Bože, kolik jest doma nepřátelských elementů. A tak se musí žít – za pomoci lichocení, úplatků a ponížení.“ (Averčenko 1923, 66)

Když přijdou hosti a všichni zasednou ke stolu, polije jedna z žen Volod'kovu košili vínem. Matka ví, že se nesluší vynadat hostovi, proto se nechá ovlivnit konvencemi dospělých a svůj hněv nad rozlitém vínem a zničenou košilí obrátí na syna. „Nač jsi se tu pod rukou usadil! A co jste za ohavné děti, do hrobu mne přivedete.“ (Averčenko 1923, 68) Chlapec, který je nespravedlivě potrestán, chápe matčino jednání jako velikou křivdu. „A najednou byl zkalen v očích Volodí celý slavnostní svátek, všechna nadšená nálada...“ (Averčenko 1923, 68) Veškerá jeho sváteční dobrota a laskavost najednou mizí a on se vydává s kamarádem Koljou ven z domu, aby mohl někoho zbit, a tím si dopřát zadostiučinění. Nevidí důvod, proč by se měl on chovat pěkně, když matka se k němu zachovala zle. Venku se s kamarádem pustí do rvačky s dalšími chlapci, ale protivníci na ně útočí v přesile. Chlapec je tedy ke svému zklamání z domova ještě zbit. I když se tak všichni členové rodiny snažili, aby si udělali krásný a klidný sváteční den, jeden impuls stačil k tomu, aby se vše vrátilo do podoby všedních dnů. „A zbytky sváteční nálady ihned zmizely – sváteční náladu změnily obvyklé všední věci a starosti.“ (Averčenko 1923, 69)

Povídka: Hrůzostrašný kluk

Hlavním hrdinou povídky je rváč Ivan Aptěkarev, kterého se bojí všechny děti, i vypravěč povídky, který mu udělí přezdívku „Hrůzostrašný kluk“. Tento chlapec se pere důvodně i bezdůvodně a přepere úplně každého. Každý se mu tedy vyhýbá. Až do patnácti let, kdy se všichni chlapi začnou trápit kvůli dívkám. V tu dobu si vypravěč povídky s Ivanem poprvé pořádně promluví. Když se z vypravěče povídky stane spisovatel a je pozván do nemocnice, aby raněným přednesl něco ze svého díla, setkává se tu s Ivanem, který ho hned poznává a oslovuje. Ivan se stal důstojníkem, ale namísto obávaného rváče se silnými pěstmi zde leží raněný muž, který má místo ruky jen pahýl. Vypravěč povídky ihned zapomíná na všechn strach, který mu Hrůzostrašný kluk v dětství způsobil, a je jeho osudem dojat.

Dětský hrdina

Hlavním dětským hrdinou je vedle vypravěče povídky Ivan Aptěkarev, Hrůzostrašný kluk, který je znám pro svoji sílu. Každý se ho obává a nikdo mu nechce dát záminku, aby od něj byl zbit. Povídka ukazuje dětského hrdinu ve vývoji a jeho obraz je vytvořen především v autorském komentáři, který je tvořen jiným, stejně starým dětským hrdinou. Mnohé o dětském hrdinovi napovídá také jeho vlastní chování a vyjadřování. Je až úsměvné, s jakou bojácností přistupují všichni ostatní chlapi k vyhlášenému rváči, i to, jak dokáže tohoto rváče změnit období první zamilovanosti.

„Když obracím zraky své k tichému růžovému údolí svého dětství, zakouším do dneška potlačovaný strach při pomyšlení na Hrůzostrašného kluka.“ (Averčenko 1923, 139) Takto vzpomíná vypravěč povídky na největšího rváče, kterého za celé své dětství poznal. A i dnes, po letech, pociťuje strach, když si na tohoto kluka jen vzpomene. „Jako široké pole rozestírá se dojímové dětství – nerušené, pokojné koupání s mnohými jinými kluky...“ (Averčenko 1923, 139) To jsou vypravěčovy vzpomínky na dětství, které můžeme nazvat příjemnými. Vzpomíná na přátele, se kterými trávil hodně času, a kteří mu vždy pomohli. Toto, ve vzpomínkách idylické dětství, však jedna vzpomínka narušuje. „...v tom tichém údolí dětského života jako nějaký hrozný dub se tyčí pěst, pádná jako kovářský perlík, pěst zdobící kostnatou, svalnatou, žilnatou, jako dráty protaženou paži Hrůzostrašného kluka.“ (Averčenko 1923, 140)

Tohoto kluka se báli všichni chlapi z okolí. Aniž by s ním měli nějaký spor, vždy se museli mít na pozoru před tímto rváčem, který se pral s důvodem i bez něj a nikdy neprohrál. „Opravdu, v tomto hochovi bylo cosi strašného...“ (Averčenko 1923, 140) Chlapi si mezi sebou vyprávěli, že Hrůzostrašného kluka se bojí i jeho vlastní rodiče. Nic o něm nevěděli, a

tak se mohli jen dohadovat, co o jeho životě je pravda a co je jen výmysl těch, kteří se ho bojí. Zatímco všichni ostatní chlapi si dlouho rozmýšleli, než se pustili do nějaké rvačky, vymýšleli taktiku, přemýšleli nad svými šancemi, tento kluk se vrhal do každého střetu bez rozmyšlení. „...zavýskl, shodil pás a rozpráhnul se pravou rukou tak daleko, že jeho samého div do zad neudeřila, vrhal se do bitvy.“ (Averčenko 1923, 141) I když na chlapce, který na rváče vzpomíná, tento chlapec ještě nikdy nezaútočil, i on se ho obával. Nejednou viděl na vlastní oči, jak surově se dokáže Hrůzostrašný chlapec být, a že pro něj není problém zdolat velikou přesilu. Stejně jako ostatní chlapi z města se i on pohyboval po ulicích s jistým strachem a v neustálém napětí. „...vždy a stále jsem byl pronásledován neuvědomělým tajným strachem, z kterého mně tuhla krev v žilách: právě se někde pohybuje Aptěkarenko, hledaje své oběti...“ (Averčenko 1923, 141) Hrůzostrašný kluk, nejen že měl silné pěsti, ale byl také chytrý a měl výborný přehled, kdo se kde v jakou hodinu pohyboval, kdo kde co ukradl...A tak si vždy našel záminku, proč někoho zbít. I vypravěč od něj vyslechl výhrůžku, která mu však stačila, aby už dále nekonal to, za co se Hrůzostrašnému klukovi znelíbilo. „Jest-li tě ještě jednou uvidím na poli – tak by bylo lépe pro tebe, kdyby ses nebyl vůbec narodil.“ (Averčenko 1923, 143) Každému stačila už jen takový výhrůžka z jeho úst, aby uposlechl. Nikoho nenapadlo protivit se tomuto varování. A Hrůzostrašného chlapce zase nenapadlo, aby se někdy někoho bál. Chodil sám mezi ostatní chlapi, kteří by při útoku na něj byli ve značné převaze. Nikdo se ale neodvážil, aby tohoto obávaného rváče napadl. A proto se ho ostatní chlapi báli a zároveň ho také obdivovali za jeho neohroženost a sílu.

„Když nám bylo patnáct let, tak jsme se všichni začali trápit pro lásku.“ (Averčenko 1923, 145) A to poprvé spojilo Hrůzostrašného kluka s ostatními chlapi ve městě. Ani on se neubráníl zamilovanosti. Chlapi tedy museli být na pozoru, aby se jim nezalíbila stejná dívka jako jemu, ale na druhou stranu s ním mohli prohodit alespoň pár slov. V této době bylo zvykem, že dva chlapi při setkání pronesli vždy stejnou frázi. „K vůli komu se trápíš?“ (Averčenko 1923, 145) Ptal se i Hrůzostrašný kluk a dokonce i na oplátku odpovídal. Při těchto hovorech nevypadal tak hrůzostrašně a vzdáleně všem ostatním. „Za takového teplého něžného večera, naplněného smutnou vůní akátů, otevřelo mé tajemství ba i jeho mužné srdce.“ (Averčenko 1923, 146) Tato doba chlapecké zamilovanosti uplynula a chlapi se rozprchli do světa. Nikdo už nevěděl, kde je Hrůzostrašný kluk, i když všem zůstal v paměti asi až do konce života. Každý z chlapců, nyní už mužů, žil najednou svůj vlastní život a už se neohlížel na dětská léta.

„12. listopadu 1914 roku jsem byl pozván do nemocnice, abych přednesl několik svých povídek raněným...“ (Averčenko 1923, 147) Až tady dochází opět k nečekanému

shledání po letech. „Mému dětskému uchu blízký tón zazněl v slovech tohoto bledého, vousy na bradě zarostlého, raněného.“ (Averčenko 1923, 147) Mladý muž se chvíli díval na raněného důstojníka. Až po nějaké chvíli v něm poznal známou osobu. „Hrůzostrašný kluk ležel přede mnou, usmívaje se na mne slabě a vlídně.“ (Averčenko 1923, 147) Vypadal teď velice bezmocně, a kdyby se ke známému z dětství nepřihlásil, on sám by ho mohl jen těžko poznat. Oba si vzpomněli na svá chlapecká léta, což je dohnalo k pousmání. Když se dali do řeči a vypravěč se ve vzpomínkách vrátil k úvahám nad tím, jak silnou ruku měl Hrůzostrašný kluk před lety a jak silná musí být asi dnes, byl náhle překvapen. „A ukázal zpod pokrývky krátký pahýl.“ (Averčenko 1923, 148) Nyní důstojník, který už jako malý chlapec udílel svou rukou rány na všechny strany, tu nyní ležel bez ruky. To vypravěčem natolik otřásl, že tohoto, ve svých vzpomínkách skutečně hrůzostrašného, chlapce politoval. „Ubohý Hrůzostrašný kluk.“ (Averčenko 1923, 148) Co následovalo potom, by vypravěče v jeho chlapeckém věku nemohlo nikdy napadnout. „Když jsem odcházel, nahnul mou hlavu ke své, políbil mne...“ (Averčenko 1923, 148) Důstojník si vzpomněl i na léta, kdy se trápili kvůli dívkám, a optal se přítele z mládí, pro koho se trápí dnes. Najednou neviděl v tomto muži Hrůzostrašného kluka, nýbrž bezmocného muže, který by snad ani nedokázal nikomu ublížit. „...taková nevyslovitelná lítost zaplavila naše duše, že jsme se div nerozplakali.“ (Averčenko 1923, 148)

Zatímco v dětství byl chlapec rváčem a nejspíš kvůli špatnému rodinnému zázemí nebyl schopný a ani neprojevil zájem najít si přátele, v dospělosti se mnohé změnilo. Chová se už naprosto jinak. Nejspíše v průběhu svého dalšího života pochopil, že vážnost mezi ostatními si může dobýt i jinými způsoby než pěstmi. V dětství se žádný chlapců neopovážil přiblížit se k němu, po letech však on, Hrůzostrašný kluk, líbá ruce svému známému z dětství.

Každá z vybraných povídek je krátkým příběhem, kde v hlavní roli stojí dětský hrdina. V každé z povídek je dětský hrdina líčen osobitým způsobem a jednotlivé povídky ukazují jistou lidskou charakteristiku.

Povídka Tři žaludy ukazuje, že to, co platí v dětství, nemusí nutně platit také v dospělosti. Tato povídka líčí vývoj přátelství třech chlapců. Zatímco dva z nich zůstávají spolu celý život, třetí z přátel odchází z města, aby získal vyšší postavení. S vyšším postavením ale, jakoby získal i jiné životní hodnoty a pohled na svět. Zatímco jeho přátelé mu úspěch přejí a jsou hrdí na to, jak úspěšného mají přítele, chová se zbohatlý muž zcela odlišně. Kamarádi jsou nejdřív zklamaní, ale hned vzápětí si uvědomí, že nemá cenu trápit se pro takového přítele, který kvůli penězům a společenskému postavení zapomene na

opravdové přátelství. Povídka ukazuje, že jako děti jsou si všichni lidé rovni a nepřemýšlí nad tím, zda je jejich přátelství vhodné nebo nikoliv. S přibývajícím věkem se však formují a nechávají se ovlivnit společností a jistými konvencemi, které jim říkají, jak se mají chovat, a s kým se mají přátelit.

Děti z povídky Hod Boží vánoční u Kindřakových slouží jako příklad sourozenecké hierarchie v rodině. Zatímco nejstarší dítě je jistým vzorem síly, které se ostatní děti bojí, mladší bratr je naopak zakřiknutý, tichý a přemýšlivý chlapec, který si netroufne na staršího bratra, ale mladším sourozencům rád škodí. Dva nejmladší sourozenci mají strach ze svých starších bratrů a snaží se jim vyhýbat, aby se s nimi nedostali do potyčky. Tato povídka krásně ukazuje vztahy mezi dětmi v rámci jedné rodiny, kde se vše odvíjí s ohledem na věk a povahu jednotlivých dětí. Mimo to je zde jasně patrná změna v chování všech členů rodiny kvůli svátečnímu dnu. Zatímco v tento sváteční den se k sobě všichni chovají laskavě, mile, děti jsou hodné a matka vlídná, ve všední dny tomu je úplně jinak. Jde tedy o jakousi přetvářku způsobenou svátečním dnem. Je patrné, že tento klidný stav není v rodině běžný. Jakmile dojde k jednomu nedorozumění v podobě polité košile, celá sváteční nálada se mění v náladu všedních dnů. Nejstarší syn využívá příležitosti, a aby si vybil vztek nad tímto zkaženým svátečním dnem, odchází ven, kde se popere. Tím končí sváteční rozpoložení jak pro něj, tak také pro všechny ostatní členy rodiny, kteří si až do této chvíle jistým způsobem hráli na harmonickou rodinu.

Hrůzostrašný kluk je ukazatelem toho, že se člověk během svého života mění. Z chlapce, který je obávaným rváčem a postrachem všech dětí v okolí, se s přibývajícím věkem stává mnohem mírnější člověk. Tento, jak by se mohlo v dětství zdát, chlapec bez budoucnosti, se v dospělosti stává důstojníkem. Při jednom z bojů je zraněn a přichází o ruku, která byla v dětství symbolem jeho síly, díky které se ho báli všichni v okolí. Je nutné poznamenat, že tento muž byl v dětství sice obávaným a obdivovaným chlapcem, na druhou stranu ale neměl žádné přátele. Žil sám a nevyhledával společnost ostatních dětí. Možná právě proto cítí radost, když se jako dospělý shledává se svým známým z dětství. Jako první ho poznává a hned se k němu hlásí. Jeho známý z dětství, který se ho dříve velmi bál, ho nyní lituje a cítí stesk nad osudem tohoto Hrůzostrašného kluka, kterému by ještě před několika lety přál to nejhorší.

8 A. S. Makarenko a jeho odborný pohled na dětství a výchovu ve 20. století

Spisovatel a pedagog A. S. Makarenko je neodmyslitelně spjat s výchovou dětí ve 20. století. Právě proto jsem si jeho osobu a dvě z jeho děl vybrala pro svou práci. Cenný je především jeho román *Pedagogická poéma*, který je vyprávěním jeho vlastních zážitků a postřehů, které nasbíral v době, kdy vedl pracovní kolonii Gorkého u Poltavy, později u Charkova. Dalším dílem, které jsem do své práce zařadila, je kniha přednášek *O výchově dětí v rodině*, kde A. S. Makarenko poukazuje na důležitost rodinné výchovy a shrnuje její metodiku.

Za hlavní složku výchovy považuje A. S. Makarenko práci. Práce tvoří nejen denní plán každého jednotlivce, ale slouží také jako prostředek k vyřešení veškerých otázek lidského života. A. S. Makarenko poučuje své svěřence slovy: „Budeš pracovat a někdy i odpočívat. V tom spočívá život.“ (Pešková 2012, 99) Podle Makarenka je možné prací převychovat i mravně narušené jedince. Základem pro úspěch je kolektivní výchova.

V dílech 20. let 20. století je v postavách dětí vyjádřena víra v budoucnost. Období dětství jako by nemělo žádnou cenu. Důležitým se člověk stává až v dospělosti. Literatura počátku 20. století je plná předčasně dospělých dětských hrdinů, kteří jsou zatíženi zodpovědností neúměrnou věku, starostmi a zážitky, mezi kterými se často objevuje smrt blízké osoby. Je to doba, kdy jsou děti odtrhovány od rodičů. Nejen děti osiřelé, ale i děti těžce pracujících rodičů, jsou umísťovány do kolektivistických dětských zařízení. Právě zde bylo podle tehdejších pedagogů, bez působení rodinných ani žádných jiných postranních vlivů, snadné vychovat „nového člověka“. (Pešková 2012, 107 - 109)

Autor: Anton Semjonovič Makarenko

Anton Semjonovič Makarenko se narodil 1. 3. 1888 v Belopolji v Charkovské gubernii a zemřel 1. 4. 1939 v Moskvě. Byl ruský prozaik a pedagog. Od roku 1905 pracoval jako učitel. Teprve později vystudoval pedagogický institut a stal se také ředitelem školy. Za svou studentskou práci „Krise současné pedagogiky“ získal zlatou medaili. Po roce 1920 se věnoval výchově tzv. „bezprizorních“, tedy válečných sirotků z rodin povražděných za revoluce a občanské války, kteří si zvolili cestu kriminality. Makarenkova zkušenost je tedy jedinečná a zcela autentická. Postupně řídil pracovní kolonii Gorkého u Poltavy a později kolonii Dzeržinského v Charkově. Jeho základní myšlenkou je výchova a převýchova prací a vlivem kolektivu. Od roku 1937 žil v Moskvě a věnoval se teoretické práci. Hlavním dílem A.

S. Makarenka je román Pedagogická poéma, líčící život v kolonii Gorkého. Makarenkova pedagogická teorie se stala vzorem pro výchovu v SSSR i v Československu. Od 60. let 20. století však její autor upadl v zapomnění. (Pospíšil a kol. 2001, 389)

8. 1 Román: Pedagogická poéma

Prvním dílem A. S. Makarenka, které jsem vybrala pro svou práci, je román Pedagogická poéma, dílo, jehož psaní se jeho autor věnoval zhruba deset let. Román líčí existenci pracovní kolonie Gorkého, kterou A. S. Makarenko založil pro bezprizorné děti. Dětské hrdinové jsou zde zobrazeni ve svém vývoji, kdy se z bezprizorních dětí a mladých lidí, kteří neznají žádná pravidla, stávají spořádaní a vychovaní lidé. Tito hrdinové prožili svůj konec dětství už se ztrátou svých rodičů, domova i jistot s ním spojených. Dětské hrdinové jsou zobrazeni v autorském komentáři. Mnohé nám o nich napoví i způsob vyjadřování samotných mladých hrdinů a jednání ostatních postav, například vychovatelů v kolonii.

Původně měl nést román název „Gorkovci“ nebo „Gorkého kolonie“. Jméno Gorkého nenesla pracovní kolonie náhodou. Spisovatel Maxim Gorkij byl přítelem a idolem A. S. Makarenka, osobně kolonii také navštívil a dílo Pedagogická poéma věnuje jeho autor právě jemu. V české verzi je dílo vydáváno pod příznačným názvem „Začínáme žít“.

Román, který je rozdělen na tři části, zachycuje fungování kolonie od jejího převzetí A. S. Makarenkem, kdy nepřiliš zkušený pedagog vytváří kolektiv z nepřizpůsobivých jedinců, přes uvědomění si právě kolektivu jako základního výchovného nástroje, až po vyličení odporu státních orgánů na Makarenkovu činnost a převzetí nové, zpustlé kolonie. Ač je vyličení života kolonie ve vysoké míře pravdivé a přesné, objevují se odchylky, a to především v datech a také v použitých jménech, která jsou odlišná od skutečných jmen osob pracujících a žijících v kolonii. (Pecha 1976, 529) Ani charakteristiky některých postav nejsou vyličeny pravdivě. Například chovanec Zadorov, který je jednou z nejvýznamnějších postav celého díla a prolíná se prakticky celým dějem, ve skutečnosti neexistoval. Jeho poměrně kladná osobnost je poskládána z kladných vlastností několika chovanců. Můžeme tedy říct, že se autor snaží podat kladný obraz, i když to zcela neodpovídá skutečnosti.

V díle se projevuje Makarenkem uznávaný zákon „perspektivních linií“, tedy fakt, že člověka motivuje to, na co se může těšit v budoucnosti. Začíná se postupně, od těšení se na večeri, přes těšení se na společné oslavy, až po celkovou radost z života. Z příchozích bezprizorných se stávají chovanci, po roce kolonisté a později třeba studenti dělnické fakulty. Pedagog A. S. Makarenko se neptal na minulost svých chovanců, nýbrž hleděl jen do

budoucná. V kolonii se brzy utváří rituály, ať už jde o zvonění budíčku, nástupy nebo dlouhodobější plány. Právě plánování je pro A. S. Makarenka důležitým činitelem výchovy. Výsledkem tohoto plánování v kolonii jsou vybavené dílny, fungující polní hospodářství, vepřín, školní třídy i čisté ložnice chovanců. (Pešková 2012, 111 – 114)

Dílo Pedagogická poéma bylo několikrát zdramatizováno. Jednou ze zfilmovaných verzí je snímek Pedagogická poéma, v českém znění Začínáme žít, z roku 1955 režiséra Alexeje Masljukova. Hlavní roli ztvárnil Vladimír Jemeljanov.

Neslavný počátek kolonie Gorkého

Volba této kapitoly není náhodná. Právě zde se totiž odehrává, podle mnohých autorů, nejvážnější moment celého románu. A to ve chvíli, kdy se mladý pedagog A. S. Makarenko neudrží a ze zlosti napadne jednoho z chovanců. A. S. Makarenko byl za toto jednání později kritizován a ani sám na sebe za něj nebyl pyšný. V žádném případě ale tento čin nepovažoval za použití tělesného trestu, nýbrž za požadavek na osobu chovance, aby provedl to, o co je žádán. Právě v tuto chvíli nastává počátek výchovy „nového člověka“, jak si to žádá doba vzniku románu.

Mladý pedagog A. S. Makarenko poprvé přichází na místo, kde má vést pracovní kolonii Gorkého pro bezprizorní nezletilé. Utvoří se pracovní kolektiv zaměstnanců a přicházejí první chovanci. Mezi nimi i Zadorov, postava ve skutečnosti neexistující. „Zadorov byl z inteligentní rodiny, to bylo hned vidět. Mluvil správnou ruštinou a jeho tvář se vyznačovala mladistvou pěstěností, jaká bývá jen u dobře živených dětí.“ (Makarenko 1976, 12) Všichni chlapi dávají najevo, že v kolonii nejsou dobrovolně a ukazují, že se v žádném případě nechtějí přizpůsobit vychovatelům a poslouchat jejich pokyny. Ze života na ulici, na který jsou zvyklí, nejsou naučeni, aby někoho poslouchali a někomu se přizpůsobovali. „Chovanci však mé návrhy vyslechli se zdvořilou lhostejností – jen aby se mne co nejrychleji zbavili.“ (Makarenko 1976, 11) Chlapi tak působí jako starší, než ve skutečnosti jsou. Svým neposlušným chováním a neúctou ke všemu a ke všem můžou vyvolávat strach. I když jsou nyní chlapi součástí tohoto výchovného ústavu, jednají, jako by se jich netýkala žádná pravidla. „K večeru volně odcházeli z kolonie a vraceli se ráno...“ (Makarenko 1976, 11) V okolí kolonie páchají chlapi výtržnosti i trestné činy. Ve většině případů jde o vloupání, vyskytne se ale také případ vraždy. Lidé, sousedící s kolonií, mají strach a s umístěním výchovného zařízení poblíž místa svého bydliště nesouhlasí. Chováním chlapců je zdrcen i personál výchovného zařízení. Nikdo nedokáže odhadnout, jakého chování jsou tito neukáznění chlapi schopni. Ačkoliv se neustále snaží přimět chlapce k poslušnosti a nějaké

prospěšné činnosti, všechny snahy jsou zbytečné. „... a v poměru chovanců k vychovatelům se stále více projevoval tón výsměchu a chuligánství.“ (Makarenko 1976, 13)

S narůstající agresivitou a lhostejností chovanců roste bezmoc a zlost v zaměstnancích výchovného ústavu, kteří musí denně snášet nepřizpůsobivé chování neplnoletých chlapců. Vše se zlomí ve chvíli, kdy A. S. Makarenko slušně pobídne Zadorova, aby šel nasekat dříví, a ten mu rázně odpoví: „Jdi si nasekat sám, je vás tu dost!“ (Makarenko 1976, 14) V tuto chvíli už překročí Zadorov jistou mez, A. S. Makarenko se neudrží a několikrát chlapce uhodí. „Najednou jsem viděl, že se strašně polekal. Bledý s třesoucíma rukama si chvatně nasazoval čapku.“ (Makarenko 1976, 14) Zde je patrné, že chlapec toto chování vůbec neočekává. Jako sirotek, žijící na ulici, je zvyklý být on tím, kdo dává rány ostatním. Tento Makarenkův útok ho natolik ochromí, že naprosto změní své vyjadřování vůči autoritě. „Odpusťte, Antone Semjonoviči!“ (Makarenko 1976, 14) Tento okamžik by mohl, i přes předchozí situace vyvolávající strach, vyvolat ve čtenáři pocit soucitu. Ukazuje se, že chlapec, který se do této chvíle choval jako neohrožený a zlý, je ve skutečnosti vystrašený chlapec, který pouze doplatil na neštěstí, které ho potkalo v dětství a neposkytlo mu základy výchovy a především rodičovskou lásku. Celá situace samozřejmě zarazí nejen chlapce, ale i samotného vychovatele, který by si nikdy nemyslel, že situaci nezvládne a jednoho z chlapců napadne. Tento okamžik je zlomový v přístupu chlapců k práci i k autoritám vychovatelů. Právě od této chvíle se chlapci stávají přístupnějšími, začínají poslouchat pokyny, pracovat a budovat pro sebe lepší budoucnost. „My nejsme tak zlí, Antone Semjonoviči! Všechno bude dobré! My chápeme...“ (Makarenko 1976, 15) Můžeme tedy říct, že přístup chlapců se změní poté, co zažijí určitý šok, neočekávané jednání ze strany druhé osoby, na které nejsou vůbec zvyklí.

Po této události se chování chlapců mění. Stávají se z nich řádní chovanci výchovného zařízení, kteří se sami snaží o udržení pořádku v rámci kolonie Gorkého. Pracují a vydělávají peníze, zlepšují své životní prostředí, učí se dalším dovednostem, získávají nové znalosti a to vše dělají s vírou ve svou lepší budoucnost. Kolonií Gorkého projdou tisíce neplnoletých, kteří by, nebýt tohoto místa, zůstali zločinci. Do kolonie přicházejí stále další a další bezprizorní nezletilí, na jejichž převýchově se postupně podílejí už i chovanci, kteří jsou sami, po jisté době strávené v zařízení, převychovaní. Nikdo se neptá na minulost nově přichozích, všichni směřují do budoucnosti, ve které vidí svůj šťastný život. Pokud se některý z chovanců dopustí špatného chování i během svého pobytu v kolonii, není ostatními zatracen, je mu jen ukázáno, jak se měl zachovat správně. A. S. Makarenko vytváří zcela nové pedagogické postupy a jedná vždy s ohledem na osobnost vychovávaného. Vše je překaženo

až úředními činiteli, kteří neuznávají Makarenkův styl výchovy, a ten je tak donucen kolonii opustit. Už nikdy víc ale kolonie nefunguje tak, jako za dob vedení A. S. Makarenkem.

8.2 Kniha přednášek: O výchově dětí v rodině

Druhým dílem A. S. Makarenka, které jsem vybrala pro svou práci, je soubor přednášek v knize O výchově dětí v rodině. Tato kniha je také významným dílem, i když se s prvním uvedeným, Pedagogickou poémou, ve významnosti nedá srovnávat. Zatímco Pedagogická poéma líčí praktické zkušenosti, soubor přednášek v knize O výchově dětí v rodině má spíše teoretický charakter. A. S. Makarenko zde, po 33 letech svých pedagogických zkušeností, líčí své znalosti a postřehy, týkající se výchovy. Dětský hrdina je zde líčen jako nehotová osoba, která se musí pomocí výchovy kultivovat a projít určitým vývojem, aby dosáhla své dokonalosti. Období dětství a dospělosti by se měla prolínat v podobě různých úkolů, které by neměly být vzhledem k věku příliš odlišné. Obraz dětských postav je v knize přednášek logicky vytvořen v autorském komentáři.

A. S. Makarenko se zaměřuje na rodinnou výchovu, protože podle jeho názoru je to oblast málo prozkoumaná a rodiče si s výchovou často neví rady. Svou špatnou výchovou potom kazí základ pro veškeré další výchovné působení. Kniha se skládá z devíti témat rodinné výchovy: všeobecné podmínky rodinné výchovy, o rodičovské autoritě, kázeň, hra, výchova k práci, rodinné hospodářství, výchova ke kulturním návykům, pohlavní výchova, rodina a výchova dětí. V každé z kapitol podává A. S. Makarenko teoretické poznatky, které mají pomoci rodičům, kteří si často nevědí rady s výchovou. Podle Makarenka totiž není složité pořídit si dítě, složitá je až jeho výchova. Rodiče často, ač nezáměrně, postupují ve výchově špatně a proti potřebám společnosti. A. S. Makarenko se jim tedy snaží poradit ve všech oblastech rodinné výchovy a nezdráhá se poradit také v tom, jak by měla správná domácnost pro výchovu dětí vypadat, jak by se mělo uklízet atd.

Pokud se zaměříme na konkrétní požadavky A. S. Makarenka na rodinnou výchovu, musíme v první řadě uvést, že výchova je podle něj ta nejdůležitější práce rodičů. Je nutné postupovat důsledně, aby výchova splnila očekávání. Důslednost je vždy potřebná již v první fázi výchovy, aby nebyla nutná převýchova, která je mnohem složitější. Rodiče si musí při výchově uvědomit, že jimi vychovávaný člověk není jen jejich dítětem, nýbrž je také občanem společnosti. S tím souvisí také princip kolektivismu. Malé dítě má být připraveno pro život v kolektivu. Už jeho první roky života strávené v rodině se vyznačují kolektivismem. Rodina je prvním kolektivem, se kterým se člověk setkává. V tomto prvotním

kolektivu by měla působit zdravá míra autority, která je při výchově nezbytná. S autoritou je spojena kázeň, které má být dosahováno pravidelným režimem, který si členové rodiny stanoví a který od každého jednotlivce vyžaduje plnění určitých povinností. Používání odměn a trestů není přitom příliš výchovné. Vše by se mělo řídit režimem, a ne vnější motivací v podobě odměn nebo trestů. Určitý řád by měl být zaveden i do hraní dětí. Děti by si neměly hrát volně, jen podle svého úsudku. Rodiče by měli toto hraní usměrňovat a dávat mu jasná pravidla, protože právě hraní je přípravou pro budoucí práci. Ani velké množství hraček není správné. Dítě by mělo dostat tolik hraček, kolik nutně potřebuje, a především by se mělo jednat o předměty, které nějakým způsobem podněcují jeho vývoj a právě i pracovní návyky. K práci a s ní spojené odpovědnosti za její vykonání má být dítě vedeno od nejmladšího věku. Právě v rodině se utváří jeho postoj k práci. Ten by rodiče měli podněcovat vhodně zvolenými povinnostmi, které by mělo dítě samostatně vykonávat. Rodiče už potom slouží pouze jako kontrola odvedené práce, která posoudí kvalitu. Vždy je nutné ocenit i snahu, případně ukázat, co je špatně, a nechat dítě, aby chyby opravilo samo. Dítě by se mělo v rodině naučit nejen pracovat, ale také hospodařit s rodinným majetkem, vážit si věcí a uvědomit si jejich hodnotu. Důležité je, aby si dítě uvědomovalo také hodnotu země, její kultury a osobností, které ve vývoji země zaujímají určité postavení. Díky tomu si dítě bude vážit své země. Samostatnou kapitolou je otázka pohlavní výchovy. Ta má být spojena především s výchovou k lásce. Pohlavní výchova je jedním z nejsložitějších témat oblasti výchovy, a proto k ní má být přistupováno zvlášť zodpovědně. Na rozdíl od ostatních pedagogů, zastávajících staré metody a názory, jí nepřikládá A. S. Makarenko nejvyšší důležitost. Podle A. S. Makarenka je tím nejdůležitějším, aby přísnost a láska byly v rodinné výchově zastoupeny v takové míře, aby dítě podněcovalo v jeho vývoji a utvořily z něj plnohodnotnou bytost.

A. S. Makarenko se snaží svými přednáškami vychovat stejné občany jedné země. Na druhou stranu však bere v úvahu jejich odlišnosti v rychlosti zrání a jejich individuální zvláštnosti, které ovlivňují výchovný vývoj.

Tato kapitola, věnující se spisovatelskému a pedagogickému působení A. S. Makarenka, jedné z nejvýznamnějších osobností výchovy 20. století v Rusku, uzavírá moji diplomovou práci. Záměrně jsem tohoto autora s jeho dílem zařadila až za všechny ostatní autory. Na rozdíl od všech předcházejících, kteří jsou předně spisovateli a zabývají se dětským hrdinou výhradně z hlediska spisovatelského a autorského, je A. S. Makarenko zároveň pedagog, který ve své spisovatelské činnosti čerpá ze svých pedagogických znalostí a

zkušeností. Tím se vymyká všem ostatním autorům. Také proto je kapitola v mé práci, pojednávající o něm, více teoretická než kapitoly ostatní.

První dílo, *Pedagogická poéma*, je unikátním svědectvím A. S. Makarenka o výchově bezprizorních dětí. I když se v díle vyskytují i teoretické úseky, z větší části je ukázkou praktického působení A. S. Makarenka ve funkci vedoucího pracovní kolonie pro bezprizorné děti, které se snaží převychovat a navrátit do společnosti jako vychované mladé občany země. Román ukazuje, že převýchova dětí je možná, pokud se vychovávaní převychovat chtějí, ale je také mnohem obtížnější než samotná výchova. Je těžké navázat alespoň kontakt s dětmi, které se ze dne na den ocitly jako sirotci na ulici a přijaly zákony ulice spojené s loupežemi, přepadáváním i vraždami. Tyto děti jsou přivyklé krutému životu na ulici a výchovné metody, kterými je na ně působeno v kolonii, jsou pro ně něčím zcela novým, na co si musí zvyknout, a naučit se podle nich řídit. Román *Pedagogická poéma* je cenným dílem, protože se nezabývá jen teoretickým výkladem toho, jak by se mělo vychovávat, ale ukazuje tento výklad v praxi, a to se všemi úspěchy, neúspěchy, radostmi i zklamáními, které tato skutečná práce s bezprizornými dětmi vychovateli působí.

Druhé vybrané dílo, kniha přednášek A. S. Makarenka *O výchově dětí v rodině*, je dílem převážně pouze teoretickým. A. S. Makarenko zde podává soubor výchovných metod, které by se podle jeho názoru měly uplatňovat v rodině. Jeho výchovné metody se vyznačují jistým novátorstvím, nesouhlasí s pedagogy, kteří uznávají stále stejné, zastaralé metody. Stejně tak A. S. Makarenko je kritizován svými kolegy, razícími tyto zastaralé výchovné metody. A. S. Makarenko se snaží pochopit každé dítě individuálně, s jeho zvláštnostmi a jedinečnými charakteristikami. Bez tohoto pochopení není podle něj možné působit účinně na výchovu dětí. V přednáškách je uvedeno i několik praktických příkladů, ale jde většinou spíše o jistou představu praktické situace, kterou autor vytvoří, aby dokreslil teoretický poznatek. Na rozdíl od přednášek v knize *O výchově dětí v rodině* se v románu *Pedagogická poéma* o rodinné výchově nic nedozvídáme. Děti ve výchovném zařízení jsou sice možná vychovávány stejnými metodami, ale nejedná se o rodinné působení. Právě to je ale při výchově nejdůležitější a tvoří základ celoživotní výchovy člověka. Pokud je zanedbáno nebo není vůbec přítomno, je v pozdějším věku nutné přistoupit k převýchově.

Dílo A. S. Makarenka tvoří významný vklad do vývoje výchovných metod. Jeho metody převzalo mnoho pedagogů a některé z jeho teoretických postřehů si zachovaly svou důležitost dodnes.

9 Závěr

Zobrazení dětského hrdiny v ruské literatuře je jev, dá se říct, poměrně nedávný. Až do poloviny 19. století se postava dítěte objevovala jen zřídka. Od té doby však vzniklo a stále vzniká mnoho děl, ve kterých dětský hrdina vystupuje. Je však nutné rozlišovat, zda se jedná o četbu s dětským hrdinou, která je také určena pro dětské čtenáře, nebo zda je dětský hrdina umístěn do prozaického díla určeného pro dospělé čtenáře. Druhý případ, tedy próza s dětským hrdinou, která je však určena pro dospělé, byla tématem mé diplomové práce.

Téma mé práce znělo „Dětský hrdina v ruské literatuře 20. století“ a jejím hlavním cílem bylo podat přehled různých typů dětských hrdinů, které se vyskytují v ruské literatuře daného období, tyto postavy charakterizovat a v rámci každé kapitoly různé dětské hrdiny také porovnat.

První dvě kapitoly jsem zvolila jako kapitoly teoretické, které mají sloužit jako jakýsi úvod do zvoleného tématu. Mají čtenáři podat informace o jevu dětského hrdiny v ruské literatuře. V první kapitole je podán kulturní obraz dítěte, což znamená to, jakým způsobem je převážně na dítě nahlíženo a jaké chování vůči dítěti se všeobecně ve společnosti očekává. Jsou zde popsány počátky i vývoj dětského hrdiny v literatuře, kde jsou podány nejdůležitější typy dětských hrdinů, které se od počátků literatury s dětským hrdinou v ruské literatuře vyskytovaly a vyskytují. Obraz dětského hrdiny je vždy spojen s historickými událostmi a s událostmi ve společnosti. Nelze psát literární díla bez přihlédnutí k době jejich vzniku. Každá doba se tedy vyznačuje určitým typem dětského hrdiny. První kapitolu jsem doplnila také charakteristikou literatury pro děti a mládež, aby si čtenář uvědomil rozdíl mezi ní a tématem mé diplomové práce. Tyto literatury se nedají srovnávat. Díla, použitá v mé diplomové práci, jsou skutečně určena převážně dospělým čtenářům, nikoliv dětem.

Druhá kapitola popisuje vývoj kultury a literatury v Rusku ve 20. století, a to pouze ve stručnosti a především s ohledem na mnou vybrané autory. Tyto autory jsem zařadila do literárních období a proudů, které reprezentují a jejich díla, použitá v mé diplomové práci, jsem zařadila do kontextu doby. Doplněním této kapitoly je přehled událostí 20. století v Rusku, který jsem zařadila jako přílohu mé práce.

Třetí až sedmá kapitola jsou již kapitoly praktické, které jsou hlavní částí práce. Výběr mnou zvolených autorů není náhodný. Vybírala jsem tak, aby autoři a jejich díla zastupovali vždy různá období literatury 20. století v Rusku. Právě díky tomu jsem dosáhla pestrosti dětských hrdinů a nepopisovala jsem stále též typ dětského hrdiny. Právě díky této pestrosti výběru se v mé práci objevili Andrej Platonov a Vladimir Bogomolov, v jejichž dílech se

objevuje dětský hrdina jako účastník války, ať již přímý nebo nepřímý. I v rámci jedné kapitoly jsem tak mohla na dvou vybraných dílech pozorovat různé typy dětského hrdiny, které se v některých charakteristikách shodují, v jiných však zcela odlišují. Autorem autobiografické prózy s dětským hrdinou je v mé práci Maxim Gorkij a první část jeho biografické trilogie. Zde je podán další, naprosto odlišný typ dětského hrdiny v literatuře. Jeho obraz v tomto díle je díky autobiografičnosti autentický, strhující, místy až děsivý. Opakem k tomuto dílu je soubor povídek Taťjany Tolsté, jejíž dětské hrdinové jsou většinou šťastní, spokojení a obraz jejich dětství je často až idealizovaný. V mé práci je zastoupena také satira, reprezentovaná Arkadijem Averčenkem a jeho knihou povídek. I tento autor nabízí zcela jiný pohled na dětského hrdinu, se kterým se můžeme v literatuře setkat. Jeho satirické povídky jsou úsměvné, avšak nechybí v nich určitá míra poučení. Posledním z mnou vybraných autorů je Anton Makarenko, který stojí na zdánlivém okraji všech ostatních vybraných autorů a děl. Kapitola o něm je více teoretická než všechny kapitoly ostatní, a to právě kvůli jeho teoretickému pedagogickému zaměření. Tato kapitola může čtenáři pomoci v dokreslení určité etapy dějin Ruska.

U všech vybraných dětských hrdinů jsem podala charakteristiku nejen toho, jak vypadají a jak jsou v knize přesně popsáni, ale snažila jsem se zkoumat také další úhly pohledu, kterými je na dětské hrdiny v dílech nazíráno, tzn. autorský úhel pohledu, úhel pohledu samotného dětského hrdiny, tedy to, jak on sám sebe popisuje a jak se hodnotí, a úhel pohledu dalších postav, které s dětským hrdinou v díle vystupují a které ho hodnotí a určitým způsobem s ním jednají. Důležitým úkolem pro mě bylo zabývat se nejen tím, jaký dětský hrdina je, nýbrž spíše tím, jak je zobrazen a jak je dosaženo efektu, který jeho postava v díle vyvolává.

Myslím si, že cíle, které jsem si vytyčila v úvodu své diplomové práce, jsem splnila. Můžu říct, že některá vybraná díla byla pro provedení charakteristiky dětského hrdiny jednodušší, jiná byla více složitá a bylo nutné více přemýšlet o historickém kontextu doby, ve které dílo vzniklo, aby bylo možné pochopit dětského hrdinu, jeho jednání a prožívání. Na závěr ale můžu říct, že jsem se vždy snažila podat maximální možný popis dětského hrdiny a v jeho případném srovnání s dalšími dětskými hrdiny najít co nejvíce shodných i rozdílných charakteristik.

Tato diplomová práce může sloužit především studentům slavistiky ke zvětšení přehledu o ruské literatuře. Vzhledem k tomu, že téma mé diplomové práce není v dostupných literárních publikacích, alespoň tedy v českých, příliš mnoho pojednáno, jsem toho názoru, že má diplomová práce může být přínosem pro všechny zájemce o dané téma

10 Abstrakt

Předkládaná diplomová práce podává přehled o kulturním obrazu dětského hrdiny a vývoji dětského hrdiny v ruské literatuře 20. století, stejně jako o vývoji kultury a literatury v Rusku ve 20. století, a to především s přihlédnutím k vybraným autorům a literárním dílům.

Hlavní částí a cílem diplomové práce je podání charakteristik různých typů dětských hrdinů, které se vyskytují ve vybraných literárních dílech. Tyto charakteristiky jsou podány z několika úhlů pohledu, a to z autorského, z úhlu pohledu, který zaujímá sama postava dětského hrdiny, a z úhlu pohledu dalších postav, se kterými přichází postava dětského hrdiny do styku. Záměrem je co možná nejpřesnější popis toho, jak je dětský hrdina zobrazen a jakými prostředky je dosaženo efektu, který ve čtenáři vyvolává.

Cílem práce je také přiblížit dané téma čtenářům, kterými budou, předpokládám, především studenti slavistiky. Vzhledem k tomu, že k dané problematice není v českém jazyce k dostání příliš velké množství knižních publikací, o čemž jsem se při vyhledávání zdrojů pro svoji práci sama přesvědčila, mohli by zájemci o toto téma moji práci uvítat. Všeobecně může má diplomová práce sloužit jako zdroj pro rozšíření znalostí studentů o vědomosti, které nejsou přímo součástí přednášek a seminářů v rámci studia na vysoké škole.

Diplomová práce je rozdělena do sedmi hlavních kapitol. První kapitola je teoretická a zabývá se všeobecně dětským hrdinou v ruské literatuře, pojetím kulturního obrazu dětského hrdiny, počátky a vývojem dětského hrdiny v ruské literatuře a podává také charakteristiku literatury pro děti a mládež, aby nedocházelo k záměně této literatury s literaturou použitou v mé diplomové práci. Druhá kapitola je také teoretická a podává stručný přehled o vývoji kultury a literatury v Rusku ve 20. století, a to především s přihlédnutím k autorům a dílům, použitým v mé diplomové práci.

Třetí kapitola je již praktická, nese název Dítě a válka a ve vybraných dílech je zde podána charakteristika dětského hrdiny ve válečném období. Vybranými díly jsou povídka Návrat Andreje Platonova a povídka Ivan Vladimira Bogomolova. Na vybraných dílech je možné sledovat rozdílnost dětských hrdinů, dokonce v rámci jednoho tematického celku.

Čtvrtá kapitola pojednává o zobrazení dětského hrdiny v autobiografickém díle. Vybraným dílem je první část autobiografické trilogie Maxima Gorkého, autobiografický román Děťství. Právě díky autobiografičnosti je zobrazení dětského hrdiny autentické, strhující, vzhledem k životním podmínkám autora románu místy až děsivé.

Pátá kapitola nabízí naprosto odlišný obraz dětství, obraz idealizovaný. Právě s tímto pohledem na dětského hrdinu se setkáváme v povídkách povídkového souboru Fakír a jiné

povídky spisovatelky Taťjany Tolsté. Její dětské hrdinové jsou ve většině případů šťastní a prožívají spokojené dětství.

Šestá kapitola je věnovaná satirické tvorbě autora Arkadije Averčenko a jeho knize povídek O malých pro velké. Dětský hrdina je zde líčen s jistou úsměvností, nechybí však ani určité poučení a jakási vyšší myšlenka v rámci každé povídky.

Sedmá kapitola, kapitola poslední, se předešlým kapitolám jistým způsobem vymyká. Vzhledem k pedagogické dráze Antona Makarenka a jeho spíše teoretickým dílům, se kapitola vyznačuje vyšší odborností než všechny ostatní kapitoly. Tato kapitola dokresluje pohled na určité období vývoje Ruska, a to v knize přednášek O výchově dětí v rodině a v románu Pedagogická poéma.

Všechny kapitoly mají jedno společné – všechny jsou zaměřeny na vyobrazení dětského hrdiny v literatuře. Každá z kapitol je však svým způsobem jedinečná, a to díky pestrosti výběru autorů a jejich literárních děl, která zastupují různá období a různé pohledy na dětství v Rusku ve 20. století s přihlédnutím k aktuální společenské situaci.

Pro lepší představu a přehlednost je diplomová práce doplněna přehledem událostí 20. století v Rusku.

11 Použité literární zdroje

11.1 Primární literatura

AVERČENKO, Arkadij T. *O malých pro velké*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Jos. R. Vilímka, 1923.

BOGOMOLOV, Vladimír. *Ivan*. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.

GORKIJ, Maxim. *Dětství*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1950.

MAKARENKO, Anton. *O výchově dětí v rodině*. Vyd. 5. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1953.

MAKARENKO, Anton. *Pedagogická poéma*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.

PLATONOV, Andrej. *Návrat*, In: *Za prahem války*. Vyd. 1. Praha: Lidové nakladatelství, 1975.

TOLSTÁ, Tat'jana. *Fakír a jiné povídky*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1996, 181 s. Moderní světová próza, sv. 16. ISBN 80-204-0569-0.

11.2 Sekundární literatura

FROMKOVÁ, Jarmila. *Doslov*. In: *Ivan*. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.

GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

HRALA, Milan. *Doslov*. In: *Za prahem války*. Vyd. 1. Praha: Lidové nakladatelství, 1975.

KASACK, Wolfgang. *Slovník ruské literatury 20. století*. Praha: Votobia, 2000, 622 s. ISBN 80-722-0084-4.

KUBEŠ, Zdeněk. *Stručné dějiny SSSR /I/*. 1.vyd. Praha: Svoboda, 1982.

MOCNÁ, Dagmar. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, 699 s. ISBN 80-718-5669-X.

MORÁVKOVÁ, Alena. *Hostina vypravěčova*. In: Fakír a jiné povídky. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1996, 181 s. Moderní světová próza, sv. 16. ISBN 80-204-0569-0.

PAVERA, Libor a František VŠETIČKA. *Lexikon literárních pojmů*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, 422 p. ISBN 80-718-2124-1.

PECHA, Libor. *Doslov*. In: Pedagogická poéma. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.

PEŠKOVÁ, Michaela. *Idea "nového člověka" v ruské literatuře 20. a 30. let 20. století*. V Plzni: Západočeská univerzita, 2012, 221 s. ISBN 978-80-261-0134-5.

POSPÍŠIL A KOL. *Panoráma ruské literatury*. Boskovice: Albert, 1995. ISBN 80-858-3404-9.

POSPÍŠIL A KOL. *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. 1. vyd. Praha: Libri, 2001, 680 s. ISBN 80-727-7068-3.

SLABIHOUDOVÁ, Naděžda. *Gorkého životopisná trilogie*. In: Dětství. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1950.

SOVÁKOVÁ, Jana a Vladimír FILIPOV. *Přehled ruské literatury: od Slova o pluku Igorově k postmodernismu*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 1999, 113 s. ISBN 80-723-8012-5.

ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. 2. dopl. a přeprac. vyd. Praha: Lidové noviny, 1996, 558 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6216-2.

ZAHRÁDKA, Miroslav. *Ruská literatura XX. století: (literární proudy a osobnosti)*. 1. vyd. V Olomouci: Periplum, 2003, 236 s. ISBN 80-866-2408-0.

11.3 Internetové zdroje

<http://www.arkadiyaverchenko.ru/>, 21. 12.2014.

http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/arkadij-avercenko-manzelka-1401560,
13.04.2015.]

<http://www.arkadiyaverchenko.ru/>, 21.12.2014.

Příloha

Události 20. století v Rusku v datech

- 1900 – 1903** – průmyslová krize v Rusku, u moci je poslední ruský car Mikuláš II.
- 1903** – *červenec – srpen* – vytvoření marxistické strany
- 1904 – 1905** - válka s Japonskem
- 1905** – *22. ledna* - krvavá neděle v Petrohradě
- 7. října* – politická stávka v celém Rusku
- 30. října* - říjnový manifest – slib konstitučních reforem
- 1906** – ministrem vnitra a později premiérem se stává P. Stolypin
- 1912 - 1913** – první balkánská válka, druhá balkánská válka
- 1914** – *1. srpna* – začíná I. světová válka
- 1917** – *březen* – revoluce v Petrohradě, Mikuláš II. odstupuje, vláda dynastie Romanovců končí, vytvoření prozatímní vlády
- červenec* – neúspěšný bolševický pokus o puč
- 7. listopadu* – Velká říjnová socialistická revoluce - bolševický převrat v Petrohradě
- 1918 – 1921** – období válečného komunismu
- 1919** – *březen* – založení Komunistické internacionály
- 1920** – *12. října* – příměří mezi komunistickým Ruskem a Polskem
- 1921 – 1927** – nová hospodářská politika
- 1922** – konec občanské války na Dálném východě
- 1923** – *30. prosince* – založení Svazu sovětských socialistických republik
- 1924** – **21. ledna** – umírá V. I. Lenin a začíná nástupnický boj
- 1925** – *duben* – Stalin vydává své teze o budování socialismu v jedné zemi
- 1928** – J. V. Stalin poráží všechny opoziční skupiny a stává se neomezeným diktátorem
- 1929** – *říjen* – zahájení industrializační pětiletky
- 1929 – 1930** – likvidace kulactva a rozmach výstavby Gulagu, kolektivizace vesnice
- 1932** – hlad v SSSR
- 1933** – *leden* – zahájení druhé industrializační pětiletky
- 1934** – *18. září* – vstup SSSR do Společnosti národů
- 1936** – *prosinec* – vydána nová ústava SSSR
- 1939** – *23. srpna* – uzavření německo-sovětského paktu
- 28. září* – uzavření smlouvy s Německem o přátelské nové hranici

- 1939** – *listopad* – přepadení Finska
- 1940** – *12. března* – kapitulace Finska
- 1941** – *duben* - podepsán pakt SSSR s Japonskem o neutralitě
- 1941** – *22. června* – zahájení války nacistického Německa proti SSSR
srpen - moskevský všeslovanský sjezd
- 1942** – *květen* – rozpuštění Komunistické internacionály
- 1944** – *říjen* – jednání o dělbě sfér vlivu mezi W. Churchillem a J. V. Stalinem
- 1945** – *2. května* – dobytí Berlína
8. května – kapitulace Berlína
červenec – srpen – postupimská konference tří vítězných velmocí
srpen – SSSR vypovídá válku Japonsku
- 1947** – *červenec* – SSSR odmítá účast na Marshallově plánu
- 1947** – *červen* – začíná roztržka mezi SSSR a Jugoslávií
- 1951** – *leden* – Stalin informuje, že do 2-3 let se socialismus válkou rozšíří po celé Evropě
- 1953** – *5. března* – umírá J. V. Stalin
- 1955** - *14. května* – podepsání smlouvy o Varšavském paktu
- 1956** – *únor* – referát N. S. Chruščova o kultu osobnosti na XX. sjezdu SSSR
4. listopadu – vpád sovětských vojsk do Maďarska
- 1960** – **1962** – začátek roztržky mezi SSSR a Čínou
- 1968** – *21. srpna* – vpád vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR
- 1979** – *26. prosince* – vpád sovětských vojsk do Afghánistánu
- 1985** – **1989** – M. S. Gorbačov zavádí „perestrojku“
- 1991** – *19. -22. srpna* – pokus o konzervativní puč
12. prosince – ukončení existence SSSR a vytvoření Společenství nezávislých národů
- 1992** – *leden* – zahájení ekonomické reformy
- 1993** – *duben* – referendum schvaluje Jelcinův návrh ústavy
21. září – Jelcin zbavuje parlament všech jeho funkcí
srpen – uzavření dohody o měnové unii několika států SNS
listopad – vydán dekret prezidenta o nové vojenské doktríně Ruska
prosinec – konají se parlamentní volby, zrušení dohody o měnové unii SNS
- 1994** – *únor* – dohoda mezi Ruskem a Tatarstánem o autonomii
červen – Rusko se připojuje k Partnerství pro mír
3. srpna – dohoda Ruska s Baškortostánem o autonomii
11. prosince – vpád sovětských vojsk do Čečenska

1995 – 24. ledna – obchodní smlouva Ruska a Ukrajiny

březen – vojenská dohoda Ruska s Gruzii

duben – půjčka 8,8 miliard Rusku

9. června – Rusko uzavírá s Ukrajinou smlouvu o černomořské flotile

21. června – vyslovena nedůvěra vládě

30. července – podpis o příměří v Čečensku

24. srpna – bankovní krize v Rusku

17. prosince – komunisté vítězí ve volbách do Státní dumy

1996 – únor – Jelcin zahajuje svou předvolební kampaň

29. března – prohloubení integrace mezi SSSR, Kazachstánem, Běloruskem a Kirgyzstánem v hospodářské a humanitární oblasti

12. dubna – porada premiérů SNS o postupné hospodářské integraci

duben – Jelcin navštěvuje Čínu, podpis o demilitarizaci hranic s Čínou

27. května – zastavení vojenských akcí v Čečensku

3. července – B. Jelcin je zvolen prezidentem

1991 – 1998 – životní úroveň většiny obyvatel se prudce snižuje, pokles HDP

1998 – 1999 – politická krize, střídá se pět premiérů

1999 – hospodářské oživení, zpřísnění rozpočtové politiky, nárůst zahraničních investic

30. prosince – prezident Jelcin odchází z politiky a pověřuje výkonem prezidentských pravomocí předsedu ruské vlády Vladimira Putina.

2000 – Vladimir Putin vítězí v prezidentských volbách a stává se druhým prezidentem Ruska

Po roce 2000 – růst HDP, průmyslové a zemědělské produkce a příjmů, rozvoj stavebnictví (Švankmajer 1996, 510; Kubeš 1982, 376)